

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ODESSA NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY

ВІСНИК
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

SOCIO-ECONOMIC RESEARCH BULLETIN

Збірник наукових праць

Collection of scientific works

№ 1 (72) 2020

Засновано у серпні 1999 р.

The collection was founded in August 1999

Періодичність видання – 4 рази на рік

Frequency – 4 times a year

Одеса – 2020

Odessa – 2020

Збірник включено до категорії «Б» в Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії за галуззю «Економічні науки» згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р.

Збірник рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет за рішенням вченої ради Одеського національного економічного університету (Протокол № 7 від 26.05.2020 р.).

Міжнародна індексація та реферування: ERIH PLUS – з 20.06.2018 р.; WorldCat – з 2018 р.; Ulrich's Periodicals Directory – з 18.08.2017 р.; RePEc – з грудня 2016 р., Index Copernicus International – з грудня 2014 р. (ICV 2018: 74.85); Google Scholar – з 2008 р. (h-index 18).

Засновник і видавець: Одеський національний економічний університет

Редакційна колегія:

Звяряков М.І.	головний редактор, доктор екон. наук, професор ОНЕУ (Україна)
Ковальов А.І.	заст. головного редактора, доктор екон. наук, професор ОНЕУ (Україна)
Балджи М.Д.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Божкова В.В.	відп. редактор, доктор екон. наук, професор, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка (Україна)
Grzybowska-Brzezińska Mariola	doctor of economics, professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Republic of Poland)
Kisiel Roman	doctor hab., professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Republic of Poland)
Козак Ю.Г.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Кузнецова І.О.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Легенчук С.Ф.	доктор екон. наук, професор, Житомирський державний технологічний університет (Україна)
Литовченко І.І.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Лоханова Н.О.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Мальований М.І.	доктор екон. наук, доцент, Уманський національний університет садівництва (Україна)
Мищенко С.В.	доктор екон. наук, професор, ДВНЗ «Університет банківської справи» (Україна)
Juchniewicz Małgorzata	doctor of economics, professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Republic of Poland)
Никифоренко В.Г.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Prochazka David	PhD, Vysoká škola ekonomická v Praze (Czech Republic)
Семенов В.Ф.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Семенова В.Г.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Stelling Johannes N.	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Velesco Serge	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Якуб С.С.	доктор фіз.-мат. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Янковий О.Г.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Windsperger Josef	doctor of economics, associate professor, University of Vienna (Austria)
Zarotiadis Grigoris	PhD, associate professor, Aristotle University of Thessaloniki (Greece)

Редактор-коректор: Батанова Т. В.

Адреса редакції та видавця:

Україна, 65082, м. Одеса, вул. Гоголя, 18, ауд. 110, Одеський національний економічний університет, науково-редакційний відділ, тел.: (048) 777-89-16; web-сайти: <http://vsed.oneu.edu.ua>; http://journals.urau/vsed_oneu; e-mail: sbornik.odeu@oneu.edu.ua.

Зареєстровано Міністерством у справах преси та інформації України.
Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
Серія КВ № 6448 від 21 серпня 2002 року.

Збірник є виданням з відкритим доступом. Усі статті ліцензуються відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License. Переглянути копію ліцензії можна за посиланням: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

- Сидоренко О. П., Макуха С. М., Коваленко О. А.**
РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА ТА ДІЄВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ 9

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

- Гургула Т. В.**
ЕНЕРГЕТИЧНА САМОДОСТАТНІСТЬ ГРОМАД ЯК ШЛЯХ ДО МІСЦЕВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ 26

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

- Михайлюк О. Л., Нєчева, Н. В.**
ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЦЕСУ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ ЄВРОПИ 43

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

- Біль М. М.**
МІГРАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА УГОРЩИНОЮ У КОНТЕКСТІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРОТИСТОЯНЬ 58
- Ольвінська Ю. О., Самоусєнкова О. В.**
РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ 72

АНАЛІЗ, АУДИТ, ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ

- Волчек Р. М., Большаков С. І.**
ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОРЕКТНОГО НАРАХУВАННЯ ПОДАТКІВ ПРИ ВІДЧУЖЕННІ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК 85

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

- Дрозд І. К., Кузнєк А. Ю.**
КРИТЕРІАЛЬНІ ОЦІНКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ 106

- Мальований М. І.**
ОЦІНКА БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ 116

МАРКЕТИНГ, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

- Бабій О. М., Тимченко К. С.**
РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ ВИНОГРАДНО-ВИНОРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ: ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ 137

- Дегтярьова О. А.**
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОБУДОВИ БАГАТОРІВНЕВОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОНТРОЛІНГУ 153

Орлик О. В. НЕФОРМАЛЬНА ЗАЙНЯТИСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ФАКТОР ТІНІЗАЦІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ	164
--	-----

Пудичева Г. О. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ	178
---	-----

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Несененко П. П., Поліщук В. О. СУЧАСНИЙ СТАН, МІСЦЕ ТА РОЛЬ КНР У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ	191
--	-----

АВТОРИ СТАТЕЙ	203
----------------------	-----

The collection of scientific works «Socio-Economic Research Bulletin» was included in category «B» in the list of scientific professional editions of Ukraine, which can be published the results of dissertations for the degree of doctor and candidate in Economics sciences according to the decree of Ministry of Education and Science of Ukraine dated from 17.03.2020, No. 409.

The collection is recommended to printing and distribution to Internet by the decision of Academic Council of Odessa National Economic University (Protocol No. 7, 26.05.2020).

International indexation and referencing: ERIH PLUS – from 20.06.2018; WorldCat – from 2018; Ulrich's Periodicals Directory – from 18.08.2017; RePEc – from December 2016, Index Copernicus International – from December 2014 (ICV 2018: 74.85); Google Scholar – from 2008 (h-index 18).

Founder and publisher: Odessa National Economic University.

Editorial Board:

Zvieriakov M.I.	editor-in-chief, doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Kovalyov A.I.	vice-editor in chief, doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Baldji M.D.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Bozhkova V.V.	executive editor, doctor of economics, professor, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko (Ukraine)
Grzybowska-Brzezińska Mariola	doctor of economics, professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Poland)
Kisiel Roman	doctor hab., professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Poland)
Kozak Y.G.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Kuznetsova I.O.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Legenchuk S.F.	doctor of economics, professor, Zhytomyr State Technological University (Ukraine)
Lokhanova N.O.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Lytovchenko I.L.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Maliiovanyi M.I.	doctor of economics, associate professor, Uman National University of Horticulture (Ukraine)
Mishchenko S.V.	doctor of economics, professor, Banking University (Ukraine)
Juchniewicz Małgorzata	doctor of economics, professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Poland)
Nikiforenko V.G.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Prochazka David	PhD, Vysoká škola ekonomická v Praze (Czech Republic)
Semenov V.F.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Semenova V.G.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Stelling Johannes N.	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Velesco Serge	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Yakub Ye.S.	doctor of physical and mathematical sciences, professor, ONEU (Ukraine)
Yankovyi O.G.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Windsperger Josef	doctor of economics, associate professor, University of Vienna (Austria)
Zarotiadis Grigoris	PhD, associate professor, Aristotle University of Thessaloniki (Greece)

Proofreader editor: *Batanova T.V.*

Contacts of Editorial and Publisher:

18, Gogolya Str., of. 110, Odessa, 65082, Ukraine, Odessa National Economic University,
Scientific and Editorial Department, tel.: + 38 (048) 777-89-16;
website: <http://vsed.oneu.edu.ua>; http://journals.urau.ua/vsed_oneu;
e-mail: sbornik.odeu@oneu.edu.ua.

Registered in Ministry of Press and Information of Ukraine.
Certificate of state registration of the print media.
Series number: KV 6448 of 21 August 2002.

The collection is an open access edition and all articles are licensed with the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>.

CONTENTS

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

- Sydorenko Oleksii, Makukha Serhii, Kovalenko Olena**
RATIONALITY AS A PHILOSOPHICAL PROBLEM AND EFFECTIVE
FACTOR OF KNOWLEDGE ECONOMY FORMATION 9

ECONOMICS AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

- Gurgula Tetyana**
ENERGETIC SELF-SUFFICIENCY OF COMMUNITIES AS A WAY
TO LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT 26

PRODUCTIVE FORCES DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

- Mykhailiuk Olena, Niecheva Natalia**
INVESTIGATION OF THE CLUSTERIZATION PROCESS FEATURES
OF TOURISM SECTOR OF EUROPE 43

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMY AND POLICY

- Bil Mariana**
MIGRATION ACTIVITY OF THE POPULATION BETWEEN UKRAINE
AND HUNGARY IN THE CONTEXT OF GEOPOLITICAL
CONFRONTATIONS 58
- Olvinskaya Juliya, Samotoenkova Elena**
REGIONAL FEATURES OF HUMAN DEVELOPMENT IN UKRAINE 72

ANALYSIS, AUDIT, ACCOUNTING AND TAXATION

- Volchek Ruslan, Bolshakov Sergey**
TOOLS FOR ENSURING OF CORRECT ACCOUNTING OF TAXES
DURING THE ALIENATION OF LAND PLOTS 85

FINANCE, BANKING AND INSURANCE

- Drozd Iryna, Kuznik Andrii**
CRITERIAL ASSESSMENTS OF INVESTMENT SECURITY OF THE
NATIONAL ECONOMY 106
- Malyovanyi Mykhaylo**
EVALUATION OF THE BUDGETARY FINANCING OF THE SOCIAL
SECURITY IN UKRAINE 116

MARKETING, ENTREPRENEURSHIP, TRADE AND STOCK EXCHANGE ACTIVITY

- Babyii Oleg, Tymchenko Kateryna**
RESTRUCTURING OF THE GRAPE AND WINE INDUSTRY
ENTERPRISES: INNOVATIVE APPROACHES 137

Degtiareva Olga

THEORETICAL ASPECTS OF MULTILEVEL INFORMATION SYSTEM FORMATION FOR NEEDS OF ENERGY CONTROLLING 153

Orlyk Oksana

INFORMAL POPULATION EMPLOYMENT AS A FACTOR OF SHADOWING AND ECONOMIC DANGER 164

Pudycheva Halyna

THEORETICAL BASIS OF THE STUDY OF ENERGY FACILITIES AS A LOGISTICS SYSTEM 178

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Nesenenko Pavel, Polishchuk Volodymyr

CURRENT STATE, PLACE AND ROLE OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN THE WORLD ECONOMY 191

AUTHORS OF ARTICLES

203

***ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ***

УДК: 101.2; 330.121

Олексій Павлович СИДОРЕНКО

кандидат філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, історії та політології, Одеський державний аграрний університет, Україна,
e-mail: filosqfiyodau615@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7612-8594>

Сергій Миколайович МАКУХА

кандидат економічних наук, доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет, Україна,
e-mail: Makucha_S@rambler.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8999-5507>

Олена Анатоліївна КОВАЛЕНКО

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов, Одеський державний аграрний університет, Україна,
e-mail: kovalenkooday@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3377-514X>

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА ТА ДІЄВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

Сидоренко, О. П., Макуха, С. М., Коваленко, О. А. *Раціональність як філософська проблема та дієвий чинник формування економіки знань*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 9–24.

Анотація. У статті досліджено місце і роль раціональності в функціонуванні сучасної економіки знань (цифрової економіки), забезпеченні її належної ефективності, підготовці економіки України до створення п'ятого і шостого технологічних укладів. Доведено, що раціональність – явище західної культури, має історичний характер, безпосередньо пов'язане з конкретним типом культури, є однією з її найвищих цінностей. Приділено особливу увагу аналізу зв'язку раціональності з наукою, дослідженню впливу конкретного типу науки на зміст раціональності й стиль раціонального мислення, осмисленню історично-системного підходу до досягнення характеру дії наукової раціональності на ефективність економічних систем. Результати досліджень продемонстрували надзвичайно складний характер зв'язків раціональності та ефективності в економічних системах макро- і глобального рівнів в умовах їхнього функціонування на засадах постнекласичної науки. Проілюстровано, що у таких об'єктах, які, зазвичай, є відкритими людиномірними системами з нелінійними зворотними зв'язками, досягти збігу за часом оптимального рівня функціонування і в раціональному плані, і в плані забезпечення їхньої належної ефективності, причому на довготривалу перспективу, досить проблематично. Доведено, що цей факт жодним чином не заперечує існування наукової раціональності як окремого типу раціональності, про що часто пишуть деякі філософи та вчені-представники постнекласичної науки. Дослідження показали, що, навпаки, у постнекласичну епоху наукова раціональність не втрачається, а зберігається, нерідко набуває ще більшої актуальності, ніж у часи панівного статусу класичної науки, хоча її зміст і стає більш «розпливчатим», завуальованим. Більше того, відкривається додаткова можливість розширення меж раціональності завдяки врахуванню впливу на неї ціннісних чинників, зокрема, моральних, естетичних, психологічних, теологічних тощо.

Ключові слова: раціональність; ефективність; культура; економіка знань; синергетика; постмодерн; симуляція; постнекласична наука.

Алексей Павлович СИДОРЕНКО

кандидат философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии, истории и политологии, Одесский государственный аграрный университет, Украина, e-mail: filosofiyodau615@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7612-8594>

Сергей Николаевич МАКУХА

кандидат экономических наук, доцент кафедры общей экономической теории и экономической политики, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: Makucha_S@rambler.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8999-5507>

Елена Анатольевна КОВАЛЕНКО

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского и иностранного языка, Одесский государственный аграрный университет, Украина, e-mail: kovalenkooday@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3377-514X>

**РАЦИОНАЛЬНОСТЬ КАК ФИЛОСОФСКАЯ ПРОБЛЕМА
И ДЕЙСТВЕННЫЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ
ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ**

Сидоренко, А. П., Макуха, С. Н., Коваленко, Е. А. *Рациональность как философская проблема и действенный фактор формирования экономики знаний*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов / Под ред. М. И. Зверькова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 9–24.

Аннотация. В статье исследованы место и роль рациональности в функционировании современной экономики знаний (цифровой экономики), обеспечении ее надлежащей эффективности, подготовке экономики Украины к созданию пятого и шестого технологических укладов. Доказано, что рациональность – явление западной культуры, имеет исторический характер, напрямую связано с конкретным типом культуры, является одной из ее самых высоких ценностей. Уделено особое внимание анализу связи рациональности с наукой, исследованию влияния конкретного типа науки на содержание рациональности и стиль рационального мышления, осмыслению историко-системного подхода к постижению характера воздействия научной рациональности на эффективность экономических систем. Результаты исследований показали чрезвычайно сложный характер связей рациональности и эффективности в экономических системах макро- и глобального уровней в условиях их функционирования на основе постнеклассической науки. Проиллюстрировано, что в таких объектах, которые, как правило, являются открытыми человекомерными системами с нелинейными обратными связями, достичь совпадения по времени оптимального уровня функционирования и в рациональном плане, и в плане обеспечения их надлежащей эффективности, причем на длительную перспективу, достаточно проблематично. Доказано, что этот факт никоим образом не отрицает существования научной рациональности как отдельного типа рациональности, о чем часто пишут некоторые философы и ученые-представители постнеклассической науки. Исследования показали, что, наоборот, в постнеклассическую эпоху научная рациональность не утрачивается, а сохраняется, нередко приобретает еще большую актуальность, чем во времена господствующего статуса классической науки, хотя ее содержание и становится более «расплывчатым», завуалированным. Более того, открывается дополнительная возможность расширения границ рациональности благодаря учету влияния на нее

ценностных факторов, в частности, нравственных, эстетических, психологических, теологических и других.

Ключевые слова: рациональность; эффективность; культура; экономика знаний; синергетика; постмодерн; симуляция; постнеклассическая наука.

Oleksii SYDORENKO

PhD in Philosophy, Professor, Head of Philosophy, History and
Political Science Department, Odessa State Agrarian University, Ukraine,
e-mail: filosofiyodau615@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7612-8594>

Serhii MAKUKHA

PhD in Economics, Associate Professor, General Economic Theory and
Economic Policy Department, Odessa National Economic University, Ukraine,
e-mail: Makucha_S@rambler.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8999-5507>

Olena KOVALENKO

PhD in Philology, Associate Professor, Department of Ukrainian
and Foreign Languages, Odessa State Agrarian University, Ukraine,
e-mail: kovalenkooday@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3377-514X>

**RATIONALITY AS A PHILOSOPHICAL PROBLEM AND
EFFECTIVE FACTOR OF KNOWLEDGE ECONOMY FORMATION**

Sydorenko, O., Makukha, S., Kovalenko, O. (2020). *Rationality as a philosophical problem and effective factor of knowledge economy formation*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Ratsionalnist yak filosofska problema ta diievyi faktor formuvannia ekonomiky znan; za red.: M. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomicnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 9–24.

Abstract. The place and role of rationality in the modern knowledge economy (digital economy) functioning, ensuring its proper efficiency and preparing the economy of Ukraine for the creation of the fifth and sixth waves of innovation are investigated in the article. It is proved that rationality is a phenomenon of Western culture, it has a historical character and it is directly related to a specific type of culture, being one of its highest values. Special attention is paid to the analysis of a relationship between rationality and science and to the study how particular type of science influences on the content of rationality and the style of rational thinking. The comprehension of the historical-systemic approach to understand the nature of scientific rationality impact on the effectiveness of economic systems is also in focus of study. The research results showed the extremely complex character of the relations between rationality and efficiency in economic systems of macro- and global levels in the conditions of their functioning on the basis of post-non-classical science. It is illustrated that in such objects, which, as a rule, are open human-mannered systems with nonlinear feedbacks, it is quite problematic to achieve a concordance in time of the optimal level of rational and efficient functioning, and even more in the long run. Hence, it is proved that this fact in no way denies the existence of scientific rationality as a separate type of rationality, which is often described by some philosophers and scientists-representatives of post-non-classical science. Studies have shown that, on the contrary, in the post-nonclassical era, scientific rationality is not lost, but preserved, and it often becomes even more relevant than during the dominant status of classical science, although its content becomes more «vague», veiled. Moreover, an additional opportunity opens up for expanding the boundaries of rationality by taking into account the influence of moral, aesthetic, psychological, theological factors.

Keywords: *rationality; efficiency; culture; knowledge economy; synergetics; postmodern; simulation; post-non-classical science.*

JEL classification: *A100*

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.9-24](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.9-24)

Постановка проблеми в загальному вигляді. Необхідність створення економіки знань в Україні та потреба завчасного досягнення не тільки статусу шостого технологічного укладу, але й гіпотетичних засад його формування, визначили канву основних філософських і наукових роздумів, що склали основу цього дослідження. Центральне місце в ньому безумовно посідає формування епістемологічних, методологічних та аксіологічних пропозицій щодо забезпечення високої якості знань, які продукуються економічною системою. Тому провідна роль у дослідженні відведена осмисленню шляхів і засобів підвищення ґрунтовності наукових знань, визначенню можливих меж компетенції науки, пошуку форм і засобів співпраці науки та позанаукових форм пізнавальної діяльності з метою отримання достовірних знань. Реалізація цих завдань допоможе розраховувати при створенні економічної системи на досягнення нею своєї оптимальної ефективності. Такий підхід до обґрунтування системи також визначатиме алгоритм її побудови, згідно з яким капітал, що акумулює накопичення знань у цифровій економіці, буде інтенсивно замінювати традиційні чинники виробництва і, в першу чергу, основні засоби виробництва, які відігравали в індустріальній економіці провідну роль. Як наслідок, «інтелектуальний капітал вкупі з інформаційним стануть...найбільш дорогими чинниками виробництва» [1, с. 70]. Однак розширення масштабів використання інтелектуального та інформаційного капіталу своєю чергою зумовить посилення гуманізації та соціалізації економіки й суспільства. На перше місце будуть висуватися цільові настанови, пов'язані з укріпленням здоров'я, збільшенням активної тривалості життя людей, підвищенням рівня освіти, розвитком науки та покращенням життєвого рівня населення. Усе це разом узятє швидко відновить великі початкові витрати на формування економіки знань, сприятиме перетворенню України на високорозвинену державу з ефективною економікою.

Кардинальні зміни в економіці закономірно зумовлять трансформацію функцій державного регулювання: помітно зменшиться доля традиційних функцій держави й водночас збільшиться частка нових функцій, а саме, пов'язаних з розвитком науки, освіти, охорони здоров'я і культури. Про це свідчить світовий досвід створення цифрової економіки, наприклад, «за останнє десятиріччя доля нових функцій держави по відношенню до традиційних у США зросла у 3–4 рази» [1, с. 70], що позитивно відбивається на результатах діяльності наукових спільнот цієї країни.

Настав час, коли такі зміни повинні початися у науці та економіці України. У нашій державі існує велика кількість закладів вищої освіти, де молодь може опановувати сучасними знаннями, нарощувати й постійно коригувати їхній зміст з метою забезпечення ефективності своєї діяльності у майбутньому. Цьому певною мірою може сприяти включення до програм магістерської та аспірантської підготовки не лише проблем з філософії науки, але й з історії науки та культури. У результаті, вважаємо, що зросте увага освітян і науковців не лише до проблем теорії та практики формування сучасного змісту і структури раціональних знань, але й до досягнення причин,

умов і механізмів їхньої трансформації та асиміляції в різних галузях життєдіяльності суспільства, що позитивно вплине на розв'язання епістемологічних, методологічних та аксіологічних питань постнекласичної науки й у такий спосіб наблизить горизонти вирішення філософських і технологічних проблем формування економіки знань в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Фундаментальні ідеї стосовно місця і ролі економіки знань у життєдіяльності суспільства були викладені ще у класичних творах, економістів, філософів науки і соціологів М. Вебера, Дж. М. Кейнса, В. Куайна, Т. Куна, І. Лакатоса, Г. Ленка, А. Маслоу, М. Полані, К. Поппера, Р. Рорті, Г. Саймона, С. Тулміна, П. Фейєрабенда, Ф. Хаска, Н. Хенсона, Дж. Холтона, К. Хюбнера та ін.

Значний внесок у вирішення епістемологічних, загальнометодологічних та аксіологічних проблем формування та досягнення взаємозв'язку раціональності та ефективності економічних систем, заснованих на знаннях, здійснили Н. С. Автономова, П. П. Гайденко, І. Т. Касавін, В. О. Лекторський, Л. О. Мікешина, В. Н. Порус, Б. І. Пружинін, О. Сабден, В. С. Стьопин, В. С. Швирьов, І. З. Шишков, Б. Л. Яшин та ін. Так, по-справжньому етапного значення для філософії науки набули ідеї, сформовані І. Т. Касавіним, В. О. Лекторським та В. С. Швирьовим у їхній статті «Раціональність як цінність культури» [2, с. 1028–1037], у якій обґрунтовується історична обмеженість парадигм як науки Нового часу, так і класичної раціональності у цілому. Однак ці парадигми, на думку зазначених авторів, стали необхідною передумовою подальшого розвитку типів науки й раціональності, в тому числі й сучасних, постнекласичних. Тому досягнення останніх не може носити достовірний характер, якщо воно не відстежує еволюцію і науки, і раціональності в цілому, а разом з ними – і ефективності систем. У цьому полягає суть історичного підходу до з'ясування змісту і специфіки постнекласичної раціональності та її діалектики з економічною ефективністю, продемонстрованих зазначеними авторами.

Широкого розповсюдження у постнекласичній науці набула пропозиція В. С. Стьопина про необхідність під час оцінки ефективності складних людиномірних систем враховувати ціннісні передумови науково-пізнавальної та творчої діяльності людей, задіяних у цих системах. Завдяки такому методологічному прийому відкривається можливість експлікації зв'язку власне пізнавальних аспектів науки з позанауковими цінностями та цілями [3, с. 634]. Таким чином, постнекласична наукова раціональність не відкидає, не ігнорує раціональність як культурну цінність взагалі, а, навпаки, поглиблює і розширює рефлексію над науково-пізнавальною діяльністю порівняно з некласичною науковою раціональністю, яка виходить з принципового розмежування власне пізнавальних передумов науки та ціннісних настанов. Більше того, «постнекласична раціональність, по суті, долає це принципове розмежування, легітимізуючи дію цілої низки соціокультурних, світоглядних та інших чинників на формування наукового знання» [2, с. 1035]. Це стосується і впливу психологічних чинників на вибір того чи іншого рішення, що було обґрунтовано лауреатом Нобелівської премії з економіки 2017 р. Р. Талером у розробленій ним «теорії підштовхування, або керованого вибору», зміст якої викладено вченим у книзі «Новая поведенческая экономика. Почему люди нарушают правила традиционной экономики и как на этом заработать» [4].

Вагомий внесок у вирішення досліджуваної проблеми здійснили

вітчизняні філософи науки та економісти В. І. Вернадський, В. М. Вашкевич, В. М. Геєць, С. Б. Кримський, П. В. Копнін, В. П. Семиноженко, Л. І. Федулова та ін. Особливо плідним є їхній доробок у дослідження філософських проблем макроскопічно впорядкованих просторово-часових структур у складних нелінійних системах, що знаходяться у далеких від рівноваги станах, поблизу критичних точок – точок біфуркації. Результати цих досліджень рідняться з висновками представників синергетики та підтверджують актуальність принципу раціональності як базового методологічного орієнтира та його незамінність в емпіричних і теоретичних пошуках можливостей забезпечення ефективного функціонування створюваної в Україні економіки знань.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій, що містять аналіз суті та змісту раціональності й ефективності, їхньої трансформації в умовах глобалізації економіки та впливу знань на економічні процеси, низка важливих теоретичних проблем створення та модернізації економіки знань залишається невіршеною. Серед них важливе місце посідає проблема передбачення поведінки складних систем відкритого типу з нелійними зворотними зв'язками, а саме такими системами і є економіка знань у розвинених країнах. Відмінною особливістю процесів самоорганізації в цих системах є їхній цілеспрямований і спонтанний характер змін. Ці процеси, що відбуваються під час взаємодії системи з навколишнім середовищем, тією чи іншою мірою автономні, відносно незалежні від середовища. Фахівці, які займаються їхнім дослідженням вважають, що синергетика може виконувати методологічну функцію стосовно оцінки ефективності подібних економічних систем. Однак межі використання понять синергетики не чіткі. Мова синергетики зобов'язана своїм походженням природничо-науковому знанню, а тому застосування її до вивчення явищ інших галузей науки ускладнене і «...слугує перешкодою для інтенсивного залучення даної парадигми до сфери соціально-філософського знання» [5, с. 9]. Це стосується і галузі економічних знань. Про необхідність уважного ставлення до використання не властивих економічним наукам термінів також неодноразово нагадували батьки-засновники синергетики І. Пригожин та І. Стенгерс, відзначаючи, що «метафора ентропії спокусила авторів деяких праць з соціальних і економічних проблем. Застосовуючи природничо-наукові поняття до соціології або економіки, необхідно дотримуватися обережності» [6, с. 369]. Однак поступово, з опануванням понятійної бази синергетики, удосконаленням нового світобачення, продуктивність використання нової термінології стала очевидною. Ця робота повинна продовжитися.

Постановка завдання. Метою статті є подальший розвиток епістемологічного, методологічного та аксіологічного базису обґрунтування сучасної економіки знань, прояснення нових аспектів діалектики раціональності та ефективності економічних систем в умовах постнекласичної науки, акцентування необхідності залучення до розробки теоретичного фундаменту створюваної в Україні економіки знань можливостей історичного, системного та синергетичного методів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бурхливий і суперечливий розвиток світової економіки дає підстави багатьом ученим і практикам стверджувати про її підготовку до чергового, шостого технологічного укладу. Водночас, за переконливою аргументацією цих фахівців, у наші дні економіка розвинених країн продовжує успішно формувати свій п'ятий уклад, базовими

галузями якого є виробництво, засноване на інноваціях в інформації, електроніці, біотехнологіях, альтернативних джерелах енергії, нових видах матеріалів. В організаційному плані формування зазначеного укладу передбачає створення великих корпорацій, сіткових ринків, глобальних ланцюгів доданої вартості. П'ятий уклад розпочав складатися ще у 1970-і роки, у 1980-і – наступила фаза швидкого і широкого розповсюдження його досягнень, а у 2010-і – завершилася хвиля бурхливого зростання масового попиту на продукцію цього укладу. Якщо стисло характеризувати суть п'ятого укладу, то його можна назвати періодом остаточного утвердження у житті людини комп'ютерної техніки і телекомунікацій. Це стало можливим завдяки кардинальній зміні ролі науки у виробництві, особливо місця і функцій знань. Тому п'ятий технологічний уклад представниками різних наукових шкіл також іменується «економікою знань», «розумною економікою», «цифровою економікою» тощо.

Що стосується шостого технологічного укладу, то детально його зміст сьогодні визначити проблематично, поки що проглядаються гіпотетичні контури цього укладу як синтезу нано-, біо-, інформаційних і когнітивних технологій, що повинні скласти ядро економіки майбутнього. Звідси випливає аббревіатура шостого укладу, яка утворена початковими буквами назв складових його змісту і характеризує їхню єдність – НБІК-конвергенція (NBIC-Convergence).

Фахівцями висловлюється думка, що збіг певних ознак знань у неспоріднених галузях ядра економіки шостого укладу (їх конвергенція) відбуватиметься за допомогою ІТ-технологій. Провідну роль у цьому процесі будуть відігравати нанотехнології, когнітивні системи (штучний інтелект) та генетичні модифікації. Ключове завдання у вирішенні даної проблеми очевидно полягатиме «...в інтегруванні мозку людини з комп'ютером і сітковими інформаційними оболонками» [7]. На досягнення філософських і технологічних аспектів цього завдання, його осмислення на експертному рівні та наступне втілення в архітектуру штучного інтелекту і лабіринту різноманітних зв'язків зі структурними елементами економічної системи буде потрібно немало часу. Інакше кажучи, шостий технологічний уклад вирізнятиметься надзвичайно високим рівнем синергії різних галузей виробництва, коли комп'ютерне моделювання стане основою для розроблення нових біотехнологій і, як наслідок, буде створено головний кінцевий продукт – комп'ютерну симуляцію діяльності людського мозку. Це також архіскладна наукова і практична проблема, яка для свого вирішення потребує певного часу. А поки що освоюються інвестиції в нові засоби виробництва, проте інновацій, готових для промислового тиражування, ще не розроблено. Очікується, що створення масового продукту шостого укладу відбудеться не раніше 2040–2050 років. Лідерами у підготовці цього укладу є США, Японія, Німеччина, Ізраїль, де вже ведеться напружена і плідна науково-пошукова та експериментальна робота.

Як же вирішується ця проблема у нашій країні?

Україна поки що відстає у своєму технологічному розвитку порівняно з названими державами. Так, на сьогоднішній день у США частка четвертого укладу (епоха нафти) складає 20% їхньої економіки, в Україні на неї припадає 38%, а частка п'ятого укладу дорівнює 60% і 4%, відповідно. Крім того, у США вже 5% економіки можна віднести до шостого технологічного укладу, у нас цей показник дорівнює нулю, проте більше 50% економіки України складає виробництво, що має характерні риси третього укладу – економіки сталі [7].

Які ж перспективи існують у нашої держави для того, щоб вирватися з четвертого укладу, швидко пройти п'ятий уклад і приступити до підготовки своєї економіки до формування шостого технологічного укладу? Для цього, на думку експертів, Україна повинна створити свій технологічний цикл, залучивши, у міру можливостей, польський і китайський досвіди: сформувати кластерні зони-драйвери економічного розвитку, визначити декілька ключових точок росту економіки, особливо на межі її галузей, які найбільш капіталізуються, організувати ефективну і безпечну діяльність «вікон» входження інвесторів в економічний процес в Україні. Ученими зазначається, що максимальний ефект від усіх цих заходів можливий лише за умови створення у державі упродовж наступних десяти років своєї технологічної зони та збереження і розширення глибин національного ринку людського капіталу. Не викликає сумніву, що ця технологічна зона за своєю суттю повинна бути макросистемою державного рівня, яка б синтезувала досягнення науки у сучасні цифрові технології виробництва, а за своїм змістом являлася б інтеграцією природничих, технічних, соціальних та гуманітарних знань. Звичайно, тут виникають проблеми, які мають не тільки виробничий, технологічний, але й суто теоретичний характер. Серед них однією з центральних є проблема оцінки раціональності економіки знань та філософського осягнення якості самих знань. Якщо констатувати коротко, то ця проблема полягає у з'ясуванні раціональності як предикації економіки знань, а також в осмисленні сучасного змісту категорії «раціональність» у цілому, яка завжди була пов'язана з ефективністю діяльності, її оцінкою та вибором найбільш оптимального чи доцільного варіанту дій, функціонування будь-якої системи.

Отже, можна стверджувати, що «...не існує універсальної, раз і назавжди заданої форми раціональності взагалі й наукової зокрема, яка б була придатною для використання в усіх культурно-історичних і епістемологічних ситуаціях. Раціональність завжди визначена, конкретна, абстрактна раціональність не існує» [8, с. 47]. Аналогічна ситуація складається і в науці: обумовлений певною культурно-історичною епохою «...конкретний тип наукової раціональності виступає як одна із форм вираження певного культурно-історичного типу раціональності» [8]. Тому раціональність завжди була і залишається важливим і занадто складним соціальним явищем.

Звідси впливає складність процесу обґрунтування раціональності економічної системи як у теоретичному, так і в практичному плані. Зрозумілою стає і відповідь на питання: «Чому навколо категорії «раціональність» від початку її формування і до сьогодні вибухають запеклі дискусії, які то вщухають, то знову загострюються?» Не є виключенням у цьому відношенні й у наш час – епоха тріумфу ідей неklasичної та постнеklasичної науки, – непоодинокі прихильники яких, на відміну від представників класичної науки, або цілком, або частково заперечують роль класичної раціональності в сучасних умовах життєдіяльності людства. Зі свого боку, чимало прибічників ідей класичного раціоналізму припускаються не меншої помилки ніж їх опоненти, впадаючи у догматизацію ідей механістичного світобачення. Тому, вважаємо, що без глибокого осягнення історії становлення раціональності аналізувати актуальні світоглядні і суто технологічні питання створення цифрової економіки п'ятого укладу і більш-менш реально прогнозувати шляхи і специфіку формування змісту шостого технологічного укладу, просто неможливо. А якщо так, то неможливо здійснювати і розробку адекватних моделей економічних

систем цих укладів та у подальшому забезпечувати належну ефективність їхнього функціонування.

Автори статті переконані у тому, що для цього необхідно на стадії проєктування складних систем, моделювання умов їхнього функціонування, практикувати екскурс в історію зародження раціональності, в еволюцію етапів її розвитку, уважно і неупереджено аналізувати отримані результати і лише після цього втілювати їх у проєктні завдання. Так діяли вчені і філософи досліджуючи, наприклад, проблему атомізму, яка подібно раціоналізму теж є наскрізною проблемою, що пронизує всю історію розвитку фізики. Одержані результати ними використовувалися для усвідомлення і пояснення нових аспектів цієї проблеми на наступних етапах дослідження атомізму. Як наслідок, сучасна атомна фізика досягла блискучих успіхів. І таких прикладів можна навести чимало. Наслідуючи досвід фізиків, автори статті також зробили спробу використати історичний підхід для осягнення еволюції раціональності та з'ясування впливу її змін на ефективність економічних систем. Цей підхід демонструється у подальшому викладенні результатів дослідження.

Так, уперше в Європі розуміння раціональності як культурної цінності почало складатися ще у давні часи у греків і римлян, які розглядали її проявом Абсолютного Розуму. Усе, що відповідало законам логіки, трактувалося ними розумним, раціональним, те, що їм не відповідало, вважалося нераціональним, а те, що суперечило – тлумачилося ірраціональним. Така точка зору пізніше отримала назву «логоцентричної» концепції і проіснувала в Європі аж до XVII ст., тобто до початку формування сучасної науки, коли набули поширення експериментальні дослідження і масово стали розповсюджуватися створені на їхній основі технічні засоби, коли почала робити свої «перші кроки» техногенна цивілізація.

Разом з технічними зрушеннями зазнавали змін погляди на призначення людини, став утверджуватися ідеал творчої, вільної й відповідальної особистості, яка б відкидала будь-яку зовнішню детермінацію, будь-який тиск традицій, штампи суспільної думки чи просто соціального диктату як визначального чиннику її поведінки. Вирішальний внесок у становлення такої соціально-економічної і культурно-світоглядної ситуації в розвинених європейських країнах, в утвердженні такого ідеалу особистості відіграла духовна атмосфера Нової епохи, особливо європейська Просвіта. Цей ідеал відбився на формуванні експериментально-технологічного стилю мислення особистості, що сприяв поступовому зародженню нового типу раціональності, який отримав назву «класичної наукової раціональності» і вже почав розглядатися науковцями не як прояв Абсолютного Розуму, а як виявлення творчих здібностей людини (більш детально ця проблема розкрита у статті авторів «Діалектика раціональності та економічної ефективності: проблеми, здобутки, можливі шляхи вирішення» [9, с. 9–19]).

Виходячи з цього, суть нового погляду на раціональність артикулювалася тезою: «пізнати ми можемо лише те, що самі створили» [2, с. 1029]. Необхідно зазначити, що водночас з класичним типом раціональності складався класичний тип науки, вищою культурною цінністю якої продовжувала залишатися раціональність.

Характерними рисами класичної раціональності стали: суб'єктоцентризм, що не дозволяє об'єкту пізнання перевищувати або мати порівнянний статус з суб'єктом пізнавальної діяльності; прагнення до редукціонізму, аналізу

переважно малих систем та механічних засобів, що мають невелику кількість елементів і внутрішніх зв'язків; нехтування увагою до складних, особливо людиномірних систем, здатних до самоорганізації та самоуправління, а саме такими і є економічні системи на макро- і глобальному рівнях; наукоцентризм, що зазвичай ігнорує інші типи раціональності й спирається лише на механістичну картину світу; отримання предметних, об'єктивних знань, незалежних від суб'єкта пізнання, його цінностей, преференцій.

Так, поступово формувалися основи нового типу світогляду, який отримав назву механістичного і надовго посів панівне становище у філософії та науці. Його представники розпрощалися з попереднім трактуванням природи як поля дії якихось «живих сил» і стали розглядати її однорідним і абсолютним простором, вмістилищем об'єктів, що заповнюють його і переміщаються в ньому, згідно з дією законів механіки. У такий спосіб механіцизм перетворився на послідовного і найбільш непохитного виразника ідеалів наукової раціональності класичного типу. Тому не випадково у фізиці аж до початку XX ст. для більшості наукових спільнот уявлення про наукову раціональність асоціювалося з можливістю створення механічної моделі явищ, які вивчалися цією наукою, трактувалися нею на підставі принципів класичної логіки, законів механіки, обґрунтованих І. Ньютоном, постулатів евклідової геометрії та вимог лапласівського детермінізму. Однак таке уявлення про Всесвіт та окремі системи у ньому стало вихідною передумовою того вкрай утилітарного ставлення до природи, того необмеженого суб'єктоцентриського активізму, що перетворився на умову всього наступного технологізму європейської цивілізації з усіма його позитивними можливостями та негативними наслідками і проблемами, які були породжені ним. Прикладом є стихійне формування інтенсивної і безконтрольної індустріалізації, яка стала з одного боку каталізатором розвитку виробництва, з іншого – виявилася нераціональною у більш широкому аспекті взаємовідношення людини й природи, тому що руйнівно вплинула на довкілля і породила екологічні проблеми глобального характеру.

Ще більш глибоко викривають слабкі місця класичної раціональності відкриття в фізиці, математиці, біології, що були здійснені на межі XIX – початку XX ст. і утворили зміст нової наукової революції. Ці відкриття, особливо у теорії відносності, на клітинному рівні живої природи та у мікросвіті неживої природи, як відомо, поклали початок існуванню наступного, неklasичного типу науки і характерного для нього нового, неklasичного типу раціональності.

Порівняно з попереднім періодом класичної науки, фундаментом якого було картезіансько-ньютонівське світоосягнення, неklasичну раціональність вирізняє динамізм наукових уявлень та осмислення того факту, що істинність теорій відносна; визнання рівноправності різних теоретичних підходів до трактування одного й того ж кола фізичних явищ; відмова від чіткого розмежування об'єкта і суб'єкта (що було визначальним чинником у класичній раціональності); включення до теоретичної інтерпретації експерименту посилення на засоби і операції пізнавальної діяльності (що стало основною ознакою неklasичної раціональності); зародження міждисциплінарних підходів до побудови моделей найбільш загальних і складних феноменів природних і соціальних явищ та систем; відмова від забезпечення їхньої наочності; ускладнення мови теорій; набуття фізичними теоріями високої математизації

тощо. Більшість із цих рис притаманні функціонуванню сучасних економічних систем макро- і глобального рівнів, а тому не можуть не враховуватися при оцінці їхньої ефективності, хоча зробити це непросто.

Ситуацію ускладнюють також високі темпи оновлення знань, характерні для інформаційного суспільства, в якому ми живемо сьогодні, що, вимагає такого ж швидкого і адекватного реагування на них змін в економічних структурах систем, соціальних інститутах, типах і способах комунікації. При цьому опора на класичну раціональність виявилася неспроможною враховувати весь спектр цих змін у знаннях та інформації, що негативно відбивається на ефективності функціонування систем та їхній оцінці.

Значно ускладнюються у сучасному суспільстві й ланцюги соціальних, економічних і технологічних опосередкувань між економічною діяльністю та її результатом, що стає ще однією з перешкод на шляху раціонального планування економічних дій на підставі лише механістичних підходів до побудови економічних систем.

У зв'язку з цими проблемами у багатьох філософів і науковців стали складатися критичні настрої, негативне ставлення не тільки до успадкованого ідеалу класичної раціональності, але й до раціональності в цілому як категорії. Однак з критики класичної раціональності, для якої дійсно існують підстави, не можна робити висновок про необхідність відмови від раціональності як цінності культури взагалі, оскільки за цим кроком у завуальованому вигляді приховується «...відмова від традицій європейської культури в цілому, тому що раціональність завжди була однією з її вищих цінностей» [2, с. 1031].

Отже, труднощі в досягненні функціонування складних, особливо людиномірних систем відкритого типу з нелінійними зворотними зв'язками, де мають місце процеси їхньої еволюції і самоорганізації, а саме до таких систем і відносяться економічні системи п'ятого технологічного укладу, спричинили появу помилкового висновку про відмирання ролі раціональності в життєдіяльності людини. При цьому посилення на специфіку нового, постнекласичного типу раціональності, який формується у наші часи, не підсилюють позицію критиків, а, навпаки, значно ослаблюють її [10, с. 188]. Про це свідчать результати досліджень і висновки, що впливають з теорії систем і напрацювань представників синергетики.

По-перше, синергетичний підхід засвідчив необхідність переосмислення феномену детермінізму в плані нелінійної його інтерпретації. Нове розуміння детермінізму зумовило радикальну відмову від презумпції примусової каузальності, що передбачала існування зовнішньої причини (детермінанти) по відношенню до системи, яка досліджується, та інспірувало введення в природознавство презумпції іманентної самоорганізації системи, що не позбавляє її своєї раціональності, а вимагає іншої інтерпретації.

По-друге, становлення синергетичного підходу до вивчення складних систем дозволило ввести у концептуальний аналіз систем феномен часу («набуття пам'яті» системами), що, за переконанням І. Пригожина, означає парадигмальний поворот постнекласичної науки від досягнення існуючого стану відкритих систем нелінійного типу до їх витоків, що теж свідчить про збереження сучасною наукою своєї раціональності.

По-третє, синергетика відмовляється від традиційної для класичного природознавства номотетики і задає парадигмальну орієнтацію на плюральну множинність описів, за допомогою якої тільки і можна зафіксувати нестабільну

систему, що самоорганізується. Як підкреслював І. Пригожин, цей факт свідчить про те, що постнекласична наука стає все більш наративною, однак зберігає свою раціональність, хоча робить це специфічним чином, у розпливчатому вигляді.

По-четверте, розвиток синергетичних досліджень викликав відмову від природничо-наукової традиції (презумпції бінарizmu) і зокрема – від парадигмальної суб'єкт-об'єктної опозиції, що виступала у західній культурі основною семантичною віссю класичного і некласичного стилів мислення. Таким чином, для синергетики характерна відмова від чіткого протиставлення суб'єкта та об'єкта, а не від самого принципу раціоналізму наукової раціональності.

Відштовхуючись від такої епістемологічної позиції, засновники синергетики висунули парадигмальну концепцію «нового синтезу», метою якої стало зняття суперечності не тільки між гуманітарним і природничо-науковим пізнанням, але і між «двома культурами», на які опинилася розколотою класична західна традиція. Йдеться про усунення традиційного дуалізму «наук про природу» і «наук про дух», що відкрило широкі можливості для плідного міждисциплінарного діалогу між ними та їхнього взаємозбагачення. Діалог людини з природою буде успішним, попереджали І. Пригожин, Г. Хакен та І. Стенгерс, якщо вона буде розглядати себе такою, що знаходиться і діє в середині природи. Це означає принципово нову постановку питання про сутність, механізми і межі впливу людини на природу. Так, якщо природі властива нестабільність, то людина просто зобов'язана бути обережною і делікатно ставитися до навколишнього середовища, хоча б з причини своєї неспроможності однозначно передбачити те, що відбудеться у майбутньому, тим більше відмінити його появу. Тому творці синергетики попереджали людство про необхідність позбавитися комплексу своєї зверхності по відношенню до природи і не розглядати світ покірливим слугою. Люди повинні з повагою ставитися до природи, визнати той факт, що не можуть повністю контролювати світ нестабільних феноменів. Такими нестабільними, нерівноважними феноменами також є елементи складних економічних систем макро- і глобального рівнів. Тому управління подібними системами повинно базуватися на поєднанні втручання людини у функціонування систем з фактом існування тенденцій саморозвитку цих систем. Це дозволяє зробити висновок, що у контексті синергетичної дослідницької парадигми традиційна для класичного західного типу раціональності опозиція суб'єкта та об'єкта у відкритих системах з нелінійними зворотними зв'язками змінюється на їхню суперпозицію (накладання дії двох фізичних величин, їх об'єднана дія, коли вони не «конфліктують» одна з іншою, а «співпрацюють»). Звідси випливає важливий для системного аналізу висновок, що «відмова від ідеї існування позамежного об'єкта, презумпція його іманентної для суб'єкта значущості інспірує в сучасній культурі поворот від праксеологічно орієнтованого активізму до формування аксіологічних підвалин культури нового (діалогічного) типу...» [11, с. 913].

Отже, для забезпечення достовірної оцінки ефективності функціонування економіки знань стає необхідним врахування під час моделювання складних людиномірних економічних систем не тільки вимог класичного і некласичного типів раціональності, але й ціннісних передумов економічної діяльності, характерних для постнекласичного етапу в розвитку науки. Експлікуючи у такий спосіб зв'язок власне наукових підходів до оцінки ефективності систем з

позанауковими цінностями, вдається розкрити комплексний характер впливу раціональності на економічну ефективність систем. Саме завдяки такому підходу постнекласична наукова раціональність поглиблює і розширює рефлексію над економічною діяльністю порівняно з некласичною оцінкою, тим більш – з класичною, які виходять з принципового розмежування власне наукового підходу та ціннісних настанов, кажучи попросту, ігнорують вплив цих настанов на остаточний результат функціонування системи. Як наслідок, постнекласична раціональність, по суті, долає це принципове розмежування, легітимізуючи дію цілої низки соціокультурних, світоглядних, релігійних, етичних, естетичних, ідеологічних та інших чинників на формування наукового знання як продукту економіки знань і в такий спосіб реагує на існування гетерогенних пізнавальних позицій різних «колективних суб'єктів» економічної діяльності, враховує їхній внесок у рефлексію знань.

Заглиблюючись у цю проблему більш ґрунтовно, необхідно констатувати, що сучасна постнекласична наука, особливо синергетика і теорія систем, спираючись на власні досягнення та результати досліджень у галузі філософії науки кінця XX – перших двох десятиріч XXI ст., рекомендують при вивченні проблем економіки знань, пов'язаних з феноменом людини як важливого елемента структури макро- і глобальних економічних систем, не обмежуватися лише демонстрацією констатуючої позиції присутності людини у системах, як це можна робити, розглядаючи, наприклад, об'єктивну реальність, а осмислюючи результати функціонування систем, діяти «...виходячи з прийнятого проєкту людини, на який не можуть не впливати суттєвим чином, зокрема етичні, релігійні та інші її уявлення» [2, с. 1036]. Такий висновок можна зробити на підставі аналізу будь-якої людиномірної системи, однак найбільш яскраво він знов-таки проявляється у системах взаємодії людини з природою, в ситуаціях з екологічною проблематикою, про що вже йшлося вище, коли вихідні настанови людини: рівень її свідомості, розуміння своїх обов'язків по відношенню до природи, відповідальність за її збереження, екологічна освіченість та інші особистісні риси людини визначають її вплив на довкілля, зберігають природу, що вирішальним чином відбивається на економічному, моральному і фізичному становищі суспільства.

Водночас із викладеного жодним чином не впливає, що існування некласичної і постнекласичної раціональності відмінняє дію класичної раціональності в епоху постнекласичної реальності, тому що діяльність «констатуючої раціональної свідомості» в цю епоху продовжує чинити свій вплив, хоча відіграє при цьому лише необхідну, а недостатню роль, як це мало місце у часи Нової епохи. Інакше кажучи, у постнекласичну епоху, під час моделювання процесів функціонування складних людиномірних систем та оцінки їхньої ефективності фахівці зіштовхуються з необхідністю побудови змісту і структури систем «аналогами» особистісної реальності людини, відповідно з ціннісними уявленнями про людину – «якою вона повинна бути», – а не просто відтворюють у моделі системи об'єктивно існуючий стан справ. Тому ідеал неопозитивістів про позбавлення впливу «метафізики» та ціннісних суджень на сучасну науку виявив свою цілковиту безпідставність. Навпаки, вивчення людиномірних систем у постнекласичній науці повинно передбачати наявність у дослідників цих систем певних уявлень про «належне», пов'язаних з інтерпретацією «феномена людини» як важливого структурного елементу таких систем.

Результати досліджень сучасної науки та філософії також дозволили по-іншому подивитися на сам зміст нових рис раціональності постнекласичної епохи. Одна з них – відкритість і критичний характер позиції суб'єкта управління економічною системою. Її суть полягає не в утриманні від своїх ціннісних настанов та ігноруванні ціннісних орієнтацій інших людей, задіяних у структурі системи, що в принципі само по собі неможливо, а, навпаки, у відкритості цих настанов і позицій, широкому і вільному обговоренні їх, критичному ставленні до них та в осягненні можливих наслідків їхнього впливу на результативність функціонування системи, її ефективність. Тому науковий підхід до оцінки ефективності складних людиномірних систем, для того що б бути продуктивним, повинен передбачати по можливості конструктивний, не упереджений діалог, репрезентувати пошук взаємоприйнятних рішень, що мають ґрунтуватися на повазі до різних ціннісних позицій людей. Це основна риса раціональності постнекласичної епохи.

Таким чином, в епоху постнекласичної науки стає цілком зрозумілим, що суб'єкти управління у складних економічних системах змушені брати на себе всю повноту відповідальності й ризику, пов'язану не тільки з визначенням своєї власної управлінської позиції, яка не може не носити гіпотетично-проективний характер, але на яку обов'язково впливають ціннісні уявлення про «належне» управлінців різних ланок цих людиномірних систем. При цьому усе те, на що суб'єкт управління може і повинен спиратися під час прийняття економічних рішень, тобто вся зовнішня по відношенню до нього реальність, має враховуватися суб'єктом при виборі способів дії в межах проблемної ситуації і розглядатися ним не як щось опозиційне по відношенню до нього, а навпаки, як таке, з чим необхідно вести діалог. Це ще одна з нових рис раціональності нової, постнекласичної епохи, яка не була притаманною ані класичній, ані некласичній раціональності. Однак у наші часи, коли філософія науки разом з постнекласичною наукою розширили межі впливу на суб'єкта управління не тільки гетерогенних позицій різних наукових спільнот, обумовлених несхожими парадигмами, але й різних ціннісних орієнтацій людей, які задіяні в структурах складних економічних систем, ускладнився зміст наукової раціональності, з'явилися нові її риси, набули неоднозначного виявлення її форми та вплив на ефективність таких систем. Усі ці чинники тією чи іншою мірою повинні враховуватися у процесі формування економіки знань у нашій країні.

Висновки і перспективи подальших розробок. Результати проведених досліджень дають можливість констатувати, що процес формування економіки, заснованої на знаннях, обумовлених дією низки таких чинників, як: особистісні, що визначають стосунки між людьми в системах макро- і глобального рівнів; технологічні, що забезпечують належну якість функціонування системи, відповідно до можливостей сучасної науки і технологій; філософсько-наукові, які сприяють формуванню взаємоприйнятних епістемологічних, методологічних та аксіологічних засад побудови відкритих людиномірних систем з нелінійними зворотними зв'язками.

Перспективи подальших розробок полягають у тому, що наявність зазначених чинників, особливо останнього типу, потребує критичного переосмислення основних позицій сучасного постмодернізму, зокрема, його тверджень про неможливість існування взаєморозуміння між представниками різних філософських концепцій через відсутність універсального змістовного поля і загальної наукової мови та через послідовну і свідому руйнацію ним

категоріального апарату філософії та економічної теорії. Ця критична робота повинна продовжуватися. Вважаємо, що її результативність може бути забезпечена вмілим використанням історичного, системного та цілої низки синергетичних методів дослідження.

Література

1. *Интеллектуальная экономика – технологические вызовы XXI века*. Экономика : Избранные труды. Т. VI. 2-е изд. / Под ред. О. Сабдена. Алматы : ИЭ КН МОН РК, 2011. 320 с.
2. Касавин И. Т., Лекторский В. А., Швырев В. С. *Рациональность как ценность культуры*. Вестник Российской академии наук. 2005. Т. 75. № 11. С. 1028–1037.
3. Степин В. С. *Теоретическое знание : структура, историческая эволюция* : монография. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 743 с.
4. Талер Р. *Новая поведенческая экономика : почему люди нарушают правила традиционной экономики и как на этом заработать* / Пер. с англ. А. Прохоровой. Москва : Эксмо, 2018. 384 с.
5. Дзьобань О. П. *Розвиток ідей синергетики як нової парадигми у природничо-науковому і соціальному пізнанні*. Вісник Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2011. № 9. С. 3–16.
6. *Порядок из хаоса : новый диалог человека с природой* / Пер. с англ.; под ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича, Ю. В. Сачкова. Москва : Прогресс, 1986. 432 с.
7. Куш А. *Из эпохи стали к микророботам. Как Украине не выпасть из цивилизации*. Деловая Столица от 04.11.2019. URL: https://www.dsnews.ua/vlast_deneg/iz-epohi-stali-k-mikrorobotam-kak-ukraine-ne-vypast-iz-28102019220000 (дата обращения: 12.02.2020).
8. Шишков И. З. *История и философия науки* : учеб. пособ. 2-е изд, перераб. и доп. Москва : ЛЕНАНД, 2018. 664 с.
9. Сидоренко О. П., Макуха С. М., Коваленко О. А. *Діалектика раціональності та економічної ефективності : проблеми, здобутки, можливі шляхи вирішення*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. 2019. № 2–3 (70–71). С. 9–19.
10. *Пропедевтичний курс з філософії науки* : підруч. / За ред. О. П. Сидоренка. Київ : Освіта України, 2017. 430 с.
11. Можейко М. А. *Новейший философский словарь*. 3-е изд., исправл. и доп. Москва : Книжный Дом, 2003. 1280 с.

References

1. *Intelligent economics – technological challenges of the XXI century* (2011). [Intellektualnaya ekonomika – tekhnologicheskie vyzovy XXI veka], Ekonomika: Izbrannye trudy, T. VI, 2-e izd.; pod red. O. Sabdena, IE KN MON RK, Almaty, 320 s. [in Russian]
2. Kasavin, I. T., Lektorskiy, V. A., Shvyrev, V. S. (2005). *Rationality as a cultural value* [Ratsionalnost kak tsennost kulturey], Vestnik Rossiyskoy akademii nauk, T. 75, No. 11, s. 1028–1037 [in Russian]
3. Stepin, V. S. (2000). *Theoretical knowledge: structure, historical evolution*: monograph [Teoreticheskoe znanie: struktura, istoricheskaya evolyutsiya: monografiya], Progress-Traditsiya, Moskva, 743 s. [in Russian]
4. Taler, R. (2018). *New behavioral economics: why do people break the rules of the traditional economy and how to make money*. Trans. from Eng. A. Prokhorova [Novaya povedencheskaya ekonomika: pochemu lyudi narushayut pravila traditsionnoy ekonomiki i kak na etom zarabotat; per. s angl. A. Prokhorovoy], Eksmo, Moskva, 384 s. [in Russian]
5. Dzioban, O. P. (2011). *Synergetic ideas development as a new paradigm in natural science and social cognition* [Rozvytok idei synerhetyky yak novoi paradyhmy u pryrodnycho-naukovomu i sotsialnomu piznanni], Visnyk Natsionalnoi Yurydychnoi akademii Ukrainy

- im. Ya. Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia, No. 9, s. 3–16 [in Ukrainian]
6. *Order out of chaos: a new dialogue between man and nature* (1986). Trans. from Eng. Ed. by V. I. Arshinov, Yu. L. Klimontovich, Yu. V. Sachkov [Poryadok iz khaosa: novyy dialog cheloveka s prirodoy; per. s angl., obsh. red. V. I. Arshinova, Yu. L. Klimontovicha, Yu. V. Sachkova], Progress, Moskva, 432 s. [in Russian]
7. Kushch, A. *From the era began to microrobots. How can Ukraine not fall out of civilization* [Iz epokhi stali k mikrorobotam. Kak Ukraine ne vypast iz tsivilizatsii], Delovaya Stolitsa ot 04.11.2019. Retrieved from: https://www.dsnews.ua/vlast_deneg/iz-epokhi-stali-k-mikrorobotam-kak-ukraine-ne-vypast-iz-28102019220000 [in Ukrainian]
8. Shishkov, I. Z. (2018). *History and philosophy of science*. 2nd ed. [Istoriya i filosofiya nauki; 2-e izd.], LENAND, Moskva, 664 s. [in Russian]
9. Sydorenko, O., Makukha, S., Kovalenko, O. (2019). *The dialectic of rationality and economic efficiency: problems, attainments, possible solutions* [Dialektyka ratsionalnosti ta ekonomichnoi efektyvnosti: problemy, zdobutky, mozhlyvi shliakhy vyrishennia; za red.: M. I. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Visnik social'no-ekonomicnih doslidzen', No. 2-3 (70-71), s. 9–19 [in Ukrainian]
10. *Propedeutical course in philosophy of science* (2017). Ed. by O. P. Sydorenko [Propedevtychnyi kurs z filosofii nauky; za red. O. P. Sydorenka], Osvita Ukrainy, Kyiv, 430 s. [in Ukrainian]
11. Mozheyko, M. A. (2003). *The latest philosophical dictionary*. 3rd ed. [Noveyshiy filosofskiy slovar; 3-e izd.], Knizhnyy Dom, Moskva, 1280 s. [in Russian]

***ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ***

УДК [332.122:911.375]

Тетяна Володимирівна ГУРГУЛА

доктор економічних наук, професор кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування, Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України, e-mail: doctorftv@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3246-2245>

**ЕНЕРГЕТИЧНА САМОДОСТАТНІСТЬ ГРОМАД ЯК ШЛЯХ
ДО МІСЦЕВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**

Гургула, Т. В. *Енергетична самодостатність громад як шлях до місцевого економічного розвитку*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 26–41.

Анотація. У статті розглянуто адміністративно-територіальну реформу з позицій викликів та загроз для соціально-економічного розвитку територій та підвищення рівня добробуту населення. Визначено основні принципи державної регіональної політики: системність і комплементарність та надана їх характеристика. Здійснено розподіл основних повноважень між органами місцевого самоврядування згідно з Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Серед проблем формування сучасної системи організації влади на місцях значна увага приділяється реформуванню системи місцевого самоврядування, що визначатиме подальший стабільний розвиток українського суспільства. Правове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в Україні на сучасному етапі вимагає вироблення такої моделі управління, яка б відповідала принципам Європейської хартії місцевого самоврядування і, в першу чергу, чітко розмежовувала повноваження між відповідними гілками влади щодо виконання закріплених функцій. Метою статті є аналіз енергетичної самодостатності громад шляхом скорочення і заміщення споживання газу, підвищення рівня енергоефективності у різних сферах життєдіяльності населення, розвитку відновлювальної енергетики територіальної громади. Досліджено планування переходу громад на відновлювальні джерела енергії (ВДЕ). Розроблено базові показники для прийняття рішень в енергетичному секторі щодо переходу на відновлювальні джерела енергії в громаді з позицій залучення інвесторів. Проаналізовано програми підтримки енергоефективності та ВДЕ. Запропоновано механізми підтримки енергоефективності та підвищення дієздатності об'єднаних територіальних громад завдяки енергетичній самодостатності.

Ключові слова: громада; енергетична самодостатність; відновлювальні джерела енергії; місцевий економічний розвиток; механізми підтримки енергоефективності; енергетичний менеджмент; енергетичний план громади.

Татьяна Владимировна ГУРГУЛА

доктор экономических наук, профессор кафедры регионального управления и местного самоуправления, Львовский региональный институт НАГУ при Президенте Украины, e-mail: doctorftv@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3246-2245>

**ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ САМОДОСТАТОЧНОСТЬ ОБЩИН КАК
ПУТЬ К МЕСТНОМУ ЭКОНОМИЧЕСКОМУ РАЗВИТИЮ**

Гургула, Т. В. *Энергетическая самодостаточность общин как путь к местному экономическому развитию*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов / Под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 26–41.

Аннотация. В статье рассмотрена административно-территориальная реформа с позиций вызовов и угроз для социально-экономического развития территорий и повышения уровня благосостояния населения. Определены основные принципы государственной региональной политики: системность и комплементарность и представлена их характеристика. Осуществлено распределение основных полномочий между органами местного самоуправления в соответствии с Концепцией реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине. Среди проблем формирования современной системы организации власти на местах значительное внимание уделяется реформированию системы местного самоуправления, что будет определять дальнейшее стабильное развитие украинского общества. Правовое обеспечение деятельности органов местного самоуправления в Украине на современном этапе требует выработки такой модели управления, которая соответствовала бы принципам Европейской хартии местного самоуправления и, в первую очередь, четко разграничивала полномочия между соответствующими ветвями власти относительно выполнения закрепленных функций. Целью статьи является анализ энергетической самодостаточности общин путем сокращения и замещения потребления газа, повышение уровня энергоэффективности в различных сферах жизнедеятельности населения, развития возобновляемой энергетики территориальной общины. Исследовано планирование перехода общин на возобновляемые источники энергии (ВИЭ). Разработаны базовые показатели для принятия решений в энергетическом секторе относительно перехода на возобновляемые источники энергии в общине с позиций привлечения инвесторов. Проанализированы программы поддержки энергоэффективности и ВИЭ. Предложены механизмы поддержки энергоэффективности и повышения дееспособности объединенных территориальных общин благодаря энергетической самодостаточности.

Ключевые слова: община; энергетическая самодостаточность; возобновляемые источники энергии; местное экономическое развитие; механизмы поддержки энергоэффективности; энергетический менеджмент; энергетический план общины.

Tetyana GURGULA

Doctor of Economics, Professor, Regional Administration and Local Self Government Department, Lviv Regional Institute of Public Administration of the NASU under the President of Ukraine, e-mail: doctorftv@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3246-2245>

ENERGETIC SELF-SUFFICIENCY OF COMMUNITIES AS A WAY TO LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT

Gurgula, T. (2020). *Energetic self-sufficiency of communities as a way to local economic development*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Enerhetychna samodostatnist hromad yak shliakh do mistsevoho ekonomichnoho rozvytku; za red.: M. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 26–41.

Abstract. The article considers the administrative-territorial reform from the perspective of challenges and threats to the socio-economic development of territories and increases the level of well-being of the population. The basic principles of state regional policy are determined:

systematic and complementary, and their characteristics are presented. The distribution of core powers between local governments in accordance with the Concept of reforming local government and territorial organization of authority in Ukraine has been carried out. Among the problems of modern system forming of local government organization, considerable attention is paid to reforming the local government system, which will determine the further stable development of Ukrainian society. Legal support of local authorities' activity in Ukraine at the present stage requires the development of such a governance model that would be consistent with the principles of the European Charter of Local Self-Government and, first of all, clearly delineate the powers between the relevant branches of government regarding the performance of assigned functions. The aim of the article is to analyze the energy self-sufficiency of communities by reducing and replacing gas consumption, increasing of energy efficiency level in various spheres of vital activity of the population, and developing the renewable energetics of the territorial community. The planning of the communities' transition to renewable energy sources (RES) is investigated. Baseline indicators are developed for decisions making in the energy sector regarding the transition to renewable energy sources in the community from the perspective of investors attracting. The energy efficiency and renewable energy sources support programs are analyzed. Mechanisms of energy efficiency support and the capacity increasing of the united territorial communities are proposed due to energy self-sufficiency.

Keywords: community; energy self-sufficiency; renewable energy sources; local economic development; energy efficiency support mechanisms; energy management; community energy plan.

JEL classification: Q010; Q320; R110

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.26-41](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.26-41)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Внаслідок господарської діяльності, яка вплинула на зміну клімату в Україні почастишали посухи, приходять неочікувані зливи, а рівень моря з кожним роком підвищується. Більш ніж половина українських громад стикаються з проблемами пересихання річок, зниження рівня підземних вод, обміління криниць, посухами, котрі негативно впливають на сільське господарство. Водночас Україна щороку імпортує та спалює мільйони тонн вугілля, газу, нафти, ядерного палива, що підриває не лише енергетичну, але й кліматичну безпеку. Саме перехід до ощадливого енергоспоживання та відновлюваних джерел енергії є ключем до вирішення не лише глобальної проблеми зміни клімату, але і рушієм позитивних економічних і соціальних змін для громад.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Аналіз правового поля та нормативного закріплення шляхів формування спроможності територіальної громади повинно здійснюватися з урахуванням теоретичних положень, що розроблені в науковій літературі. Даною проблемою займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, серед яких: О. Батанов [1], Л. Беззубко [2], Л. Головка та Л. Дідківська [3], О. Захарова, В. Мамонова, Ю. Молодожен, В. Новак, Є. Сергієнко, С. Пунь, В. Федоренко. Значний внесок у дослідження проблематики енергозбереження зробили такі провідні економісти, як С. Бевз, С. Кудря, О. Ляшенко, С. Мазепа, О. Мінц, В. Олейко, А. Шидловський, Т. Шкварницька.

Виділення невирішених раніше частин загальних проблем. В умовах ринку рушійною силою всього соціального та економічного, держави та цивілізації загалом, є громада. Саме перспективи розвитку територіальної

громади формуються потребами та позиціями громади, держава повинна виконувати тільки захисну функцію у цьому процесі. Спосіб розвитку, побудова та активізація основного інвестора і споживача – громадянина, громади, особистості – є найбільш цінними на сьогоднішній день, оскільки окрема територіальна громада виконує такі важливі функції, як створення матеріальних, трудових, наукових умов виробничої діяльності, забезпечення місця проживання та організації побуту, відпочинку, навчання й оздоровлення людей. У таких умовах децентралізації влади зростає значення управління ресурсами: природними, трудовими, земельними, фінансовими. Ефективне управління ними набуває особливої актуальності в умовах обмеженості ресурсів, коли необхідність їх раціоналізації та підвищення ефективності функціонування вимагає пошуків нових рішень та засад, які б наблизили існуючу систему в Україні до світових стандартів [4; 5].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз результатів реалізації адміністративно-територіальної реформи та децентралізації з позицій загроз та викликів для регіонального розвитку та підвищення спроможності громад через енергетичну самодостатність.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні Україна потребує реформ і перш за все вони мають бути здійснені у системі адміністративно-територіального устрою задля підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. Ці процеси вимагають не лише оновлення або поліпшення елементів системи управління, що неналежно функціонують, але й радикального перетворення механізмів держави, зокрема правового й організаційно-функціонального, забезпечення процесів регулювання децентралізації, що є важливим чинником досягнення ефективності державного управління. Актуальність розгляду обраної теми зумовлюється тим, що протягом 2014–2017 рр. в Україні було здійснено низку дуже важливих кроків щодо децентралізації державного управління. Насамперед, це прийняття Закону України «Про добровільні об'єднання територіальних громад» № 157-VII від 05.02.2015 р., а також зміни до Бюджетного та Податкового кодексів, що суттєво вплинуло на прийняття бюджетів на 2016, 2017, 2018, 2019 рр. [6]. За таких умов реформування, роль територіальних громад та місцевого самоврядування суттєво зростає. У зв'язку зі здійсненням реформи децентралізації влади, разом із децентралізацією бюджету, значна частина повноважень і відповідальності у фінансовій та бюджетній сферах переходить на місця, зокрема, до новостворених об'єднаних територіальних громад (ОТГ), які відтепер самостійно вирішуватимуть сукупність складних проблем функціонування, розв'язання яких залежить від цілого переліку соціально-економічних факторів.

Однією з головних у цьому контексті є проблема належного виконання територіальною громадою своїх функцій, яка пов'язана з питаннями наповнення бюджету ОТГ, формування фінансових ресурсів, достатніх для адекватного фінансування нагальних соціальних потреб громадян, реалізації економічних, культурних та інших програм розвитку територій. З огляду на це, ОТГ, по-перше, повинні мати реальні можливості формувати певний обсяг фінансових ресурсів для того, щоб бути фінансово спроможними, а, по-друге, – мати відповідні управлінські повноваження як суб'єкта влади [7; 8]. Адже для успішного забезпечення конкурентоспроможності територій необхідною є саме активність суб'єктів регіонального рівня як у напрямку формування політики локального розвитку, так і її реалізації. А тому переорієнтація векторів

державної політики регіонального розвитку на децентралізацію управління є неминучою. У зв'язку з цим регіони вже повинні використовувати наявні можливості щодо формування такої політики та забезпечення базису конкурентоспроможності [9]. І вже сьогодні експерти розглядають українські регіони як суб'єкт конкурентної боротьби у глобальних масштабах, зокрема, оцінки Світового економічного форуму тощо.

Конституція України створила правові передумови утвердження місцевого самоврядування у державі, окреслила загальні засади конституційної моделі територіальної організації влади на місцях, визначила концептуальні напрямки діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування. Сучасна державна політика регіонального розвитку має будуватися на таких основних принципах [9].

Принцип перший: системність.

Децентралізацію варто розглядати як необхідну та конче важливу, проте лише як одну зі складових державної політики регіонального розвитку. Навіть найуспішніша об'єднана територіальна громада, розвиваючись як річ у собі, опиняється в інституційній пастці, досягаючи об'єктивних меж свого розвитку, які диктуються обмеженістю ресурсних можливостей, організаційних спроможностей, зрештою, особливостями місцевої ментальності. Ударними темпами досягаючи кількісних орієнтирів процесів децентралізації, натомість ми ризикуємо посилити проблему дезінтегрованості економічного та соціального простору та зв'язування потенційних ресурсів розвитку недостатньою ефективністю локальних процесів їх реалізації. Між тим чимало завдань, пов'язаних із необхідними змінами у територіальній структурі національної економіки апіорі непідійомні для будь-якої окремої місцевої громади.

Належне розкриття потенціалу територіального розвитку можливе лише при поєднанні розширення повноважень громад із чітким визначенням місця кожної ОТГ в системі економічних взаємовідносин в регіоні, а розвиток регіону – в національному, суспільному та економічному розвитку. Невід'ємне завдання державної політики регіонального розвитку, свідчення того, що її жодним чином не можна ототожнювати лише з політикою децентралізації – конвертація завдань модернізації країни у конкретні модернізаційні завдання розвитку регіонів, передбачені відповідними регіональними стратегіями, а інтегрованість з цими стратегіями – запорука успішності стратегування розвитку ОТГ. Саме досягнення міжрегіонального (міжтериторіальної) синергії – одна із підвалин «смарт»-підходів, які притаманні сучасній європейській моделі політики регіонального розвитку. Системне узгоджене стратегування територій дає суттєвий позитивний ефект в оптимізації використання як ресурсів місцевих бюджетів, так і коштів державного бюджету, що спрямовуються на цілі регіонального розвитку (у держбюджеті 2018 р. останні становили 15,9 млрд. грн., що всемеро більше, ніж у 2013 році) [10]. Стратегічна визначеність і подолання географічної обмеженості планування розвитку територій сприяють посиленню їх інвестиційної привабливості, причому відбувається екстраполяція привабливості більш просунутих територій на суміжні. Суттєво, що вертикальна (громада – держава – регіон) і горизонтальна громада – громада та регіон – регіон) інтегрованість стратегування сприяє побудові сучасної регіональної ідентичності, яка в умовах потужних міграційних рухів останніх років піддається експериментальним випробуванням.

Системний підхід до державної політики регіонального розвитку дає змогу застосовувати диференційовану політику, яка враховує специфічні

характеристики, потреби та ризики макрорегіонів, ставлячи відповідні цілі та застосовуючи адекватні інструменти. Зокрема, наразі варто відокремити три макрорегіони, які потребують специфічної інтегральної політики: Схід України, Південь України, Захід України [8; 11].

Принцип другий: комплементарність.

Європейський досвід засвідчив важливість супроводження політики регіонального розвитку комплементарними (супутніми) реформами в інших сферах держполітики, які сприяють оптимізації розкриття регіонального потенціалу та управління на регіональному й місцевому рівнях [11]. В умовах України до таких реформ варто віднести: дерегуляцію та сприяння розвитку малого підприємництва; земельну реформу (впровадження ринку сільгоспземель і надання громадам прав розпоряджатися землями поза межами населених пунктів); лібералізацію ринку праці з посиленням територіальної та професійної мобільності робочої сили, узгодженням з перспективами ринку системи вищої та спеціальної освіти; становленням ефективного ринку житла, у тому числі орендного та соціального житла; забезпечення повноти, якості та зниження витрат на отримання адміністративних послуг шляхом впровадження електронного врядування.

Кінцева мета комплементарних реформ – побудова на регіональному рівні економіко-правового середовища, сприятливого до розвитку, тобто такого, що активно заохочує підприємницьку діяльність, приплив до регіону інвестицій, реалізацію людського капіталу.

Основною метою децентралізації є підвищення якості надання суспільних послуг. Ухвалення рішення щодо передавання повноважень на нижчий рівень передбачає, що є суб'єкт, який у випадку передавання цих повноважень забезпечить їхнє більш якісне виконання, ніж на державному рівні. Невеликі малочисельні громади не спроможні забезпечити високий рівень надання суспільних послуг.

Передавання багатьох функцій з обласного рівня на рівень окремої громади економічно неефективне, оскільки вимагатиме створення відповідної соціальної інфраструктури, збільшення штату державних службовців для забезпечення надання адміністративних та соціальних послуг тощо.

Об'єднані територіальні громади складатимуть район із чисельністю населення від 150–200 до 400 тис. осіб, а межі областей залишаться без змін, але матимуть назву регіон. На думку експертів, Україна може бути поділена на 120–130 районів замість 490 [7]. Досвід провідних країн світу свідчить, що районування варто здійснювати, якщо кількість населення – понад 300 тис. осіб [12]. Ці процеси трансформації ще тривають.

Оскільки ще не завершено перший етап формування адміністративно-територіальних одиниць базового рівня, не можна говорити про остаточний перерозподіл повноважень між органами місцевого самоврядування різних рівнів та між органами місцевого самоврядування та виконавчої влади. Існують різні точки зору на реалізацію цього етапу. Законодавчо закріплені нові повноваження, визначені завдання та функції органів місцевого самоврядування у Конституції та таких законах, як Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21.05.1997 р., Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» № 157-VIII від 05.02.2015 р., Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання

адміністративних послуг» № 888-VIII від 10.12.2015 р., Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства» № 320-VIII від 09.04.2015 р., Закон України «Про засади державної регіональної політики» № 156-VIII від 05.02.2015 р., Закон України «Про ратифікацію Додаткового Протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування» № 1664-VII від 02.09.2014 р., у проєкті Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» № 2598 від 13.12.2019 р., у проєкті Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» № 1223 від 02.09.2019 р. [6]; у розпорядженнях КМУ «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» № 333-р від 01.04.2014 р., «Про внесення змін до плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» № 349-р від 08.04.2015 р., у Постанові КМУ «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» № 385 від 06.08.2014 р. [13].

Розподіл основних повноважень між органами місцевого самоврядування згідно з Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні № 333-р від 01.04.2014 р. [13] представлено нижче. Повноваженнями органів базового рівня є забезпечення: місцевого економічного розвитку (залучення інвестицій, розвиток підприємництва); розвитку місцевої інфраструктури, зокрема доріг, мереж водо-, тепло-, газо-, електропостачання і водовідведення, інформаційних мереж, об'єктів соціального та культурного призначення; планування розвитку території громади; вирішення питань забудови території (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття в експлуатацію будівель); благоустрою території; надання житлово-комунальних послуг (централізоване водо-, теплопостачання і водовідведення, вивезення та утилізація відходів, утримання будинків і споруд, прибудинкових територій комунальної власності); організації пасажирських перевезень на території громади; утримання вулиць і доріг у населених пунктах; громадської безпеки; гасіння пожеж; управління закладами середньої, дошкільної та позашкільної освіти; надання послуг швидкої медичної допомоги, первинної охорони здоров'я, з профілактики хвороб; розвитку культури та фізичної культури (утримання та організація роботи будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних майданчиків); надання соціальної допомоги через територіальні центри; надання адміністративних послуг через центри надання таких послуг. Повноваження органів районного рівня, забезпечення: виховання та навчання дітей у школах-інтернатах загального профілю; надання медичних послуг вторинного рівня.

Повноваженнями органів обласного рівня є забезпечення: регіонального розвитку; охорони навколишнього природного середовища; розвитку обласної інфраструктури, насамперед обласних автомобільних доріг, мережі міжрайонних та міжобласних маршрутів транспорту загального користування; професійно-технічної освіти; надання високоспеціалізованої медичної допомоги; розвитку культури, спорту, туризму. Територіальні органи центральних органів виконавчої влади на базовому рівні відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні надаватимуть послуги з: санітарно-епідеміологічного захисту; соціального захисту населення

(виплата пенсій, субсидій, компенсацій, забезпечення надання пільг); казначейського обслуговування; реєстрації актів цивільного стану. У багатьох роботах вітчизняних авторів і законодавчих актах пропонується, щоб кількість делегованих повноважень на базовий рівень залежала від ступеня спроможності об'єднаної громади, тобто якості надання суспільних послуг має лише зростати, а не погіршуватися. Але ступінь спроможності потребує чіткого визначення, а не лише його характеристики та методики формування. Отже, наступним кроком буде перехід від добровільного до примусового об'єднання громад за складеним перспективним планом формування територій громад згідно з Методикою формування спроможних територіальних громад [13].

Позитивні результати децентралізації, які досягнуто протягом 2015 р., а саме зниження державних позик місцевим бюджетам майже у 10 разів, зростання залишку коштів у місцевих бюджетах у 2,6 раза заклали фундамент соціально-економічного розвитку як територіальних громад, так і країни в цілому. У 2016 р. «на регіональний розвиток та на підтримку розвитку територій об'єднаних громад держава виділила понад 6 млрд. грн. – 3 млрд. грн. з Державного фонду регіонального розвитку, 1 млрд. грн. – субвенція на розвиток інфраструктури об'єднаних громад, додатково передбачено 1,94 млрд. грн. субвенції місцевим бюджетам на соціально-економічний розвиток окремих територій та 0,95 млрд. грн. коштів для капітальних видатків за програмою «Підтримка державних та регіональних інвестиційних проєктів» [14]. Уже сьогодні ані район, ані область, ані центральні органи влади не вирішують, куди громаді спрямувати кошти, як це було раніше.

Таким чином, на шляху до децентралізації та економічного зростання Україна робить лише перші кроки, порушуючи заплановані строки реалізації її етапів. Необхідне законодавче забезпечення щодо децентралізації поступово із законопроектів перетворюється у Закони України, які є необхідною базою для ухвалення організаційних та соціально-економічних рішень. Розмежування повноважень між органами держави та самоврядування, між рівнями самоврядування і територіальними органами виконавчої влади ускладнюються надто повільним формуванням спроможних громад та змінами адміністративно-територіального устрою України. З 2014-го в Україні розпочали місцеву реформу. Змінити адміністративно-територіальний устрій для держави, вочевидь, видалося дуже радикальним, а швидше – у парламенту та уряду не знайшлося політичної волі на це. Тому замість закону про зміну адміністративно-територіального устрою на рівні держави ми маємо Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [6]. Так свого часу зробили Латвія та Данія. У цих країнах приблизно половина їхніх громад об'єдналися, щодо решти довелося ухвалювати окреме рішення про зміну адміністративно-територіального устрою, тобто фактично примусово.

У глобальному масштабі енергетичне планування громад є одним із ключових елементів протидії зміні клімату та адаптації до її наслідків. Світ розвивається у напрямку низьковуглецевої економіки, більше того, такий розвиток є єдиним способом виживання людства.

Більшість змін відбувається і буде відбуватися на місцевому рівні, що означає зміни у всіх сферах життя громад. Якісне планування таких змін в енергетиці є необхідною умовою забезпечення конкурентної переваги розвитку громад.

Упродовж усього періоду незалежності України енергетична сфера залишається вразливим сегментом економіки. На сьогодні в енергетичному секторі накопичилися такі проблеми: стан інфраструктури наближається до критичного; низька якість послуг; паливна та технологічна залежність; недосконала нормативно-правова база.

Підписавши угоду про асоціацію з ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання реформувати енергетичний сектор. Значні зміни відбуваються у всіх галузях енергетики.

Прийнятий Закон України «Про ринок електричної енергії» № 2019-VIII від 13.04.2017 р. [15] поступово докорінно змінить функціонування цього ринку. Він передбачає створення конкурентних умов для виробників та постачальників електроенергії; формування ринку допоміжних послуг, що забезпечуватимуть надійність системи.

Для муніципалітетів це можливість розвивати місцеві енергетичні компанії, обираючи їх послуги. Споживачі зможуть укласти прямі договори з компаніями, що використовують місцеві відновлювальні ресурси для отримання конкурентних переваг. Також планується відмова від перехресного субсидування та встановлення реальних цін на електроенергію для споживачів. Цей крок зменшить видатки бюджету на дотації на електроенергію для населення, а також спонукатиме українців впроваджувати заходи з енергоефективності для економії власних коштів.

Усі перелічені досягнення, за оцінками Європейського енергетичного співтовариства, складають 25% запланованих реформ. Подальші зміни очікуються у реформуванні процедур підключення до мереж, запровадження правил функціонування ринків, інтеграції з європейськими мережами та розукрупнення енергетичних монополістів.

Україна підписала і ратифікувала у 2016 році Паризьку кліматичну угоду, яка передбачає [16]:

- утримання зростання світової температури у межах +2°C порівняно з допромисловим рівнем;
- пристосовування до негативних впливів зміни клімату на природні та господарські системи;
- розвиток людства, що вестиме до скорочення викидів, та відповідна адаптація фінансових потоків.

Глобальні викиди двоокису вуглецю (CO₂), викликані діяльністю людини, до 2030 року необхідно буде скоротити майже на 45% порівняно з рівнем 2010 року, а до 2050 року – досягти нульових нетто-викидів [16]. До 2050 року відновлювальні джерела енергії повинні генерувати 70–85% усієї електроенергії. Відповідно такі цілі потребують швидких, системних і далекосяжних реформ в енергетиці України.

Зміни у секторі енергоефективності просуваються найкраще з-поміж реформ решти секторів енергетики. Згідно зі звітом Енергетичного співтовариства станом на 1 вересня 2018 року вони виконані на 68%. Зокрема, це:

1. Запровадження енергетичних сертифікатів будівель згідно із Законом України «Про енергетичну ефективність будівель» № 2118-VIII від 22.06.2017 р. [17]. Мета Закону – визначення правових, економічних та організаційних основ діяльності у сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель, а також створення умов для раціонального споживання ними енергетичних ресурсів.

Згідно із Законом енергетична сертифікація та визначення класів енергобудівель є обов'язковими. Наявність сертифікатів енергоефективності бюджетних будівель допоможе муніципалітетам впорядковувати інформацію про обсяги споживання енергоресурсів, їх можливе скорочення та рекомендації щодо підвищення енергоефективності будівель.

2. У серпні 2017 року набув чинності Закон України «Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання» № 2119-VIII від 22.06.2017 р. [18]. Він визначає умови забезпечення обліку послуг з постачання теплової енергії, постачання гарячої води, централізованого водопостачання та забезпечення відповідною обліковою інформацією споживачів таких послуг. Згідно із законом вся комунальна сфера повинна бути оснащена лічильниками й споживач платитиме лише за використані ним ресурси, а компанії, які надають ці ресурси, тепер не перекидатимуть витрати за втрату води та теплової енергії під час транспортування на споживачів. Це спонукатиме впроваджувати заходи з економії ресурсів, скорочувати обсяги їх споживання та усувати проблеми втрат ресурсів на всіх етапах транспортування.

3. У червні 2017 року набув чинності Закон України «Про фонд енергоефективності» № 2095-VIII від 08.06.2017 р. [19]. Гроші з Фонду енергоефективності будуть виділятися населенню та ОСББ для підвищення рівня енергетичної ефективності будівель та енергозбереження у вигляді безповоротної фінансової допомоги. Планується, що у результаті діяльності Фонду будуть зменшені витрати на опалення житла, знижені витрати на субсидії, а також – створені нові робочі місця у малому і середньому бізнесі.

4. В Україні реформується державна підтримка відновлювальних джерел енергії (ВДЕ), яка базується на «зеленому» тарифі. З 2020 року зелений тариф збережеться лише для невеликих потужностей, у той час як великі працюватимуть завдяки так званім аукціонам [20].

5. Серед інших реформ, що відбувалися протягом останніх років є: спрощення умов провадження підприємницької діяльності у сфері виробництва біопалива; віднесення теплових насосів до обладнання, яке використовує відновлювані джерела енергії; стимулювання виробництва теплової енергії з альтернативних джерел енергії. Згідно із Законом України № 327-VIII від 09.04.2015 р. [20], тариф на теплову енергію, що виробляється з альтернативних джерел, затверджено на рівні 90% від чинного тарифу на тепло з газу або середньозваженого у регіоні.

Відповідно до звіту Енергетичного співтовариства, реформування сектору енергетики виконано на 58%. Єдиний напрямок, реформування якого практично не розпочато, це переведення транспорту на використання відновлюваних джерел енергії.

На сьогодні Україна залишається енергетично залежною державою, тобто більшість енергоресурсів, які закуповується є імпортованими. Так, згідно з паливно-енергетичним балансом частка імпорту від загального енергоспоживання Україною у 2016 році складає: нафта – 81%, газ – 37%, вугілля – 35%, ядерне паливо – 100% [21].

У 2017 році за імпортовані до України енергоносії було сплачено 12,2 млрд. дол. Витрати на енергетичні ресурси (переважно природний газ та електричну енергію) становлять значну частину всіх місцевих бюджетів [21].

Незважаючи на реалізацію енергоефективних заходів та скорочення споживання енергоресурсів, витрати на них з місцевих та сімейних бюджетів не

зменшуються. Біля 80% всієї спожитої у будівлях енергії витрачається на опалення, а це означає, що щороку кожна громада сплачує десятки мільйонів гривень постачальникам газу та інших енергоносіїв переважно за підтримку комфортної температури у будівлях, опалення приміщень. Цей грошовий потік є невикористаним ресурсом розвитку громад. Переспрямування цих коштів на оплату палива та електрики, вироблених місцевими постачальниками з відновлювальних ресурсів, а також фінансування термомодернізації адміністративних будівель та житла у громаді, призведе до поліпшення добробуту останньої за рахунок: створення доходів місцевих підприємців та нових робочих місць; наповнення місцевого бюджету за рахунок нових податків; зниження залежності від субвенцій та дотацій з бюджетів вищих рівнів; диверсифікація видів економічної діяльності у громаді, що збільшує її економічну стійкість.

Сучасні технології дозволяють повністю забезпечити енергетичні потреби житлових та адміністративних будівель за рахунок відновлюваних джерел, що працюють прямо у будинку.

Основними конкурентними перевагами для успіху енергетичного переходу громад є:

1. Розбудова підтримки переходу на ВДЕ у громаді.
2. Розробка якісного енергетичного плану.
3. Побудова співпраці у галузі енергетики з сусідніми громадами.
4. Одночасне підвищення ефективності споживання енергії та розвиток відновлювальних джерел.
5. Реклама громади.
6. Відповідальна людина.
7. Постійні, зрозумілі та прозорі правила гри.
8. Виділені земельні ділянки.
9. Громадські слухання: чесно.

Розробку і впровадження енергетичних планів муніципалітетами зазвичай складно здійснювати самотужки. Тому в європейських країнах тисячі, а в Україні – сотні громад приєдналися до Угоди мерів. Угода мерів – ініціатива Європейської Комісії, яка об'єднує органи місцевого самоврядування задля спільної боротьби з глобальними змінами клімату. Вони беруть на себе добровільні зобов'язання скоротити викиди CO₂ щонайменше на 40% до 2030 року шляхом запровадження енергоощадних заходів та збільшення використання відновлювальних джерел енергії. Крім прав та можливостей, підписання Угоди мерів накладає на муніципалітети зобов'язання: підготувати та подати базовий кадастр викидів; підготувати та подати оцінку ризиків та вразливостей від зміни клімату; розробити та подати план дій сталого енергетичного розвитку та клімату (ПДСЕРК); кожні два роки звітувати про виконання ПДСЕРК [16].

Що стосується кадрової політики впровадження енергетичного менеджменту у муніципалітеті, то вона розпочинається з пошуку людини або команди. Існує два основних шляхи появи посади енергоменеджера у штаті органу місцевого самоврядування. Перший – змінити структуру і ввести окрему штатну одиницю – енергоменеджера; другий – наділити одного зі штатних працівників додатковими посадовими обов'язками у сфері енергетичного менеджменту. Типові завдання енергетичного менеджера включають: налагодження енергетичного моніторингу; зменшення споживання енергії та

витрат коштів у бюджетному секторі; пошук інвестицій в енергетичний сектор, особливо у бюджетну частину та інше [2].

Таким чином, співпраця з іншими громадами необхідна з технічних та економічних міркувань. Загальною характеристикою всіх видів відновлювальної енергетики є їх розсіяність у просторі та часі. Тому для поліпшення економічних показників підприємств, що працюють з ВДЕ, необхідно досягати певного масштабу.

1. Біогазові електростанції на відходах тваринництва стають прибутковими лише за бюджету у мільйони євро, але приносять власникам не лише прибутки, але й високоякісні органічні добрива.

2. Міста недостатніх площ для повного забезпечення себе відновлювальною енергетикою, однак вони мають фінанси та інфраструктуру.

3. За умови зростання об'ємів виробництва паливних пелет з енергетичної верби, питомі витрати на одиницю продукції значно падають.

4. Різні громади мають місцеві відмінності: наявність електропередач, вільні земельні ділянки, родючість ґрунтів, кількість жителів, наявність доріг та інших інфраструктурних об'єктів тощо. Подібні обставини показують, що співпраця громад може бути вигідною всім зацікавленим сторонам. Чинна правова база дає можливості для налагодження співпраці. Згідно із Законом України «Про співробітництво територіальних громад» № 1508-VII від 17.06.2014 р. [22] це: делегування іншій громаді зобов'язань та ресурсів на їх виконання. Наприклад, створення спільної для кількох громад інфраструктури зі збору, вивезення та утилізації побутових відходів може за рахунок об'ємів зробити можливим роздільний збір відходів, разом з тим здешевлюючи підтримку такої інфраструктури.

Реалізація спільних проєктів передбачає спільні внески двох або більше громад. Наприклад, одна громада може виділити земельну ділянку для спорудження сонячної електростанції, тоді як інша забезпечити її підключення до електропередач.

Створення спільних комунальних підприємств через об'єднання ресурсів. Наприклад, створення комунального підприємства з виробництва солом'яних паливних брикетів може бути більш прибутковою ідеєю, якщо збирати солом'яну з більшої території та постачати брикети на опалення більшій кількості шкіл.

Отже, уже зараз в Україні можливе налагодження взаємовигідної співпраці громад, зокрема за рахунок заміщення імпортованих енергоносіїв місцевими.

Реформу адміністративно-територіального устрою називають однією із найскладніших, але, відверто кажучи, в Україні всі реформи, а радше їхнє втілення, є такими.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, результати дослідження свідчать про те, що реформування районного рівня – це компетенція виключно Верховної Ради, отже добровільного етапу, як у випадку з об'єднанням громад, не буде. Крім того, щоб створити нові спроможні райони, Парламент змушений буде завершувати процес об'єднання громад в адміністративний спосіб. Робота з планування майбутнього територіального устрою окремих областей вже триває. Експерти за підтримки Ради Європи після обговорень на місцях підготували проєкти законів з реформування адміністративно-територіального устрою чотирьох областей, в інших областях триває обговорення, таким чином у більшості областей є чітке розуміння, як

виглядатиме їх новий поділ на райони та громади. А поки остаточні рішення не прийняті, громади мають час об'єднатися добровільно, а представники районів – висловити свою позицію, запропонувати рішення, у тому числі – під час експертних обговорень та дискусій, що тривають у регіонах.

Реформа децентралізації набула широкого впровадження, багато територіальних громад отримали можливість об'єднатися та грамотно проводити політику соціально-економічного розвитку для того, щоб підвищувати рівень якості життя своїх громадян. Важливість і гострота проблем розвитку регіонів України в останні роки привертають дедалі більшу увагу як політиків, так і дослідників й аналітиків до пошуку шляхів їх вирішення. Залучення до економічного обороту ресурсів, які досі не були використані, але доступні на регіональному рівні, посилення їх капіталізації мають потужний потенціал для значного прискорення економічного зростання. Тому важливість місцевого розвитку та необхідність здійснення адекватної державної політики є очевидними та незаперечними, тим більше, що нові виклики постійно відкривають нові виміри, в яких має застосовуватися така політика. Змінюються умови, в яких розвиваються регіони: модифікується характер економічних процесів, даються взнаки геополітичні та гео економічні впливи, наслідки воєнних дій та окупації частини територій. Змінюється сам регіон як об'єкт державної політики. Зростання мобільності ресурсів, капіталів, товарів та послуг послабило вагомість чинників географічного розташування та територіальної близькості. Такі традиційні економіко-географічні чинники конкурентоспроможності регіонів, як наявність природних, трудових та енергетичних ресурсів, якість нагромадженого матеріального капіталу тощо, втрачають значущість для місцевого розвитку. Зміцнюється спроможність об'єднаних територіальних громад ефективно вирішувати значну частину проблем соціально-економічного розвитку та відповідальність за цей результат. Саме співпраця об'єднаних територіальних громад, міських та сільських голів, органів місцевого самоврядування, бізнесу формує консолідовані інтереси територій. Формується суспільний запит на встановлення прозорого зв'язку між результатами економічного розвитку держави й регіону та конкретними зрушеннями в якості життя людей та громади у цілому.

Незважаючи на досягнутий за роки незалежності України прогрес у сфері забезпечення фінансовими ресурсами потреб територіальних громад, у багатьох адміністративно-територіальних одиницях вони все ще залишаються вкрай обмеженими. По-перше, малий обсяг доходів не дає реальних можливостей місцевій владі бути фінансово незалежною та впливати на соціально-економічні процеси у регіонах. По-друге, доступ на ринки запозичень стримується через високі ставки, сплата яких перевищує навантаження на місцеві бюджети. По-третє, надходження від комунальних підприємств не завжди покривають витрати на їх утримання. По-четверте, механізм використання бюджетних коштів не забезпечує задоволення суспільних потреб. Відтак сьогодні принципової ваги набуває пошук альтернативних джерел для забезпечення фінансової дієздатності територіальних громад.

Література

1. Батанов О. В. *Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні* : монографія / За заг. ред. В. Ф. Погорілка. Київ : ВД «ІнЮре», 2003. 356 с.

2. Беззубко Л. В., Скопец О. В. *Про деякі механізми взаємодії членів громади з органами місцевого самоврядування*. Менеджер ДонДУУ. 2007. № 1 (39). С. 76–81.
3. Дідківська Л. І., Головка Л. С. *Державне регулювання економіки* : навч. посіб. 6-те вид., випр. і доп. Київ : Знання, 2007. 214 с.
4. *Асоціація міст України та громад* : сайт. URL: <http://www.auc.org.ua> (дата звернення: 10.02.2020).
5. *Асоціація «Агенція регіонального розвитку та європейської інтеграції»* : сайт. URL: <http://www.ardei.lviv.ua> (дата звернення: 12.02.2020).
6. *База даних «Законодавство України» Верховної Ради України* : сайт. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 17.02.2020).
7. *Інститут Реформ* : сайт. URL: <http://www.ir.org.ua> (дата звернення: 18.02.2020).
8. *Інститут Схід-Захід* : сайт. URL: <http://ewi.org.ua> (дата звернення: 20.02.2020).
9. Павлов В. І. *Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації)* : монографія. Луцьк : Настир'я, 2000. 580 с.
10. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України* : сайт. URL: <http://www.me.gov.ua> (дата звернення: 21.02.2020).
11. *Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень «ЄвроРегіон Україна»* : сайт. URL: <http://www.eru.org.ua> (дата звернення: 24.02.2020).
12. *European Committee of the Regions* : website. URL: <http://www.cor.europa.eu> (дата звернення: 26.02.2020).
13. *Кабінет Міністрів України* : сайт. URL: <http://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 27.02.2020).
14. *Міністерство фінансів України* : сайт. URL: <https://mof.gov.ua> (дата звернення: 28.02.2020).
15. *Про ринок електричної енергії* : Закон України № 2019-VIII від 13.04.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> (дата звернення: 03.03.2020).
16. *Special Report «Global Warming of 1,5°C»* (2018) / Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). URL: https://report.ipcc.ch/sr15/pdf/sr15_spm_final.pdf (access date: 05.03.2020).
17. *Про енергетичну ефективність будівель* : Закон України № 2118-VIII від 22.06.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-19#Text> (дата звернення: 06.03.2020).
18. *Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання* : Закон України № 2119-VIII від 22.06.2017 р. в редакції Закону України № 2454-VIII від 07.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2119-19> (дата звернення: 10.03.2020).
19. *Про фонд енергоефективності* : Закон України № 2095-VIII від 08.06.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2095-19#Text> (дата звернення: 12.03.2020).
20. *Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації* : Закон України № 327-VIII від 09.04.2015 р. в редакції Закону України № 2621-VIII від 22.11.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-19> (дата звернення: 16.03.2020).
21. *Звіти про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), 2016–2018 рр.* URL: <https://www.nerc.gov.ua/?id=11895> (дата звернення: 17.03.2020).
22. *Про співробітництво територіальних громад* : Закон України № 1508-VII від 17.06.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 19.03.2020).

References

1. Batanov, O. V. (2003). *Constitutional and legal status of territorial communities in Ukraine*: monograph. Ed. by V. F. Pogorilko [Konstytutsiino-pravovyi status

- terytorialnykh hromad v Ukraini: monohrafiia; za red. V. F. Pohorilka], Vydavnychi dim «InYure», Kyiv, 356 s. [in Ukrainian]
2. Bezzubko, L. V., Skopets, O. V. (2007). *About some mechanisms of community members interaction with local self-governments* [Pro deiaki mekhanizmy vzaiemodii chleniv hromady z orhanamy mistsevoho samovriaduvannia], Menedzher DonDUU, No. 1 (39), s. 76–81 [in Ukrainian]
 3. Didkivska, L. I., Golovko, L. S. (2007). *State regulation of the economy*. 6th ed. [Derzhavne rehuliuвання ekonomiky; 6-te vyd.], Znannia, Kyiv, 214 s. [in Ukrainian]
 4. *Association of Ukrainian cities and communities*: website [Asotsiatsiia mist Ukrainy ta hromad: vebсайт]. Retrieved from: <http://www.auc.org.ua> [in Ukrainian]
 5. *Association «Agency for regional development and European integration»*: website [Asotsiatsiia «Ahentsiia rehionalnoho rozvytku ta Yevropeiskoi intehratsii: vebсайт]. Retrieved from: <http://www.ardei.lviv.ua> [in Ukrainian]
 6. *Database «Legislation of Ukraine» of the Verkhovna Rada of Ukraine*: website [Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» Verkhovnoi Rady Ukrainy: vebсайт]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian]
 7. *Institute of Reforms*: website [Instytut Reform: vebсайт]. Retrieved from: <http://www.ir.org.ua> [in Ukrainian]
 8. *East-West Institute*: website [Instytut Skhid–Zakhid: vebсайт]. Retrieved from: <http://ewi.org.ua> [in Ukrainian]
 9. Pavlov, V. I. (2000). *The policy of regional development in the conditions of market transformation (theoretical and methodological aspects and mechanisms of implementation)*: monograph [Polityka rehionalnoho rozvytku v umovakh rynkovoï transformatsii (teoretyko-metodolohichni aspekty ta mekhanizmy realizatsii): monohrafiia], Nastyria, Lutsk, 580 s. [in Ukrainian]
 10. *The Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine*: website [Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy: vebсайт]. Retrieved from: <http://www.me.gov.ua> [in Ukrainian]
 11. *Institute for Regional and European Integration Research «EuroRegion Ukraine»*: website [Instytut rehionalnykh ta yevrointehratsiinykh doslidzhen «YevroRehion Ukraina»: vebсайт]. Retrieved from: <http://www.eru.org.ua> [in Ukrainian]
 12. *European Committee of the Regions*: website. Retrieved from: <http://www.cor.europa.eu>.
 13. *Cabinet of Ministers of Ukraine*: website [Kabinet Ministriv Ukrainy: vebсайт]. Retrieved from: <http://www.kmu.gov.ua> [in Ukrainian]
 14. *Ministry of Finance of Ukraine*: website [Ministerstvo finansiv Ukrainy: vebсайт]. Retrieved from: <https://mof.gov.ua> [in Ukrainian]
 15. *On the electricity market*: Law of Ukraine, No. 2019-VIII, 13.04.2017 [Pro rynok elektrychnoi enerhii: Zakon Ukrainy, No. 2019-VIII, 13.04.2017]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> [in Ukrainian]
 16. *Special Report «Global Warming of 1,5°C»* (2018). Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). Retrieved from: https://report.ipcc.ch/sr15/pdf/sr15_spm_final.pdf.
 17. *On energy efficiency of buildings*: Law of Ukraine, No. 2118-VIII, 22.06.2017 [Pro energetychnu efektyvnist budivel: Zakon Ukrainy, No. 2118-VIII, 22.06.2017]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-19#Text> [in Ukrainian]
 18. *On commercial accounting of thermal energy and water supply*: Law of Ukraine, No. 2119-VIII, 22.06.2017 in the wording of the Law of Ukraine No. 2454-VIII, 07.06.2018 [Pro komertsiiyni oblik teplovoi enerhii ta vodopostachannia: Zakon Ukrainy, No. 2119-VIII, 22.06.2017 v redaktsii Zakonu Ukrainy No. 2454-VIII, 07.06.2018]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2119-19> [in Ukrainian]
 19. *About the energy efficiency fund*: Law of Ukraine, No. 2095-VIII, 08.06.2017 [Pro fond enerhoefektyvnosti, Zakon Ukrainy, No. 2095-VIII, 08.06.2017]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2095-19#Text> [in Ukrainian]
 20. *On the introduction of new investment opportunities, guaranteeing the rights and legitimate interests of business entities for conducting of large-scale energy*

modernization: Law of Ukraine, No. 327-VIII, 09.04.2015 in the wording of the Law of Ukraine No. 2621-VIII, 22.11.2018 [Pro zaprovadzhennia novykh investytsiinykh mozhlyvostei, harantuvannia prav ta zakonnykh interesiv subiektiv pidpriemnytskoi diialnosti dlia provedennia masshtabnoi enerhomodernizatsii»: Zakon Ukrainy, No. 327-VIII, 09.04.2015 v redaktsii Zakonu Ukrainy No. 2621-VIII, 22.11.2018], Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-19> [in Ukrainian]

21. *Reports on the results of activities of the National Commission for State Regulation of Energy and Public Utilities (NKREKP)*, 2016–2018 [Zvity pro rezultaty diialnosti Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh (NKREKP), 2016–2018]. Retrieved from: <https://www.nerc.gov.ua/?id=11895> [in Ukrainian]
22. *About cooperation of territorial communities*: Law of Ukraine, No. 1508-VII, 17.06.2014 [Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy, No. 1508-VII, 17.06.2014]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> [in Ukrainian]

***РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І
РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА***

УДК: 338.48:061(4)

Олена Леонідівна МИХАЙЛЮК

кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: elen.mih.555@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4857-4129>

Наталя Валеріївна НЄЧЕВА

кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: Nata_1989-08@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6869-3219>

**ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЦЕСУ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ
ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ ЄВРОПИ**

Михайлюк, О. Л., Нечева, Н. В. Дослідження особливостей процесу кластеризації туристичної сфери Європи. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 43–56.

Анотація. У статті досліджено європейський досвід процесу кластеризації загалом і організації туристичних кластерів зокрема. Зазначено, що в умовах глобалізації кластери стали консолідуючою силою, яка сприяє досягненню підприємствами максимальної ефективності виробництва і отримання значних конкурентних переваг, і, зрештою, призводить до підвищення конкурентоспроможності країни. Розглянуто причини і цілі створення туристичних кластерів не тільки у межах Європейського Союзу, але й у країнах, які на даний час до його складу не входять. Проаналізовано різні типи і види туристичних кластерів: медичного туризму, екологічного туризму, активних видів туризму тощо. Визначено роль державної політики та підтримки туристичних кластерів у різних країнах Європи. Мета і завдання статті – оцінити загальний процес кластеризації, у тому числі, в туристичній сфері Європи, для подальшого використання для розвитку туристичного бізнесу України. Узагальнено тенденції, за рахунок яких через процеси кластеризації можливе підвищення розвитку туризму в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі. Обґрунтовано гіпотезу про те, що кластеризація може сприяти співпраці з державними органами у розробці програм підтримки кластерів і більш ефективного використання державних коштів. Доведено, що формування кластерів є ефективним механізмом залучення прямих іноземних інвестицій та забезпечує мультиплікативний ефект розвитку економіки, включення національних суб'єктів до міжнародних виробничих ланцюжків створення додаткової вартості. Запропоновано подальше впровадження процесу кластеризації задля сприяння соціальному та економічному розвитку регіонів країни, а також прискорення створення інноваційних регіональних туристичних кластерів.

Ключові слова: кластери; туристичні кластери; туристичний бізнес; процес кластеризації; Європейська платформа співпраці кластерів.

Елена Леонидовна МИХАЙЛЮК

кандидат экономических наук, доцент кафедры туристического и гостинично-ресторанного бизнеса, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: elen.mih.555@gmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4857-4129>

Наталья Валерьевна НЕЧЕВА

кандидат экономических наук, доцент кафедры туристического и гостинично-ресторанного бизнеса, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: Nata_1989-08@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6869-3219>

**ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРОЦЕССА
КЛАСТЕРИЗАЦИИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ ЕВРОПЫ**

Михайлюк, А. Л., Нечева, Н. В. *Исследование особенностей процесса кластеризации туристической сферы Европы*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов / Под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 43–56.

Аннотация. В статье исследован европейский опыт процесса кластеризации в целом и организации туристических кластеров в частности. Отмечено, что в условиях глобализации кластеры стали консолидирующей силой, которая способствует достижению предприятиями максимальной эффективности производства и получение значительных конкурентных преимуществ, и, в итоге, приводит к повышению конкурентоспособности страны. Рассмотрены причины и цели создания туристических кластеров не только в пределах Европейского Союза, но и в странах, которые в настоящее время в его состав не входят. Проанализированы различные типы и виды туристических кластеров: медицинского туризма, экологического туризма, активных видов туризма и т. п. Определена роль государственной политики и поддержки туристических кластеров в разных странах Европы. Цель и задачи статьи – оценить общий процесс кластеризации, в том числе, в туристической сфере Европы, для дальнейшего использования для развития туристического бизнеса Украины. Обобщены тенденции, за счет которых через процессы кластеризации возможно повышение развития туризма в краткосрочной, среднесрочной и долгосрочной перспективе. Обоснована гипотеза о том, что кластеризация может способствовать сотрудничеству с государственными органами в разработке программ поддержки кластеров и более эффективного использования государственных средств. Доказано, что формирование кластеров является эффективным механизмом привлечения прямых иностранных инвестиций и обеспечивает мультипликативный эффект развития экономики, включение национальных субъектов в международные производственные цепочки создания добавленной стоимости. Предложено дальнейшее внедрение процесса кластеризации для содействия социальному и экономическому развитию регионов страны, а также ускорения создания инновационных региональных туристических кластеров.

Ключевые слова: кластеры; туристические кластеры; туристический бизнес; процесс кластеризации; Европейская платформа сотрудничества кластеров.

Olena MYKHAILIUK

PhD in Economics, Associate Professor of Tourism and Hotel and Restaurant Business Department, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: elen.mih.555@gmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4857-4129>

Natalia NIECHEVA

PhD in Economics, Associate Professor of Tourism and Hotel and Restaurant Business Department, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: Nata_1989-08@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6869-3219>

INVESTIGATION OF THE CLUSTERIZATION PROCESS FEATURES OF TOURISM SECTOR OF EUROPE

Mikhailuk, O. L., Niecheva, N. V. (2020). *Investigation of clusterization process features of tourism sector of Europe*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Doslidzhennia osoblyvostei protsesu klasterizatsii turystychnoi sfery Yevropy; za red.: M. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 43–56.

Abstract. The article investigations the European experience of the clustering process in general and the organization of tourism clusters in particular. It is noted that in the conditions of globalization, clusters have become a consolidating force, which helps achieve maximum production efficiency and obtain significant competitive advantages for enterprises, and, as a result, leads to an increase in the country's competitiveness. The reasons and goals of tourist clusters creation not only within the European Union, but also in countries, which are currently not part of it, are considered. Different types and types of tourist clusters are analyzed: medical tourism, ecological tourism, active types of tourism, etc. The role of state policy and support of tourism clusters in different European countries is determined. The purpose and objectives of the article – to assess the overall of clustering process, including in the tourism sector in Europe, for further use for tourism business development in Ukraine. The tendencies due to which through clustering processes it is possible to increase the development of tourism in the short, medium and long term, are generalized. The hypothesis that clustering can facilitate cooperation with government authorities in developing programs to support clusters and more efficient use of public funds is substantiated. It is proved that the clusters formation is an effective mechanism for foreign direct investment attracting and provides a multiplier effect of economic development, the inclusion of national subjects into global production value added chains. Further implementation of the clustering process to promote the social and economic development of the country's regions, as well as accelerate the innovative regional tourist clusters creation, is proposed.

Keywords: clusters; tourism clusters; tourism business; clustering process; European Cluster Collaboration Platform.

JEL classification: Z320; Z330

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.43-56](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.43-56)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Багато країн світу обрали для себе шлях інтенсивного інноваційного розвитку і кластерну модель організації економіки. В умовах глобалізації кластери стали консолідуючою силою, яка сприяє досягненню підприємствами максимальної ефективності виробництва й отримання значних конкурентних переваг, що, у свою чергу, призводить до підвищення конкурентоспроможності країни.

За оцінками експертів кластеризацією вже охоплено понад 50% світових економік, що забезпечило їм значний приріст ВВП.

Участь українських туристичних кластерів у європейських програмах розширить горизонти їх співпраці, надасть їм інформацію, забезпечить доступ до інвестицій, нових знань і технологій. Включення українських туристичних кластерів до європейської кластерної платформи дає можливість: виявити і поширити наявні знання і технології, які можуть бути корисні; здійснювати науково-дослідні проекти; заохочувати передачу знань і технологій; полегшити

доступ до фінансування та інноваційних компаній; здійснити пошук можливих партнерів серед національних та міжнародних організацій.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблемам розвитку кластерів взагалі й туристичних кластерів у тому числі, присвячено багато праць зарубіжних і українських вчених.

Процеси кластеризації на європейському просторі тривають вже досить довгий період [1], і українські вчені за ним слідкують вельми ретельно [2]. Досліджена теорія кластеризації з позиції підприємництва [3; 4], конкурентного середовища [5], регіонального утворення [6–10]. Здійснені певні спроби розробки концепції кластерної політики [11–12].

Вчені Європи розробили модель Європейської платформи співпраці кластерів [13], до якої може приєднатися будь-яка країна Європи [14–24]. Україна також представлена у цій Асоціації, але туристичних кластерів у ній поки що не зареєстровано.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Європейські країни є лідерами процесу кластеризації туристичної сфери, у них напрацьований досвід нормативно-правового регулювання процесу кластеризації, організовані Європейські кластерні платформи, що надають методичну допомогу у створенні та успішному розвитку кластерів. Тому вивчення їх досвіду і запровадження його в Україні є дуже важливою місією.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження європейського досвіду процесу кластеризації туристичної сфери з метою його подальшого використання для розвитку туристичного бізнесу в Україні.

Викладення основного матеріалу дослідження. Задля успішного розвитку національних та транснаціональних економічних процесів у країнах ЄС створена Європейська платформа співпраці кластерів (European Cluster Collaboretion Platform).

Європейський кластерний підхід до зростання заснований на трьох основних принципах: міжрегіональне співробітництво; інтернаціоналізація кластерів; перевага кластерів.

Цей підхід реалізується за допомогою конкретних ініціатив ЄС у рамках фінансових програм ЄС, переважно COSME і Horizon 2020. У зв'язку з важливістю кластерів для економічної політики, вони також включені до інших європейських програм. Так, кластерний інформаційний центр ЕССР збирає відповідні приклади співпраці кластерів, розроблені у проєктах, що фінансуються різними програмами ЄС. Прикладом може бути Програма ЄС «Конкурентоспроможність підприємств малого і середнього бізнесу» (Competitiveness of Enterprises and Small and Medium-sized Enterprises) – COSME, заснована ЄС і покликана сприяти зміцненню конкурентоспроможності та стабільності малих і середніх підприємств (далі – МСП), які здійснюють свою діяльність, як у межах ЄС, так і в інших країнах світу.

Кластерне партнерство ЄС було започатковано Європейською Комісією з фінансових стимулів (у рамках програми COSME), щоб стимулювати кластери з Європи, активізувати співпрацю між регіонами й секторами. Очікується, що ці кластерні партнерства ЄС будуть об'єднувати ресурси та знання для конкретної роботи над спільними стратегіями. Кінцева мета цієї акції – стимулювати економічне зростання і конкурентоспроможність Європи.

У дев'яти кластерних партнерствах ЄС, що діють з осені 2018 року, беруть участь 57 партнерів із 19 європейських країн за різними видами діяльності.

Кластерні утворення є мережевими двигунами: вони полегшують взаємодію між власними членами на регіональному, національному, транснаціональному, міжнародному або галузевому рівнях. Такі утворення приносять нові знання, корисні контакти та багато можливостей для членів кожного кластера.

Вважаємо за доцільне розглянути приклади кластерних утворень. Першим із таких утворень є Кремнієва Європа – *Silicon Europe* (рис. 1) [13]. *Silicon Europe* об'єднує найсильніші європейські кластери в альянс з доступом до самих передових технологій та досвіду в усіх сферах ланцюжка створення вартості, електроніки і програмного забезпечення.

Рис. 1. Silicon Europe (Кремнієва Європа)

Джерело: [13]

Silicon Europe – це бренд, під яким провідні європейські кластери електроніки співпрацюють, щоб представляти, підтримувати та просувати компанії та організації своїх регіональних бізнес-мереж на європейському і глобальному рівнях. *Silicon Europe* є посередником між усіма відповідними партнерами з наукових кіл, органів державної влади та промисловості.

У складі кластера налічується 2500 членів, що займаються наукою і промисловістю, представляють понад 400 тис. робочих місць. Серед них інноваційні дослідні організації, інноваційні МСП і глобальні гравці, такі як Arm, ASML, ASM International, Atos, AT&S, Bosch, Cisco, Epcos, Gemalto, Globalfoundries, HPE, Infineon, Intel, Nexperia, NXP Semiconductors, Orange, Philips SAP, Schneider Electric, STMicroelectronics, T-Systems і Thales. Це робить *Silicon Europe* однією з провідних технологічних мереж у світі.

Члени кластера *Silicon Europe*: Business Cluster Semiconductors Netherlands (BCSEMI NL), DSP Valley, Fondazione Distretto Green i Hi-Tech від Монци Бріанца, GAIA (ES), High Tech NL, Mesap, MIDAS, Minalogic, NMI, SCS Cluster, Silicon Alps, Silicon Saxony.

Існують також національні кластерні платформи, які надають інформацію про кластерні утворення і допомагають шукати партнерів.

Австрійська кластерна платформа (Austrian cluster platform). Австрія була «першопрохідцем» у розробці кластерної політики. Діяльність почалася наприкінці 1990-х років (1995: створення автомобільного кластера Штирія; 1998: створення автомобільного кластера Верхня Австрія, з 2000 року – інші регіони).

В Австрії понад 60 кластерів і мереж з більш ніж 7100 членами кластерних утворень (73% МСП) і близько 815 тис. співробітників. Кластери пов'язані з дослідницькими та освітніми установами, співпрацюють з іншими трансрегіональними кластерами, беруть участь у програмах ЄС і підсилюють міжнародну конкурентоспроможність австрійських компаній, особливо МСП.

У 2008 році Федеральне міністерство науки, досліджень і економіки створило Національну кластерну платформу для національних і федеральних зацікавлених сторін в Австрії. Платформа являє собою структуроване стратегічне і робоче середовище для кластерних організацій і мереж. Основна увага в діяльності приділяється дослідженням та інноваціям, ключовим стимулюючим технологіям (KET), інтернаціоналізації та кластерній політиці ЄС.

У сфері медичного туризму створено кластер IDM Ecosystem Health&Wellness [14]. Сфера діяльності: бізнес-послуги, гостинність і туризм, управління медичною інформацією, природні альпійські джерела і традиційні оздоровчі процедури. Особливе значення приділено використанню місцевих, природних ресурсів та оздоровчих процедур (спа-процедури) альпійського походження. Сфера компетенції включає фірми з велнес, фітнесу, здоров'я та краси, постачальників послуг, виробників натуральних продуктів, обладнання та медичних технологій.

CoDest – шведський кластер сфери гостинності та туризму [15]. CoDest – це кластер відкритих інноваційних арен для індустрії туризму в регіоні Сконе, на півдні Швеції. Мета – сприяти інноваційним процесам в індустрії туризму, спираючись на співпрацю між громадськістю, промисловістю та академічним сектором. Послуги підтримки: доступ до ринків третіх країн, доступ до державної підтримки (регіональні/національні програми), інноваційні ваучери тощо, підтримка інноваційних процесів (внутрішніх, зовнішніх, рекламна діяльність, транснаціональна співпраця).

FENAEIC – іспанська федерація «Інноваційні бізнес-групи» (Agrupación Empresarial Innovadora, AEI) й кластерів. Іспанські кластери відіграють ключову роль у розвитку інновацій серед компаній країни, особливо серед малого та середнього бізнесу. *Clusters.es* просуває та організовує співпрацю між компаніями через кластери та іншими інноваційними агентами на регіональному, національному та міжнародному рівнях. Він організований як конфедерація, де деякі регіони (Астурія, Арагон, Каталонія, Наварра) мають свою власну федерацію, в той час як інші об'єднують кластери безпосередньо на національному рівні. Існує безліч кластерних мереж, що фінансуються федеральним урядом і федеральними землями, а також включає кластери з усіх галузей промисловості та технологій, що фінансує приватний сектор.

В Іспанії створені туристичні кластери. Приклад – *AEI Cluster Del Turismo De Extremadura* [16] (регіон Естремадура). Сфера діяльності – гостинність та туризм. Цілі: сприяння розвитку та просуванню туристичного сектора в Естремадура, сільському регіоні, де приватний сектор переважно формується за МСП. До його складу входять 84 члени з різними профілями: МСП, що займаються діяльністю у сфері туризму та в інших суміжних секторах, таких як культура, зв'язок і маркетинг, транспорт, консультації, навчання, курорти, відпочинок; він також

об'єднує університети, центри знань, технологій і досліджень; місцеві, провінційні та регіональні органи влади; професійні асоціації, які охоплюють приблизно 500 суб'єктів тільки у регіоні (FEVAL – Технологічний Центр, університет Естремадура, Червоний Міжнародний Університет Лекторас).

Cluster De Turismo De Montaña [17] сферами своєї діяльності вбачає: гостинність і туризм, розміщення (готелі, кемпінги), екологічні галузі. Це кластер гірського туризму з ініціативою координації зусиль щодо підвищення стійкості гірських районів, а також сприяння творчості, технологій, інновацій, співпраці, державно-приватного партнерства та територіальній єдності.

Згідно з даними, опублікованими ООН, Альпи приносять від 7% до 10% річного доходу. Близько 24% загальної площі країни знаходиться на висоті понад 1000 метрів над рівнем моря, і близько 76% – від 500 до 1000 метрів. Кластер гірського туризму створюється з метою залучення іспанських компаній і установ до інноваційних проєктів гірського туризму. Пропоновані туристичні продукти – пригодницький спорт, відпочинок, сільський і культурний туризм тощо. Поточні завдання для гірського туризму: урізноманітнити туристичну діяльність та послуги, реалізувати стратегії та розробки продуктів для літнього сезону, проаналізувати нові туристичні напрямки та вивчити їх нові бізнес-моделі, зосередити увагу на збереженні території.

Польська асоціація роботодавців кластерів – Polish Clusters Employers' Association (PCEA) об'єднує промоутерів бізнес-кластерів з усієї Польщі та є надійною платформою для співпраці між кластерами та їх середовищем. Основні завдання: створення сприятливих умов для розвитку кластерів у Польщі; просування концепції кластера як інструменту підвищення конкурентоспроможності польської економіки та вкладу МСП; встановлення стандартів для управління і розвитку кластерів; підтримка потенційних і нових підприємців (консультації, навчання, гранти).

Кластер туристичних брендів Східної Польщі / Klaster Marek Turystycznych Polski Wschodniej [18]. Сфери діяльності: розваги та відпочинок, продукти харчування, напої та тютюнові вироби. Цілі: індивідуальний розвиток усіх організацій, які формують туристичний кластер, а також просування всього макрорегіону Східної Польщі, особливо Подляського і Вармінсько-Мазурського, як місць з багатими туристичними ресурсами. Робота кластера заснована на принципах партнерства і співробітництва, одним із найважливіших ефектів якого є інтеграція туристичної пропозиції. Спільні проєкти включають рекламні кампанії, галузеві конференції, зарубіжні місії, ярмарки та дослідження, які дозволять виявити ринкові ніші та створити відповідні спеціалізовані туристичні продукти.

Спілка словацьких кластерів – Union of Slovak Clusters (UKS) – це асоціація, створена у 2010 році для ініціювання та підтримки розвитку кластерів і кластерної політики у Словаччині, а також для включення словацьких кластерів до європейського конкурентного партнерства, включаючи взаємну передачу ноу-хау і технологій. Діючі кластери у сфері туризму: бітерапія (www.biterap.sk); кластер Ліптов – Асоціація Туризму (www.klasterliptov.sk); кластер Ораву – Асоціація Туризму (www.orava.sk); кластер TURIEC – Асоціація Туризму; Туристичний кластер – Західна Словаччина.

Portugal clusters – ініціатива кластерів у Португалії була розпочата у 2009 році, і тоді була визнана група із 19 португальських кластерів, що

представляють кілька ланцюжків доданої вартості, які мають відношення до національної економіки. Мережа португальських кластерів – це партнерство, метою якого є об'єднання португальських кластерів для вивчення синергізму і спільних сфер, що становлять спільний інтерес, підвищення інновацій та конкурентоспроможності різних ланцюжків доданої вартості, заохочення взаємозбагачення спільних стратегічних інтересів, обміну досвідом і знаннями між кластерами, розвитку спільної дії та внесення свого вкладу в національні та європейські зусилля з економічного розвитку.

France Clusters – це мережа із майже 150 французьких кластерних організацій та їх 1000 співробітників, які працюють у групах управління кластерами. Вони представляють близько 60 тис. французьких підприємств і 1 млн. співробітників в усіх секторах і регіонах Франції. Кластери Франції налічують близько 15 тис. представників серед своїх інституційних та фінансових партнерів, а також регіональних, національних і європейських партнерів.

Мета *France Clusters* – бути місцем для діалогу та обміну досвідом між кластерами, а також сполучною ланкою для міжкластерної співпраці як на французькому, так і на міжнародному рівнях; бути сервісним та навчальним центром для підвищення професійних навичок керівників кластерів та їх операційних команд; бути центром просування та аналітичним центром для державних установ, щоб поширювати передовий досвід, проводити нові дослідження і впливати на державну політику.

Для досягнення своїх цілей *France Clusters* співпрацює з декількома приватними та державними органами, включаючи регіональні та місцеві органи влади, регіональні агентства та агентства з інноваційного розвитку, університетами та бізнес-школами, приватними інвесторами й профспілками.

Асоціація бізнес-кластерів Болгарії – Bulgarian Association of Business Clusters (ABC) – це організація, яка об'єднує і захищає інтереси кластерів. На даний час ABC складається з 16 кластерів з наступних секторів: інформаційні та комунікаційні технології, автомобілі та електромобілі, оздоровчий туризм, морська промисловість, автоматизація, текстильна промисловість, меблева промисловість, горизонтально інтегровані технології та системи, брокери, кур'єри, зелений вантажний транспорт.

Асоціація спрямована на об'єднання зусиль болгарських кластерів для динамічного розвитку відповідно до європейських стандартів. Основними завданнями є: створення сприятливих умов для розвитку кластерів у Болгарії; просування концепції кластера як інструменту підвищення конкурентоспроможності болгарської економіки; встановлення стандартів управління та розвитку кластерів; презентація болгарських кластерів у міжнародній та європейській кластерній сім'ї.

Морський Кластер Болгарії (Marine Cluster Bulgaria) [20]. Сфери діяльності: транспорт і логістика, навігація і вбудовані системи, суднобудування, прибережний і морський туризм. Цілі: досягнення висхідного та сталого розвитку болгарської морської промисловості за допомогою взаємодії між підприємствами, організаціями, освітніми та дослідницькими установами, регіональними та національними органами влади для економічного зростання з використанням конкретних ресурсів і можливостей, технологічної модернізації, інновацій та інтеграції до європейської блакитної економіки.

Cluster Excellence Denmark – національна функція підтримки кластерів у Данії. Данія має понад 50 кластерів, які співпрацюють з близько 13000 компаній.

Це призводить до більшої кількості регіональних і національних інновацій, економічного зростання і збільшення зайнятості. Датські кластери – це форуми, на яких компанії обмінюються знаннями та розробляють нові ідеї в конкретній галузі.

Пункт призначення Фин, Syddanmark, Південна Данія [21]. Сфери діяльності: гостинність і туризм, спорт і відпочинок, розваги і відпочинок, електронна комерція. Учасники: Егесков замок, Сінатур Готель Storebaelt, Спіш Оденсе, Сідданській університет, Бремс & Ко. Мета кластера полягає в тому, щоб до кінця 2020 року Фин і Архіпелаг були відомі й визнані найпривабливішим місцем для велосипедистів у Північній Європі, і згодом завдяки велосипедному туризму приносили дохід у 0,2 млрд. датських крон на рік. Проєкт було розпочато у 2017 році та на цей момент він приніс низку значних результатів, у тому числі розробку міжнародного велосипедного маршруту (Østersøruten / Балтійський морський велосипедний маршрут). Були підготовлені велосипедні станції, прокат велосипедів і перевезення багажу. Тут були проведені: Cycle Summit 2019, Чемпіонат світу з велокросу UCI 2019, Європейський чемпіонат з велосипедного спорту.

Національна кластерна асоціація Чеської Республіки – National Cluster Association of the Czech Republic (NCA) об'єднує кластерні організації та підтримує кластерні органи з метою координації сталого розвитку кластерних ініціатив і розробки кластерної політики у ЧР на основі концентрації знань, досвіду та експертизи. Загальна мета полягає у підвищенні конкурентоспроможності підприємств і галузей як на регіональному, так і на національному рівнях.

Glocal Romania Cluster [22]. Сфери діяльності: гостинність і туризм, маркетинг, дизайн та видавнича діяльність. Метою кластера є підвищення репутації та зміцнення впевненості у якості продуктів та послуг спільнот, що просуваються членами, для клієнтів з Румунії та за кордоном; залучення нових туристів/клієнтів. Членами кластера є державні або приватні оператори у сфері туризму і творчості або інші організації, залучені до діяльності з розвитку місцевої громади.

Основними видами діяльності є: організація заходів, розробка провідних туристичних продуктів, дослідження й аналіз на основі досліджень та інновацій. Створена колекція путівників merg.in, яка представляє собою зібрання красивих місць і рекомендацій, часто прихованих для туристів або жителів за принципами: «подивитися», «вийти», «розміщення», «зробити» і «купити».

Кластер Дельта Дунаю (Clusterul Delta Dunarii) [23]. Сфери діяльності: гостинність і туризм, харчові добавки/інгредієнти/функціональна їжа, перероблення харчових продуктів, екотуризм, розміщення (готелі, кемпінги). Учасники: університет Овідія у Констанці, Торгово-промислова і сільськогосподарська палата Тулчі, судноплавство і сільське господарство Констанци, ОДАС ГЛОБАЛ КОНСАЛТИНГ ЛТД. Метою кластера є просування дельти Дунаю як місця з численними можливостями, які варто відкрити для залучення нових цільових груп і збільшення числа зарубіжних відвідувачів. Для підтримки установ і підприємств, що працюють у сфері туризму і для просування дельти Дунаю, цю територію у 1990 році оголошено біосферним заповідником.

Цілі: просувати підхід до управління на основі участі зацікавлених сторін туризму; розвивати оперативний потенціал установ і людей, що займаються розвитком туризму або інтегрованим туризмом, у приватному секторі індустрії подорожей і туризму та на рівні місцевих органів влади; підвищувати

обізнаність про важливість створення стійкого та інтегрованого управління у плануванні та управлінні туристичною діяльністю в районі дельти Дунаю; спільне фінансування фондами ЄС, обмін інформацією, спільна діяльність (організація конференцій).

За межами ЄС в інших країнах Європи діють національні кластерні асоціації:

Литовська асоціація кластерів містить найактивніші та прогресивні кластери Литви. Асоціація була створена у 2014 році. Місія Асоціації – підвищення конкурентоспроможності литовського бізнесу, який розвиває кластери. Цілі Асоціації: брати участь у формуванні та реалізації кластерної політики Литви; представляти інтереси кластерів та їх учасників у Литві та за кордоном; поліпшити умови експлуатації та розвитку кластерів; зміцнити управлінські компетенції кластерів і поширити передовий досвід.

Види кластерів: *Балтійський освітній кластер (BEC)*; *Кластер розвитку біоелектростанцій (Addeco)*; *Smart Technology Cluster (SMARTTA)*; *Литовська асоціація експортерів продуктів харчування (LitMEA) / SMART Food Cluster*; *Литовський медичний туристичний кластер (LITCARE)* тощо.

Enter Gauja (латвійський туристичний кластер Національного парку Гауя) [24]. Туристичний кластер Національного парку Гауя – це кластер готельного сектора, який об'єднує підприємців, місцеві муніципалітети та інші установи з метою забезпечення управління туристичним напрямком у регіоні Національного парку Гауя. Він включає загальні маркетингові заходи, розробку нових туристичних продуктів і туристичних пакетів.

Туристичний кластер Гауйського національного парку (Ентергауя) є одним із найстаріших туристичних кластерів у Латвії. Спочатку він був створений як асоціація підприємців туризму. З 2012 року він працює як кластер. На даний час кластер стикається з проблемами, пов'язаними з розробкою різних інструментів для Інтернет-продажів, маркетингу в соціальних мережах і комерціалізації природного туризму.

Сфери діяльності: екологічні послуги, гостинність та туризм. Учасники кластеру: «Пригодницька поїздка»; «Saule Biriņu pils» – МСП; «Kārļa muiza»; «Унгурмуйж»; «JD&Co»; «BBS-Dizain»; «Valmiermuiza Pils»; «Kakitis»; «Готель Wolmar»; «Рамкальні Сервіс» ТТР; Центр реабілітації «Крімудла» – підприємства МСБ; Відземський університет прикладних наук; університет Сигулдського агентства розвитку; Цесіський культурно-туристичний центр; Лігатненський центр культури і туризму; Абатський муніципалітет; Паргауйская; місто Валмієра; Прієкульський муніципалітет; Коченьський край.

Асоціація туризму Грузії – Georgia Tourism Association (GTA). Сфери діяльності: гостинність і туризм, креативні продукти, освіта та навчання, творчі індустрії, цифрова індустрія, сталий розвиток туризму, розвиток регіонального туризму, розвиток послуг. Служба компаній-членів Асоціації туризму Грузії надає: культурні тури, пригодницькі тури, еко-тури, тури на джипах, кінні тури, спостереження за птахами, фотоподорожі, рафтингові тури, релігійні тури, сільський туризм, лижі та сноуборд, спа- і курорти, походи, дика природа, винні та гастрономічні тури.

GTA є організацією приватних туристичних компаній, готелів і винних компаній у Грузії. Грузинська асоціація туризму (GTA), яка об'єднує 65 компаній-членів та місцеві партнерські асоціації, є найбільшою асоціацією приватного сектора туризму в Грузії. Основними напрямками є поліпшення туристичного ділового середовища у секторах в'їзного, внутрішнього та

виїзного туризму, а також нарощування економічного потенціалу. ГТА підтримує створення місцевих туристичних асоціацій та пропонує активне партнерство. Асоціація прагне розширювати приватне державне партнерство, охороняти природу і реалізує проекти щодо зміцнення сталого розвитку туризму в Грузії. Асоціація працює для сприяння: співпраці між туристичними компаніями в Грузії; співпраці між приватним і державним секторами – зв'язок готелів з туристичними агентствами; нарощування потенціалу та управління якістю туристичних послуг – доступність туристичної інформації та маркетинг, розвиток регіонального туризму.

Пріоритети розвитку туризму: просувати та розвивати грузинську туристичну індустрію; розширити участь і співробітництво приватного сектора у туристичному інформаційному просторі; розробка та вдосконалення інформаційної системи Інтернет-туризму; покращення якості готельного обслуговування у Грузії, навчання готельєрів; підготовка регіональних туристичних продуктів і маршрутів (у кавказькому регіоні).

Висновки і перспективи подальших розробок. За рахунок процесу кластеризації можливо підвищити розвиток туризму в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі; сприяти співпраці з державними органами у розробці програм підтримки кластерів і більш ефективного використання державних коштів.

1. Процес кластеризації туристичної сфери сприяє сталості економічного розвитку країни, посиленню екологічної безпеки, тому що ці проекти захищають екологічні та природні ресурси регіону, забезпечуючи їх збереження у майбутньому; сприяють процесам та ініціативам у сфері енергозбереження, а також використання поновлюваних джерел енергії серед членів.

2. Кластеризація сприяє соціальному та економічному розвитку регіонів країни: просуває соціальну економіку серед своїх членів, віддаючи пріоритет спільним інтересам над конкретними; сприяє розвитку сільських районів через туризм за допомогою дій і політики, спрямованих на збільшення зайнятості та розміщення населення у менш розвинених сільських районах; підвищує конкурентоспроможність МСП шляхом просування інновацій, надання консультацій та послуг, а також розробки інноваційних та спільних продуктів; сприяє доступному туризму та усуненню бар'єрів для мандрівників.

3. Кластерний підхід підвищує обізнаність населення, сприяє навчанню трудових ресурсів через просування і впровадження спеціальних навчальних програм для підвищення кваліфікації людських ресурсів у туристичному секторі; кластерна політика спрямована на організацію семінарів, круглих столів, конференцій, тренінгів для презентації та просування концепції кластера як інструмента конкурентоспроможності й інновацій.

4. Кластеризація підвищує якість використання вільного часу населення через організацію соціальних, розважальних, культурних та освітніх заходів, а також заходів, пов'язаних з оздоровчим, сільським, гастрономічним туризмом і активним старінням; підтримує зростання творчих індустрій.

Критеріїв ефективності функціонування туристичних кластерів наразі не розроблено, але, зважаючи на те, що вони спричиняють особливий вплив на регіональний розвиток країни, до них можна віднести: показники зростання доданої вартості на рівні компанії, кластеру і сектору; показник частки підприємств кластера у ВРП; рівень зайнятості населення (% зайнятих у кластері); рівень доходів населення на території присутності кластерів. Важливими

вважаємо подальші наукові дослідження європейського та світового досвіду кластеризації для залучення його кращих зразків у туристичну сферу України.

Література

1. Законодавче регулювання в країнах Європейського Союзу питання правового закріплення кластерів як суб'єкта економічних відносин та інструмента позиціонування регіонів в Європейському економічному просторі. Європейський інформаційно-дослідницький центр, 2020. 297 с.
2. Яровий В. Ф. Удосконалення інститутів та перспективи кластеризації галузі туризму в процесі євроінтеграції. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2016. № 4. С. 17–20.
3. Куценко Е. С. Алгоритм развития кластеров с участием малого и среднего предпринимательства в регионе. Кластерные политики и кластерные инициативы : теория, методология, практика : кол. монография / Под. ред. Ю. С. Артамоновой, Б. Б. Хрусталева. Пенза : ПГУАС, 2012. С. 80–118.
4. Буткевич О. В. Кластер як об'єкт господарсько-правової політики держави : актуалізація проблеми. Юрист України. Цивільне право та господарське право. 2013. С. 44–48.
5. Стеченко Д. М. Кластеризація підприємств в умовах формування конкурентного середовища. Теоретичні та прикладні питання економіки : Зб. наук. праць КНУ ім. Т. Шевченка. 2003. Вип. 2. С. 135–141.
6. Мингалева Ж., Ткачева С. Кластеры и формирование структуры региона. Мировая экономика и международные отношения. 2009. № 5. С. 100–102.
7. Пойтченко К. А. Кластеры як фактор структурування економіки. Стратегія економічного розвитку України. Київ : КНЕУ. 2001. Вип. 7. С. 623–628.
8. Семенов В. Ф., Мозгальова В. М., Давиденко І. В. Регіональний рекреаційний кластер у контексті структурної перебудови економіки регіону. Регіональна економіка. 2006. № 3. С. 78–89.
9. Багрій М. В. Кластер – перспективний напрям розвитку туристично-рекреаційного регіону. Ефективна економіка. 2014. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення: 20.01.2020).
10. Смаль І. В. Кластерні технології в туризмі : регіональний аспект. Туристично-краєзнавчі дослідження. 2007. Вип. 7. С. 3–24.
11. Федоренко Ф. Д., Тугай А. М., Гойко А. Ф. Концепція кластерної політики в Україні. Економіка та держава. 2008. № 11. С. 5–15.
12. Коваленко С. Концепція транскордонних кластерних систем в контексті розвитку технологічного укладу. Вісник ТНЕУ. 2014. № 3. С. 100–110.
13. Silicon Europe. European cluster collaboration platform: website. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-networks/silicon-europe> (access date: 21.01.2020).
14. IDM Ecosystem Health & Wellness. European cluster collaboration platform: website. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/idm-ecosystem-health-wellness> (access date: 22.01.2020).
15. Codest. European cluster collaboration platform: website. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/codest> (access date: 24.01.2020).
16. AEI cluster del turismo de Extremadura. European cluster collaboration platform: website. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/aei-cluster-del-turismo-de-extremadura> (access date: 28.01.2020).
17. Cluster de turismo de Montana. European cluster collaboration platform: website. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/cluster-de-turismo-de-montana> (access date: 29.01.2020).
18. Cluster Marek Turystycznych Polski Wschodniej. European cluster collaboration platform: website. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/cluster-tourist-brands-eastern-poland-klaster-marek> (access date: 31.01.2020).

19. *Riviera Yachting NETWORK*. European cluster collaboration platform: website. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/riviera-yachting-network> (access date: 04.02.2020).
20. *Marine Cluster Bulgaria*. European cluster collaboration platform: website. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/marine-cluster-bulgaria> (access date: 04.02.2020).
21. *Destination fyn, Syddanmark*. European cluster collaboration platform: website. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/destination-fyn> (access date: 05.02.2020).
22. *Glocal Romania Cluster*. European cluster collaboration platform: website. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/glocal-romania-cluster-0> (access date: 07.02.2020).
23. *Clusterul Delta Dunarii*. European cluster collaboration platform: website. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/danube-delta-cluster-clusterul-delta-dunarii> (access date: 10.02.2020).
24. *Enter Gauja*. European cluster collaboration platform: website. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/entergauja-gauja-national-parks-tourism-cluster> (access date: 12.02.2020).
25. *Georgian tourism association (GTA)*. European cluster collaboration platform: website. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/georgian-tourism-association> (access date: 12.02.2020).

References

1. *Legislative regulation in the European Union countries on the issue of clusters legal consolidation as a subject of economic relations and a tool for regions positioning in the European Economic Area* (2020) [Zakonodavche rehuliuвання v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu pytannia pravovoho zakriplennia klasteriv yak subiekta ekonomichnykh vidnosyn ta instrumenta pozytsionuvannya rehioniv v Yevropeiskomu ekonomichnomu prostori], Yevropeiskiy informatsiino-doslidnytskyi tsentr, 297 s. [in Ukrainian]
2. Yarovy, V. F. (2016). *Improving institutions and prospects for tourism industry clustering in the European integration process* [Udoskonalennia instytutiv ta perspektyvy klasteryzatsii haluzi turyzmu v protsesi yevrointehratsii], Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu, No. 4, s. 17–20 [in Ukrainian]
3. Kutsenko, E. S. (2012). *Algorithm for the clusters development with the participation of small and medium enterprises in the region* [Algoritm razvitiya klasterov s uchastiem malogo i srednego predprinimatelstva v regione], Cluster policies and cluster initiatives: theory, methodology, practice: monograph – Klasternye politiki i klasternye initsiatyvy: teoriya, metodologiya, praktika: monografiya; pod. red. Yu. S. Artamonovoy, B. B. Khrustaleva, PGUAS, Penza, s. 80–118 [in Russian]
4. Butkevich, O. V. (2013). *Cluster as an object of economic and legal policy of the state: problem actualization* [Klaster yak ob'ekt hospodarsko-pravovoi polityky derzhavy: aktualizatsiia problemy], Yuryst Ukrainy, Tsyvilne pravo ta hospodarske pravo, s. 44–48 [in Ukrainian]
5. Stechenko, D. M. (2003). *Clustering of enterprises in the conditions of the competitive environment formation* [Klasteryzatsiia pidpriemstv v umovakh formuvannya konkurentnoho seredovyshcha], Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky: Zbirnyk naukovykh prats KNU im. T. Shevchenka, Vyp. 2, s. 135–141 [in Ukrainian]
6. Mingaleva, Zh., Tkacheva, S. (2009). *Clusters and region's structure formation* [Klasteriy i formirovanie struktury regionala], Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya, No. 5, s. 100–102 [in Russian]
7. Poitchenko, K. A. (2001). *Clusters as a factor of economy structuring* [Klasteriy yak faktor strukturuвання ekonomiky], Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy, KNEU, Kyiv, Vyp. 7, s. 623–628 [in Ukrainian]

8. Semenov, V. F., Mozhaliova, V. M., Davydenko, I. V. (2006). *Regional recreational cluster in the context of structural restructuring of the region's economy* [Rehionalnyi rekreatsiyni klaster u konteksti strukturnoi perebudovy ekonomiky rehionu], Rehionalna ekonomika, No. 3, s. 78–89 [in Ukrainian]
9. Bahrii, M. V. (2014). *Cluster is a promising direction of tourist and recreational region development* [Klaster – perspektyvnyi napriam rozvytku turystychno-rekreatsiinoho rehionu], Efektyvna ekonomika, No. 6. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua> [in Ukrainian]
10. Smal, I. V. (2007). *Cluster technologies in tourism: regional aspect* [Klasterni tekhnolohii v turyzmi: rehionalnyi aspekt], Turystychno-kraieznachchi doslidzhennia, Vyp. 7, s. 3–24 [in Ukrainian]
11. Fedorenko, F. D., Tugai, A. M., Goiko, A. F. (2008). *The concept of cluster policy in Ukraine* [Konceptsiia klasternoi polityky v Ukraini], Ekonomika ta derzhava, No. 11, s. 5–15 [in Ukrainian]
12. Kovalenko, S. (2014). *The concept of cross-border cluster systems in the context of technological development* [Kontseptsiia transkordonnykh klasternykh system v konteksti rozvytku tekhnolohichnoho ukladu], Visnyk TNEU, No. 3, s. 100–110 [in Ukrainian]
13. *Silicon Europe*. European cluster collaboration platform: website. Retrieved from: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-networks/silicon-europe>.
14. *IDM Ecosystem Health & Wellness*. European cluster collaboration platform: website. Retrieved from: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/idm-ecosystem-health-wellness>.
15. *Codest*. European cluster collaboration platform: website. Retrieved from: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/codest>.
16. *AEI cluster del turismo de Extremadura*. European cluster collaboration platform: website. Retrieved from: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/aei-cluster-del-turismo-de-extremadura>.
17. *Cluster de turismo de Montana*. European cluster collaboration platform: website. Retrieved from: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/cluster-de-turismo-de-montana>.
18. *Klaster Marek Turystycznych Polski Wschodniej*: website. Retrieved from: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/cluster-tourist-brands-eastern-poland-klaster-marek>.
19. *Riviera Yachting NETWORK*. European cluster collaboration platform: website. Retrieved from: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/riviera-yachting-network>.
20. *Marine Cluster Bulgaria*: website. Retrieved from: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/marine-cluster-bulgaria>.
21. *Destination fyn, Syddanmark*. European cluster collaboration platform: website. Retrieved from: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/destination-fyn>.
22. *Glocal Romania Cluster*. European cluster collaboration platform: website. Retrieved from: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/glocal-romania-cluster-0>.
23. *Clusterul Delta Dunarii*. European cluster collaboration platform: website. Retrieved from: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/danube-delta-cluster-clusterul-delta-dunarii>.
24. *Enter Gauja*. European cluster collaboration platform: website. Retrieved from: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/entergauja-gauja-national-parks-tourism-cluster>.
25. *Georgian tourism association (GTA)*. European cluster collaboration platform: website. Retrieved from: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/georgian-tourism-association> (access date: 12.02.2020).

***ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА***

УДК [314.7 : 331.91] : 325.2

Мар'яна Михайлівна БІЛЬ

доктор економічних наук, старший науковий співробітник, ДУ «Інститут
регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України»,
e-mail: bmm1983@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4979-4019>

МІГРАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА УГОРЩИНОЮ У КОНТЕКСТІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРОТИСТОЯНЬ

Біль, М. М. *Міграційна активність населення між Україною та Угорщиною у контексті геополітичних протистоянь*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 58–71.

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз міграційної активності населення між Україною та Угорщиною, що є основою для обґрунтування пріоритетів її регулювання у визначеній територіальній міграційній системі. Предметом дослідження є теоретико-прикладні засади аналізу міграційної активності населення у межах конкретної територіальної міграційної системи. Методологію дослідження формують фундаментальні положення аналітичної міграціології з визначенням специфіки поняття міграційної активності, що відображає потенційну і реальну здатність населення до переміщень. Результатами статті є поглиблення теоретичних засад дослідження міграційної активності населення, методика комплексного аналізу міграції між Україною та Угорщиною з використанням вітчизняної та міжнародної статистичної бази. Комплексний аналіз охоплює з'ясування особливостей інфраструктурного забезпечення та правового середовища міграції (візовий режим, дія угоди про правила місцевого прикордонного руху), тенденцій перетину державного кордону (українська та угорська статистика), у тому числі в розрізі пунктів пропуску, визначення особливостей освітньої і трудової міграції, практики натуралізації і проживання громадян України на території Угорщини. Окрему увагу приділено питанням асиметричності міграційної активності населення між Україною та Угорщиною. Комплексний аналіз доповнено порівнянням демографічних, соціальних та економічних показників країн. На основі проведеного аналізу узагальнено специфіку міграційної активності населення в україно-угорській міграційній системі – первинність етнокультурних детермінант переміщень з локалізацією впливів на мешканців Закарпатської області; стрімка динаміка зростання кількості мігрантів з України в Угорщину. Актуалізовано основні проблеми міграційної активності населення між Україною та Угорщиною: політико-правового характеру – подвійне громадянство частини населення прикордонних районів Закарпатської області, що може слугувати приводом для геополітичних спекуляцій; інформаційного характеру – стрімке зростання кількості громадян України, які виїжджають в Угорщину на тривале проживання; соціокультурного характеру – вплив ідей «Великої Угорщини» на частину населення Закарпаття, особливо прикордонних районів, яке ідентифікує себе з угорцями або, в крайньому випадку, з русинами та не володіє українською мовою.

Ключові слова: міграційна активність населення; територіальна міграційна система; натуралізація; етнокультурні чинники; геополітичні спекуляції.

Марьяна Михайловна БИЛЬ

доктор экономических наук, старший научный сотрудник, ГУ «Институт
региональных исследований им. М. И. Долишнего НАН Украины»,
e-mail: bmm1983@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4979-4019>

МИГРАЦИОННАЯ АКТИВНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ МЕЖДУ УКРАИНОЙ И ВЕНГРИЕЙ В КОНТЕКСТЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОТИВОСТОЯНИЙ

Биль, М. М. *Миграционная активность населения между Украиной и Венгрией в контексте геополитических противостояний*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов / Под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 58–71.

Аннотация. В статье выполнен комплексный анализ миграционной активности населения между Украиной и Венгрией, что является основой для обоснования приоритетов ее регулирования в определенной территориальной миграционной системе. Предметом исследования являются теоретико-прикладные основы анализа миграционной активности населения в пределах конкретной территориальной миграционной системы. Методологию исследования формируют фундаментальные положения аналитической миграциологии с определением специфики понятия миграционной активности, отражающей потенциальную и реальную способность населения к перемещениям. Результатами статьи является углубление теоретических основ исследования миграционной активности населения, методика комплексного анализа миграции между Украиной и Венгрией с использованием отечественной и международной статистической базы. Анализ охватывает выяснение особенностей инфраструктурного обеспечения и правовой среды миграции (визовый режим, действие договора о правилах местного пограничного движения), тенденций пересечения государственной границы (украинская и венгерская статистика), в том числе в разрезе пунктов пропуска, определение особенностей образовательной и трудовой миграции, практики натурализации и проживания граждан Украины на территории Венгрии. Особое внимание обращено на вопросы асимметричности миграционной активности населения между Украиной и Венгрией. Анализ дополнен сравнением демографических, социальных и экономических показателей стран. На основе проведенного анализа обобщена специфика миграционной активности населения в украинско-венгерской миграционной системе – первичность этнокультурных детерминант перемещений с локализацией воздействия на жителей Закарпатской области; стремительная динамика роста количества мигрантов из Украины в Венгрию. Актуализированы основные проблемы миграционной активности населения между Украиной и Венгрией: политико-правового характера – двойное гражданство части населения приграничных районов Закарпатской области, что может служить поводом для геополитических спекуляций; информационного характера – стремительный рост количества граждан Украины, выезжающих в Венгрию на длительное проживание; социокультурного характера – влияние идей «Великой Венгрии» на часть населения Закарпатья, особенно приграничных районов, которое идентифицирует себя с венграми или, в крайнем случае, с русинами и не владеет украинским языком.

Ключевые слова: миграционная активность населения; территориальная миграционная система; натурализация; этнокультурные факторы; геополитические спекуляции.

Mariana BIL

Doctor of Economics, Senior Researcher, State Institution «Institute of Regional
Research named after M. I. Dolishniy of NAS of Ukraine»,
e-mail: bmm1983@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4979-4019>

MIGRATION ACTIVITY OF THE POPULATION BETWEEN UKRAINE AND HUNGARY IN THE CONTEXT OF GEOPOLITICAL CONFRONTATIONS

Bil, M. (2020). *Migration activity of the population between Ukraine and Hungary in the context of geopolitical confrontations*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Mihratsiina aktyvnist naselennia mizh Ukrainoiu ta Uhorschchynoiu u konteksti heopolitychnykh protystoian; za red.: M. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 58–71.

Abstract. *The comprehensive analysis of migration activity of the population between Ukraine and Hungary, which is the basis for substantiating the priorities of its regulation in the defined territorial migration system, is carried out in the article. The study subject is theoretical and applied principles of analysis of migration activity of the population within a specific territorial migration system. The research methodology is formed by the fundamental provisions of analytical migration science with the definition of migration activity, which reflects the potential and real ability of the population to move. The article results are the deepening of the theoretical bases of the study of migration activity of the population, the method of complex migration analysis between Ukraine and Hungary with using the national and international statistical base. Complex analysis covers an identification of the features of infrastructure providing and legal environment of migration (visa regime, the operation of the agreement on the rules of local border traffic), tendencies of crossing the state border (Ukrainian and Hungarian statistics), including in the context of border crossing points, determination of educational and labor migration features, naturalization practices and residence of Ukrainian citizens on the Hungary territory. Particular attention is paid to the asymmetric questions of migration activity of the population between Ukraine and Hungary. Complex analysis is complemented by comparisons of demographic, social and economic indicators of countries. The specificity of migration activity of the population in the Ukrainian-Hungarian migration system on the basis of the conducted analysis is generalized – the primacy of ethnocultural determinants of displacement with influences localization on the residents of Transcarpathian region; rapid growth dynamics of the migrants number from Ukraine to Hungary. The main problems of migration activity of the population between Ukraine and Hungary are updated: political and legal character – dual citizenship of a part of the population of the Transcarpathian border regions, which can serve as an occasion for geopolitical speculation; informational character – the rapid growth in the number of Ukrainian citizens, who go to Hungary for long-term residence; socio-cultural character – influence of the «Greater Hungary» ideas on a part of the Transcarpathia population, especially the border regions, which identifies itself with the Hungarians, or as a last resort with the Ruthenians and does not speak Ukrainian.*

Keywords: *population migration activity; territorial migration system; naturalization; ethnocultural factors; geopolitical speculation.*

JEL classification: *F220; J380; O150; R230*

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.58-71](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.58-71)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Дослідження міграційних процесів в Україні зберігають високе теоретико-методологічне і практичне знання. Різна векторність та масштабність міграціологічних досліджень породжує безліч проблемних зрізів. Системний підхід до вивчення міграції дає змогу розглядати так звані територіальні міграційні системи. Населення України, яке відзначається високою міграційною активністю, особливо в прикордонних регіонах, через свої усталені просторові переміщення спричинило формування численних територіальних міграційних систем з Польщею (найпотужніша нині система), Російською Федерацією, Італією, Німеччиною, Чехією. Специфічними є міграційні системи західного прикордоння України.

Вітчизняні фахівці-міграціологи дуже мало уваги приділяють таким міграційним системам, як україно-угорська, україно-словацька та україно-румунська. Актуальність дослідження переміщень в україно-угорській міграційній системі зростає з огляду на первинність впливів етнокультурних чинників у формуванні мобільності населення. Більше того, після подій анексії АР Крим та окупації Донбасу в умовах загострення геополітичних протистоянь зростають загрози територіальній цілісності України у Закарпатській області. Ймовірність такого конфлікту варто вивчати й одним з проблемних зрізів таких досліджень має бути міграційний.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Актуалізація досліджень міграційних процесів призвела до формування в Україні окремої галузі знань соціальної економіки та демографії – міграціології, зокрема аналітичної [1, с. 1]. Системний підхід міграціологічних досліджень спричинив формування теорії територіальних міграційних систем, розвиток яких зумовлений функціонуванням ринків праці з дією додаткових міграційно зумовлених договорів і угод (У. Садова [2, с. 5]). Зростає значення аналізу міграційної активності населення у регіональному розрізі, що здійснено такими вітчизняними міграціологами, як В. Капітан (вплив міграції на регіональні ринки праці [3]), О. Позняк (вплив міграції на регіональну економіку [4]), О. Риндзак (формування міграційного потенціалу населення [5]). Міждержавний системний підхід у дослідженні міграції розвинений у працях Б. Дмитрук [6], Ю. Курунової [7], Е. Лібанової, С. Пирожкова [8] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У переліку здійснених фундаментальних і прикладних напрацювань з питань функціонування міграційних систем, розкриття характеру міграції між конкретними країнами та у регіональному розрізі, практично відсутній дослідницький фокус на україно-угорську міграційну систему. Міграційна активність між Україною та Угорщиною потребує глибинного аналізу з використанням як вітчизняної, так і міжнародної статистики.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз міграційної активності населення між Україною та Угорщиною з виявленням її проблемних тенденцій як основи для обґрунтування пріоритетів регулювання у визначеній територіальній міграційній системі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українсько-угорський кордон складає 136,7 км або майже 2,0% від загальної протяжності зовнішнього кордону України та 6,1% кордону Угорщини. З Угорщиною, яка формує зовнішній кордон Європейського Союзу, межує Закарпатська область як специфічний регіон України у демографічному, економічному й етнокультурному аспектах.

На українсько-угорському кордоні діє 7 пунктів пропуску та 1 пункт контролю, які мають статус міжнародних – 5 автомобільних і 2 залізничних [9]:

- «Чоп (Тиса) – Захонь»: автомобільний, міжнародний, цілодобовий, пасажирський і вантажний, розташований на лінії кордону пункт пропуску з 2002 року;

- «Чоп (Дружба) – Захонь»: залізничний, міжнародний, цілодобовий, пасажирський і вантажний, розташований на лінії кордону пункт пропуску з 2002 року;

- «Саловка – Еперешке»: залізничний, міжнародний, цілодобовий, вантажний, розташований на лінії кордону пункт пропуску з 2002 року;

– «Дзвінкове – Лонья»: автомобільний (крім автобусів), міжнародний, з режимом роботи 7.00–18.00, пасажирський, розташований за 1070 км від кордону пункт пропуску з 2002 року;

– «Косино – Барабаш»: автомобільний (крім автобусів), міжнародний, з режимом роботи 7.00–19.00, пасажирський, розташований за 100 км від кордону пункт пропуску з 2002 року;

– «Лужанка – Берегшурань»: автомобільний, міжнародний, цілодобовий, пасажирський і вантажний до 7,5 т, розташований на лінії кордону пункт пропуску з 1996 і 2004 року;

– «Вилок – Тісабеч»: автомобільний, міжнародний, цілодобовий, пасажирський, розташований на лінії кордону пункт пропуску з 1996 року;

– «Батєве»: залізничний, міжнародний, цілодобовий, вантажний, розташований за 12 км від кордону пункт контролю з 2003 року.

Загалом на українському кордоні функціонує 196 пунктів пропуску міжнародного і місцевого значення, з яких найменше – на українсько-словацькому (5) та українсько-угорському (7) кордоні [10].

Угорщина входить до 85 країн, з якими для громадян України діє безвізовий порядок в'їзду на взаємній основі на підставі паспорта громадянина. Також між Україною й Угорщиною від 2007 року діє Угода про правила місцевого прикордонного руху. Її чинність поширюється на 382 населених пунктів України та 244 населених пунктів Угорщини. Генеральне консульство Угорської Республіки у м. Ужгород або Відділ Ужгородського Генерального консульства Угорської Республіки у м. Берегове мають право видавати дозвіл на переміщення згідно з Угодою для осіб на період не більше 90 днів, які проживають у прикордонній зоні (50 км) не менше 3-х років. Термін дії дозволу – 1–5 років [11].

Специфікою переміщень на українсько-угорському кордоні є неконтрольований (з української сторони) процес отримання громадянства Угорщини населенням, яке проживає у прикордонних районах Закарпаття. Останній скандал 2018 року призвів до загострення дипломатичних стосунків між Україною та Угорщиною після фактів видачі паспортів громадян Угорщини для українців Закарпаття.

У будь-якому випадку наявність паспорту громадянина Угорщини викривлює реальні статистичні дані щодо структури перетинів кордону, трудової, освітньої та інших видів міграції.

Проаналізуємо доступну українську статистику, яка розкриває міграційну активність населення між Україною та Угорщиною. Згідно з даними Державної міграційної служби України, за період 2010–2018 років вагомість виїздів українців до Угорщини у загальних обсягах виїздів зростала. У середньому вона коливається на рівні 10% від усіх перетинів державного кордону України, стабілізувавшись на рівні 11,5% за останні три роки (рис. 1).

Кількість перетинів українсько-угорського кордону за в'їзним і виїзним векторами засвідчує домінування виїздів – 73,2% у 2018 році, 65,6% у 2016 році. На рис. 2 відображено такі співвідношення для порівняння в Україні, а також у розрізі основних пунктів пропуску на українсько-угорському кордоні. Основні переміщення йдуть через пункти пропуску «Чоп – Захонь» (близько 37% виїздів у 2017 році), «Лужанка – Берегшурань» (29%) та «Вилок – Тісабеч» (25%).

Відсутні об'єктивні дані щодо того, скільки громадян України працевлаштовано в Угорщині. У 2018 році у ЗМІ з'явилися оцінки, що це

орієнтовно 40 тис. осіб, що складає 0,2% економічно активного населення України та 7,2% економічно активного населення Закарпатської області [12].

Рис. 1. Динаміка та вагомість українсько-угорського кордону за кількістю виїздів громадян України, 2010–2018 роки (українська статистика)
Джерело: розроблено автором на основі [13–16]

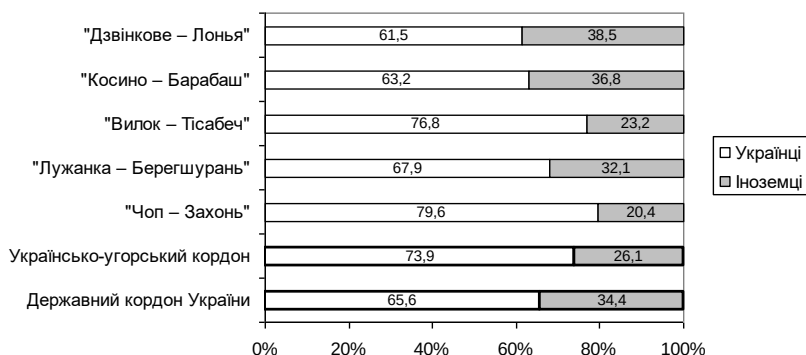

Рис. 2. Структура перетинів українсько-угорського кордону за в'їзним і виїзним векторами, 2017 рік, % (українська статистика)
Джерело: розроблено автором на основі [13–16; 17]

Згідно з даними аналітичного центру «CEDOS» в Угорщині у 2016–2017 роках навчалось у закладах вищої освіти на денній формі 838 громадян України (рис. 3). Однак, враховуючи проблему подвійного громадянства, реальна ситуація може бути більш масштабною.

Угорська статистика дає більш повну картину реальної ситуації. Згідно з нею, українці формують одну з найбільших громад іноземців, які проживають на території Угорщини. Станом на 2018 рік – це 6,5% від загальної кількості іноземців. Для Угорщини також потужними є громади румунів (14,1%), китайців (12,3%), німців (11,0%), словаків (6,0%). Однак угорські експерти прогнозують зростання кількості громадян України, які проживають в Угорщині. Відтак вагомість української громади буде зростати.

Рис. 3. Освітня міграція з України до Угорщини (сегмент вищої освіти), 2008–2017 навчальні роки (українська статистика)
Джерело: розроблено автором на основі [18–20]

На рис. 4 відображено динаміку кількості громадян України, які проживають в Угорщині. Відбулось двократне збільшення показника за 2018–2019 роки, причиною чому, ймовірно, є дипломатичний конфлікт між країнами та призупинення видачі паспортів громадянина Угорщини для мешканців Закарпаття. Також сильний вплив чинить нестабільність економічної та політичної ситуації в Україні.

Рис. 4. Показники щодо проживання громадян України на території Угорщини, 1995–2019 роки (угорська статистика)
Джерело: розроблено автором на основі [21]

У гендерній структурі громадян України, які проживають на території Угорщини, спостерігається зростання частки чоловіків, починаючи з 2018 року (рис. 5). Виявлений тренд наразі складно пояснити, що потребує додаткових досліджень. Загалом Угорщина залишається більш привабливою для чоловіків-мігрантів.

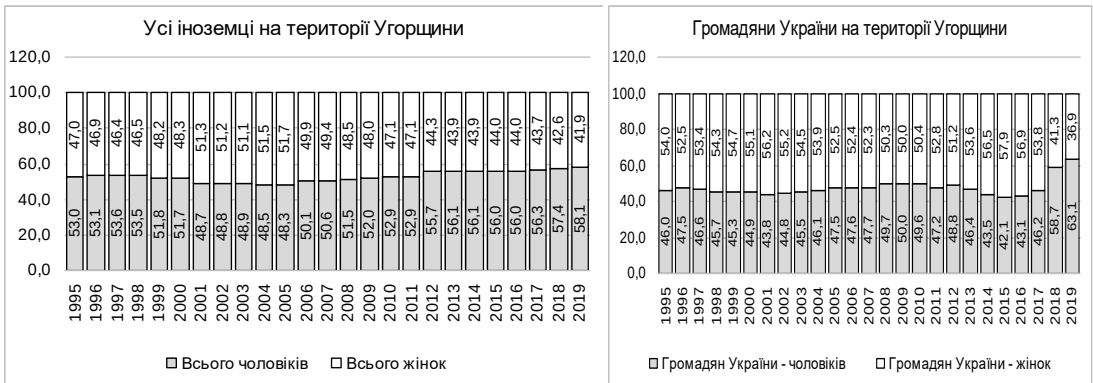

Рис. 5. Гендерна структура іноземців та громадян України, які проживають на території Угорщини, 1995–2019 роки, % (угорська статистика)

Джерело: розроблено автором на основі [21]

Згідно з угорською статистикою, українці серед усіх іммігрантів Угорщини станом на 2018 рік складають майже 34%. Це максимальне значення за досліджуваний період, у зв'язку з чим угорські фахівці прогнозують подальше стрімке зростання міграційних потоків з України до Угорщини (рис. 6). Водночас, за останні роки стрімко зростає частка угорців, які мігрують в Україну. Ймовірно, це пов'язано з процесами їх офіційної та прихованої натуралізації (рис. 6).

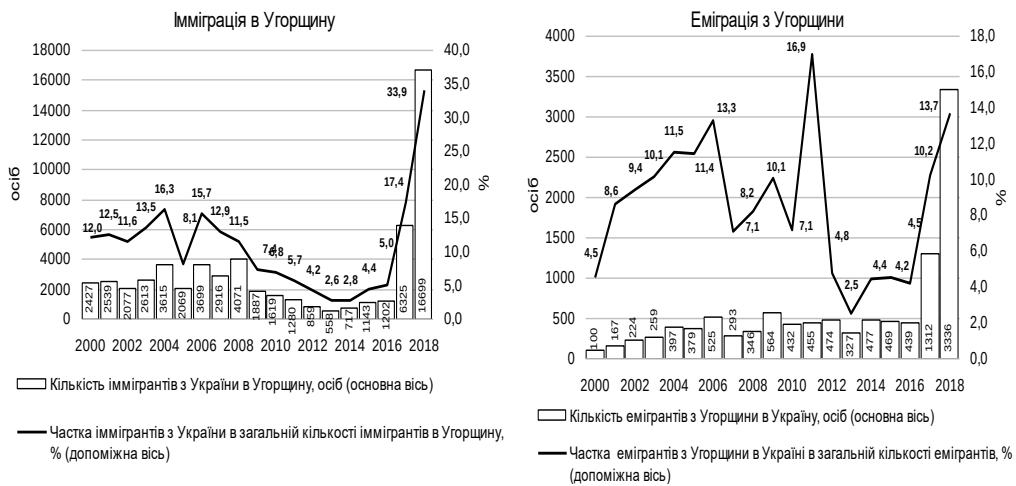

Рис. 6. Показники міграції за напрямками в'їзду і виїзду між Україною та Угорщиною, 2000–2018 роки (угорська статистика)

Джерело: розроблено автором на основі [21]

Аналіз показників щодо в'їзних і виїзних міграційних потоків угорської статистики підтверджує їх асиметрію з боку української сторони. Разом з тим, в окремі роки, зокрема до 2014 року, вагомість міграції угорців до України зростала. Очевидно, конфліктні події з 2014 року переорієнтують міграційні потоки між Україною й Угорщиною знову на користь останньої (рис. 7).

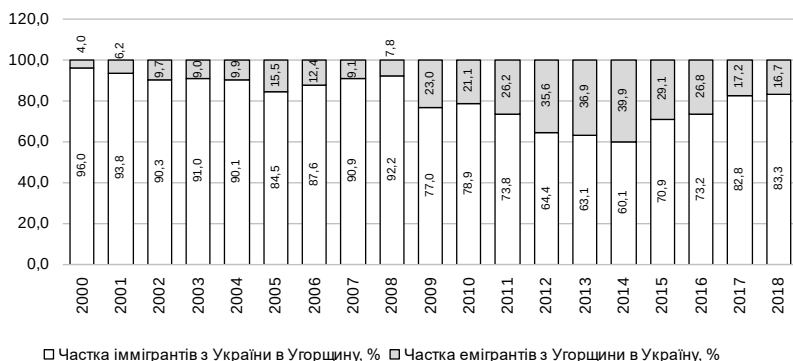

Рис. 7. Структура міграції за напрямками в'їзду і виїзду між Україною та Угорщиною, 2000–2018 роки, % (угорська статистика)
Джерело: розроблено автором на основі [21]

В умовах Європейської міграційної кризи Угорщина стала країною перебування для багатьох біженців з Сирії (65 тис. осіб у 2015 році), Афганістану (46 тис. осіб), Косово (24 тис. осіб). Що стосується громадян України, то у кризовий 2014 рік Угорщина надала статус біженця лише 37 особам, у 2015 році – 28, у 2016 році – 23, у 2017 році – 7, а у 2018 році – жодному.

Більш активною є політика натуралізації іноземців в Угорщині. Ця країна має давні «традиції» бути первинним надавачем громадянства країни Європейського Союзу. Згідно з даними угорської статистики, найбільшу кількість громадян України було натуралізовано у 2011–2012 роках. За останні роки на українців припадає менше 10% від загальної кількості натуралізованих іноземців, а лівову частку середу натуралізованих Угорщиною осіб займають румуни (у 2018 році – 60,5%) (рис. 8).

Рис. 8. Показники щодо натуралізації громадян України Угорщиною, 2000–2018 роки (угорська статистика)
Джерело: розроблено автором на основі [21]

Порівняємо соціально-економічне середовище країн, щоб розуміти розриви за основними показниками відтворення населення, розвитку економіки і сфери зайнятості (табл. 1).

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз соціально-економічної ситуації
в Україні та Угорщині, 2000–2018 роки**

Критерій	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Чисельність населення, млн. осіб							
Україна	48,8	46,9	45,8	44,9	44,7	44,5	44,2
Угорщина	10,2	10,1	9,9	9,8	9,8	9,7	9,7
Медіанний вік населення, років							
Україна	37,8	39,1	39,5	40,0	40,2	40,4	40,8
Угорщина	38,5	39,1	40,1	41,7	42,0	42,7	43,3
Очікувана тривалість життя при народженні, років							
Україна	67,7	68,0	70,3	72,5	72,9	73,3	73,2
Угорщина	71,9	73,0	74,7	75,7	76,2	76,0	76,2
Частка міжнародних мігрантів від населення, %							
Україна	11,3	10,8	10,5	10,9	10,8	11,2	11,3
Угорщина	2,9	3,6	4,4	4,8	4,9	5,2	5,3
Рівень безробіття (15+ років), %							
Україна	11,7	7,2	8,1	9,1	9,3	9,5	8,8
Угорщина	6,6	7,2	11,2	6,8	5,1	4,2	3,7
Рівень безробіття серед молоді (15-24 роки), %							
Україна	...	14,9	17,4	22,4	22,9	18,9	17,9
Угорщина	12,3	19,4	26,4	17,3	12,9	10,7	10,2
Розмір середньомісячної заробітної плати, дол. США							
Україна	59	155	280	300	216	259	307
Угорщина	359	505	554	707	755	840	871
Розмір мінімальної заробітної плати, дол. США							
Україна	15	50	109	87	57	117	129
Угорщина	101	316	391	405	387	433	533
Індекс споживчих цін (до попереднього року), %							
Україна	6,1	9,1	9,4	48,7	13,9	14,4	10,9
Угорщина	9,8	3,6	4,9	-0,1	0,4	2,4	2,8
ВНД на душу населення, дол. США (2011 ПКС)							
Україна	4665	7207	7715	7373	7601	7670	7994
Угорщина	17091	21235	21359	23965	25081	25774	27144

Джерело: розроблено автором на основі [22–25]

Із табл. 1 бачимо, що за останні роки в Угорщині значно знизився рівень безробіття, особливо серед молоді. Залишаються значними розриви в оплаті праці, хоча якщо у 2000 році показник середньомісячної заробітної плати в Угорщині переважав український у 6 раз, то у 2018 році розрив скоротився до 3 разів. Що стосується розміру мінімальної заробітної плати, то розриви тут є більш суттєвими: майже 7 раз у 2000 році та 4 рази у 2018 році.

Угорщина випереджає Україну за всіма показниками соціально-економічного розвитку, однак на фоні інших європейських країн її ринок праці наразі є менш привабливим. Основним бар'єром на шляху стимулювання міграції з України є етнокультурний. Угорці як народність на європейській політичній мапі вирізняються слабкою інтеграцією культури та звичаїв. Через те до міграції в Угорщину більше тяжіють особи, які мають угорське походження, як от частина мешканців прикордонних територій Закарпатської області.

Висновки і перспективи подальших розробок. Якщо узагальнювати проведений аналіз, то специфіка міграційної активності населення між Україною та Угорщиною полягає в наступному:

- первинність етнокультурних детермінант переміщень (Угорщина не входить до найбільш привабливих країн трудової міграції для українців [26]) з локалізацією впливів на мешканців Закарпатської області;

- стрімка динаміка зростання кількості мігрантів з України в Угорщину – за період 2017–2019 років щорічне двократне зростання.

Виходячи з результатів аналізу, доречно виділити наступні основні проблеми щодо регулювання міграційної активності населення між Україною та Угорщиною:

- проблеми політико-правового характеру – подвійне громадянство частини населення прикордонних районів Закарпатської області, що може слугувати приводом для спекуляцій з метою порушення територіальної цілісності України;

- проблеми інформаційного характеру – стрімке зростання кількості громадян України, які виїжджають в Угорщину на тривале проживання (особливо чоловіків, частка яких у структурі міграції за період 1995–2019 років зросла з 46,0% до 63,1%), що потребує проведення спеціальних обстежень з виявленням причин такої ситуації;

- проблеми соціокультурного характеру – сильний вплив ідей «Великої Угорщини» на частину населення Закарпаття, особливо прикордонних районів, яке ідентифікує себе з угорцями або, у крайньому випадку, з русинами (русинізм як об'єкт політичних спекуляцій) та не володіє українською мовою.

Питання міграції між Україною та Угорщиною дуже мало вивчається українськими науковцями. В умовах постійних загроз зовнішнього геополітичного характеру даний специфічний міграційний вектор потребує особливої уваги як науковців-міграціологів, так і фахівців у сфері реалізації державної та регіональної міграційної політики. Загалом Угорщина залишається специфічною країною притягання українських мігрантів – з первинним впливом на Закарпатську область в умовах ідеологічної дифузії ідеї «Великої Угорщини». Головною специфікою міграційної активності населення на українсько-угорському кордоні є вплив етнокультурних чинників на переміщення. Угорщина не є найбільш привабливою країною трудової міграції для українців. Разом з тим, вона залишається основною країною міграції для громадян України, які проживають на Закарпатті та пов'язують себе історично й культурно з даною країною.

Перспективою подальших розробок є аналіз міграційної активності населення України з іншими сусідніми країнами Європейського Союзу – Польщею, Словаччиною, Румунією, та вироблення за результатами аналізу рекомендацій щодо пріоритетів регіональної міграційної політики у західному прикордонні України.

Література

1. Біль М. М. *Просторова мобільність населення та її регулювання у контексті політики людського розвитку* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика». Вінниця, 2019. 40 с.

2. Садова У. Я., Князев С. І., Андрусишин Н. І. *Територіальна міграційна система України як чинник розвитку економіки, держави і суспільства*. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2013. Вип. 3. С. 3–12.
3. Капітан В. О. *Трудова міграція як аспект проблеми зайнятості в Україні*. Ефективність державного управління. 2012. Вип. 32. С. 474–481.
4. Позняк О. В. *Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні*. Демографія та соціальна економіка. 2016. № 2. С. 169–182. DOI: 10.15407/dse2016.02.169.
5. Риндзак О. Т. *Мобільність населення як передумова становлення територіальних міграційних систем (на прикладі Карпатського регіону)*. Регіональна економіка. 2013. № 1. С. 123–130.
6. Дмитрук Б. П., Чудаєва І. Б. *Еміграційні процеси в Україні: мотивації, тенденції та наслідки для країни*. Економіка та держава. 2018. № 1. С. 4–10.
7. Курунова Ю. О. *Міжнародна міграція робочої сили та міграційна політика*. Міжнародні економічні відносини. Одеса : Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2015. С. 153–171.
8. *Українське суспільство : міграційний вимір*. Національна доповідь. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2018. 396 с.
9. *На кордоні з Угорщиною / Державна прикордонна служба України : сайт*. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/NA-KORDONI-Z-UGORSHCHINOYU-2018> (дата звернення: 02.03.2020).
10. *Перелік пунктів пропуску / Державна прикордонна служба України : сайт*. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/Perelik-punktiv-propusku> (дата звернення: 02.03.2020).
11. *Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про правила місцевого прикордонного руху* : Постанова Кабінету Міністрів України № 1316 від 08.11.2007 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=348_072 (дата звернення: 09.03.2020).
12. *Стало відомо, скільки українських заробітчан працює в Угорщині*. URL: <https://agronews.ua/node/110743> (дата звернення: 18.02.2020).
13. *Міграційний профіль України 2011–2015 роки / Державна міграційна служба України*. Київ, 2016. 73 с.
14. *Міграційний профіль України за 2016 рік / Державна міграційна служба України*. Київ, 2017. 98 с.
15. *Міграційний профіль України за 2017 рік / Державна міграційна служба України*. Київ, 2018. 88 с.
16. *Міграційний профіль України за 2018 рік / Державна міграційна служба України*. Київ, 2019. 94 с.
17. *Анатомія українського кордону*. Незалежний моніторинговий звіт 2018 року. URL: https://issuu.com/irf_ua/docs/print_anatomiya-kordonu (дата звернення: 18.02.2020).
18. Слободян О., Стадний Є. *Українські студенти за кордоном : скільки та чому? / CEDOS : сайт*. URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu> (дата звернення: 11.02.2020).
19. Стадний Є. *Українські студенти за кордоном : факти та стереотипи / CEDOS : сайт*. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypu> (дата звернення: 11.02.2020).
20. Стадний Є. *Українське студентство за кордоном : дані до 2017/18 навчального року / CEDOS : сайт*. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku> (дата звернення: 11.02.2020).
21. *Population, vital events*. Hungarian Central Statistical Office. URL: https://www.ksh.hu/stadat_annual_1 (access date: 20.02.2020).
22. *International Labour Organization*. Free and open access to labour statistics. URL: <https://ilostat.ilo.org/data> (access date: 20.02.2020).
23. *Human Development Data*. Human Development Reports. URL: <http://www.hdr.undp.org/en/data> (access date: 20.02.2020).

24. *Worldometers – real time world statistics* : website. URL: <https://www.worldometers.info> (access date: 27.02.2020).
25. *Migration Data Portal*. The bigger picture. URL: <https://migrationdataportal.org> (access date: 27.02.2020).
26. *Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні, 2017*. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf (дата звернення: 20.02.2020).

References

1. Bil, M. M. (2019). *Spatial mobility of the population and its regulation in the context of human development policy*: dissertation abstract [Prostorova mobilnist naselennia ta yii rehuliuвання u konteksti polityky liudskoho rozvytku: avtoreferat dissertatsii ... doktora ekon. nauk], Vinnytsia, 40 s. [in Ukrainian]
2. Sadova, U. Ya., Knyazev, S. I., Andrusyshyn, N. I. (2013). *Territorial migration system of Ukraine as a factor of economy, state and society development* [Terytorialna mihratsiina systema Ukrainy yak chynnyk rozvytku ekonomiky, derzhavy i suspilstva], Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy, Vyp. 3, s. 3–12 [in Ukrainian]
3. Kapitan, V. O. (2012). *Labor migration as an aspect of the employment problem in Ukraine* [Trudova mihratsiia yak aspekt problemy zainiatosti v Ukraini], Efektyvnist derzhavnogo upravlinnia, Vyp. 32, s. 474–481 [in Ukrainian]
4. Pozniak, O. V. (2016). *Assessing the consequences of external labor migration in Ukraine* [Otsiniuvannia naslidkiv zovnishnoi trudovoi mihratsii v Ukraini], Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, No. 2, s. 169–182. DOI: 10.15407/dse2016.02.169 [in Ukrainian]
5. Ryndzak, O. T. (2013). *Mobility of the population as a prerequisite for territorial migration systems becoming (on the example of the Carpathian region)* [Mobilnist naselennia yak peredumova stanovlennia terytorialnykh mihratsiinykh system (na prykladi Karpatskoho rehionu)], Rehionalna ekonomika, No. 1, s. 123–130 [in Ukrainian]
6. Dmytruk, B. P., Chudaieva, I. B. (2018). *Emigration processes in Ukraine: motivations, tendencies and consequences for the country* [Emihratsiini protsesy v Ukraini: motyvatsii, tendentsii ta naslidky dlia krainy], Ekonomika ta derzhava, No. 1, s. 4–10 [in Ukrainian]
7. Kurunova, Yu. O. (2015). *International labor migration and migration policy* [Mizhnarodna mihratsiia robochoi syly ta mihratsiina polityka], Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny, Odesa, Odeskyi natsionalnyi universytet im. I. I. Mechnykova, s. 153–171 [in Ukrainian]
8. *Ukrainian society: a migration dimension: National report (2018)* [Ukrainske suspilstvo: mihratsiinyi vymir: Natsionalna dopovid], Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kyiv, 396 s. [in Ukrainian]
9. *On the border with Hungary* [Na kordoni z Uhorshchynoiu], Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy: vebсайт. Retrieved from: <https://dpsu.gov.ua/ua/NA-KORDONI-Z-UGORSHCHINOYU-2018> [in Ukrainian]
10. *List of border crossing points* [Perelik punktiv propusku], Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy: vebсайт. Retrieved from: <https://dpsu.gov.ua/ua/Perelik-punktiv-propusku> [in Ukrainian]
11. *Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Hungary Republic on the rules of local border traffic*: Law of Ukraine, No. 1316, 08.11.2007 [Uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Uhorskoj Respubliky pro pravyla mistsevoho prykordonnoho rukhu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 1316, 08.11.2007]. Retrieved from: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=348_072 [in Ukrainian]
12. *It became known how many Ukrainian workers work in Hungary* [Stalo vidomo, skilky ukrainskykh zarobitchan pratsiuie v Uhorshchyni]. Retrieved from: <https://agronews.ua/node/110743> [in Ukrainian]
13. *Migration profile of Ukraine 2011–2015* (2016) [Mihratsiinyi profil Ukrainy 2011–2015 roky], Derzhavna mihratsiina sluzhba Ukrainy, Kyiv, 73 s. [in Ukrainian]

14. *Migration profile of Ukraine 2016* (2017) [Mihratsiinyi profil Ukrainy za 2016 rik], Derzhavna mihratsiina sluzhba Ukrainy, Kyiv, 98 s. [in Ukrainian]
15. *Migration profile of Ukraine 2017* (2018) [Mihratsiinyi profil Ukrainy za 2017 rik], Derzhavna mihratsiina sluzhba Ukrainy, Kyiv, 88 s. [in Ukrainian]
16. *Migration profile of Ukraine 2018* (2019) [Mihratsiinyi profil Ukrainy za 2018 rik], Derzhavna mihratsiina sluzhba Ukrainy, Kyiv, 94 s. [in Ukrainian]
17. *Anatomy of the Ukrainian border. Independent Monitoring Report 2018* [Anatomiia ukrainskoho kordonu. Nezaleznyi monitorynhovyi zvit 2018 roku]. Retrieved from: https://issuu.com/irf_ua/docs/print_anatomiya-kordonu [in Ukrainian]
18. Slobodian, O., Stadnyi, Ye. *Ukrainian students abroad: how much and why?* [Ukrainski studenty za kordonom: skilky ta chomu?], CEDOS: website. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu> [in Ukrainian]
19. Stadnyi, Ye. *Ukrainian students abroad: facts and stereotypes* [Ukrainski studenty za kordonom: fakty ta stereotypy], CEDOS: website. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypy> [in Ukrainian]
20. Stadnyi, Ye. *Ukrainian students abroad: Data for the 2017/18 academic year* [Ukrainske studentstvo za kordonom: dani do 2017/18 navchalnoho roku], CEDOS: website. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku> [in Ukrainian]
21. *Population, vital events*. Hungarian Central Statistical Office. Retrieved from: https://www.ksh.hu/stadat_annual_1.
22. *International Labour Organization*. Free and open access to labour statistics. Retrieved from: <https://ilostat.ilo.org/data>.
23. *Human Development Data*. Human Development Reports. Retrieved from: <http://www.hdr.undp.org/en/data>.
24. *Worldometers – real time world statistics*: website. Retrieved from: <https://www.worldometers.info>.
25. *Migration Data Portal*. The bigger picture. Retrieved from: <https://migrationdataportal.org>.
26. *Research on migration and human trafficking in Ukraine, 2017* [Doslidzhennia z pytan mihratsii ta torhivli liudmy v Ukraini]. Retrieved from: http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf [in Ukrainian]

УДК 311.316.42

Юлія Олегівна ОЛЬВІНСЬКА

кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: y_olvinskaya@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5871-2647>

Олена Вікторівна САМОТОЄНKOBA

кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: samotoenkova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6942-8134>

**РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ**

Ольвінська, Ю. О., Самотоєнкова, О. В. *Регіональні особливості людського розвитку в Україні*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 72–83.

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність та необхідність дослідження рівня людського розвитку. Розглянуто регіональні особливості людського розвитку в окремих областях України та наведено порівняння рівня людського розвитку з деякими країнами Європи та СНД. Метою проведеного дослідження є статистичний аналіз основних показників, що характеризують людський розвиток в Україні, виявлення факторів, що його стримують та визначення шляхів щодо зростання рівня людського розвитку в окремих регіонах. Методологічним інструментарієм проведеного дослідження є методи статистичного аналізу, періодом дослідження були обрані 1992–2017 роки. Об'єктом дослідження є рівень регіонального людського розвитку в окремих областях України. Наведено результати статистичного дослідження індексу людського розвитку в Україні та країнах Європи. Проаналізовано вплив окремих складових індексу людського розвитку на рівень розвитку людського потенціалу в Україні. Запропоновано методи статистичного аналізу даного показника. Розраховано інтегральний індекс людського розвитку в цілому по Україні. Обґрунтовано доцільність регіонального аналізу людського розвитку, виявлено регіони-лідери та аутсайтери. Виявлено фактори, що стримують людський розвиток в Україні. Запропоновано шляхи щодо підвищення людського розвитку як в Україні в цілому, так і в окремих регіонах. Результати проведеного дослідження можуть бути корисними при проведенні ефективної регіональної політики, яка спрямована на забезпечення сталого людського розвитку як на регіональному рівні, так і в країні в цілому.

Ключові слова: людський розвиток; економічне зростання; статистичний аналіз; індекс людського розвитку; індекс регіонального людського розвитку; рівень освіти; очікувана тривалість життя; ВНД на душу населення.

Юлия Олеговна ОЛЬВИНСКАЯ

кандидат экономических наук, доцент кафедры статистики, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: y_olvinskaya@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5871-2647>

Елена Викторовна САМОТЕНKOBA

кандидат экономических наук, доцент кафедры статистики, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: samotoenkova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6942-8134>

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

Ольвинская, Ю. О., Самотенкова, Е. В. *Региональные особенности человеческого развития в Украине*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов / Под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 72–83.

Аннотация. В статье обоснованы актуальность и необходимость исследования уровня человеческого развития. Рассмотрены региональные особенности человеческого развития в отдельных областях Украины и приведено сравнение уровня человеческого развития с некоторыми странами Европы и СНГ. Целью проведенного исследования является статистический анализ основных показателей, характеризующих человеческое развитие в Украине, выявление факторов, которые его сдерживают и определение путей роста уровня человеческого развития в отдельных регионах. Методологическим инструментарием проведенного исследования являются методы статистического анализа, периодом исследования были выбраны 1992–2017 годы. Объектом исследования является уровень регионального человеческого развития в отдельных областях Украины. Приведены результаты статистического исследования индекса человеческого развития в Украине и странах Европы. Проанализировано влияние отдельных составляющих индекса человеческого развития на уровень развития человеческого потенциала в Украине. Предложены методы статистического анализа данного показателя. Рассчитан интегральный индекс человеческого развития в целом по Украине. Обоснована целесообразность регионального анализа человеческого развития, выявлены регионы-лидеры и аутсайдеры. Выявлены факторы, сдерживающие человеческое развитие в Украине. Предложены пути по повышению человеческого развития как в Украине в целом, так и в отдельных регионах. Результаты проведенного исследования могут быть полезными при проведении эффективной региональной политики, направленной на обеспечение устойчивого человеческого развития как на региональном уровне, так и в стране в целом.

Ключевые слова: человеческое развитие; экономический рост; статистический анализ; индекс человеческого развития; индекс регионального человеческого развития; уровень образования; ожидаемая продолжительность жизни; ВНД на душу населения.

Juliya OLVINSKAYA

PhD of Economics, Associate Professor, Department of Statistics,
Odessa National Economics University, Ukraine, e-mail: y_olvinskaya@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5871-2647>

Elena SAMOTOENKOVA

PhD of Economics, Associate Professor, Department of Statistics,
Odessa National Economics University, Ukraine, e-mail: samotoenkova@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6942-8134>

REGIONAL FEATURES OF HUMAN DEVELOPMENT IN UKRAINE

Olvinskaya, Ju., Samotoenkova, E. (2020). *Regional features of human development in Ukraine*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Rehionalni osoblyvosti liudskoho rozvytku v Ukraini; za red.: M. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 72–83.

Abstract. The article substantiates the relevance and necessity of researching the level of human development. The regional features of human development in detached regions of

Ukraine is considered and a comparison of human development level with some countries of Europe and CIS is made. The purpose of conducted research is a statistical analysis of the main indicators, which characterizing a human development in Ukraine, identifying the factors, which hold him back and determining of paths growth the level of human development in detached regions. The methodological tools of conducted research are the methods of statistical analysis; the period of the study was selected 1992–2017. The object of research is the level of regional human development in detached regions of Ukraine. The results of a statistical study of the human development index in Ukraine and European countries are presented. The influence of the individual components of the human development index on the level of human development in Ukraine is analyzed. Methods of statistical analysis of this indicator are proposed. The integral index of human development as a whole in Ukraine is calculated. The feasibility of a regional analysis of human development is substantiated and the leading regions and outsiders are identified. The factors restraining of human development in Ukraine are revealed. Ways to enhance human development both in Ukraine as a whole and in individual regions are proposed. The results of conducted research can be useful in conducting effective regional policies, which is directed at ensuring sustainable human development both at the regional level and in the country as a whole.

Keywords: human development; economic growth; statistical analysis; human development index; regional human development index; level of education; life expectancy; GNI per capita.

JEL classification: R190

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.72-83](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.72-83)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кінець двадцятого століття ознаменувався змінами у підходах до оцінки розвитку країн світу. Так, протягом тривалого часу вважалося, що основним показником розвитку економіки будь-якої країни є стале економічне зростання. Саме економічне зростання спричиняє прогрес у розвитку людини та суспільстві, а збільшення сукупного виробництва підвищує добробут населення. Не зважаючи на важливу роль економічного зростання, воно є лише засобом розвитку суспільства. З точки зору розвитку людини якість економічного зростання має таке ж визначальне значення, як і його кількісна характеристика [1, с. 26]. Економічне зростання може супроводжуватися скороченням робочих місць, зниженням рівня життя населення, може пригнічувати активність людей, замість того, щоб створювати умови для їх участі у процесі прийняття рішень. При цьому можуть ігноруватися багато аспектів культурного життя та охорони навколишнього середовища. Усвідомлення того, що економічне зростання не є синонімом людського розвитку змістило інтереси науковців до взаємодії економічного та соціального розвитку. Результатом такого переосмислення стала розроблена у 1990 році експертами ООН Концепція людського розвитку. Концепція людського розвитку спрямована на забезпечення розвитку в інтересах людини й власними силами людини. Для цього необхідне створення сприятливого з позицій людського розвитку середовища – економічного, політичного, соціального, екологічного. Тобто, незалежно від соціального походження людини, етнічної чи расової приналежності, віку, статі, передбачається забезпечення рівних прав і вільного доступу до економічних ресурсів, соціальних послуг тощо.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Погляд на розвиток економічної системи крізь призму людського розвитку не є чимось новим. Ще Арістотель вважав, що устрій будь-якого суспільства необхідно оцінювати по тому, як воно сприяє розвитку людських цінностей. Тема ролі людини в

економіці простежувалася також у наукових працях У. Петі, А. Сміта, Д. Рікардо, А. Маршалла, Дж. М. Кейнса, К. Маркса тощо. Дослідженнями людського розвитку в Україні займаються такі науковці як Г. В. Герасименко, О. А. Грішнова, Е. М. Лібанова, Л. С. Лісогор та ін. [2; 3]. Не зважаючи на значний інтерес багатьох науковців до проблем людського розвитку, багато питань, особливо пов'язаних з регіональними особливостями людського розвитку, залишаються відкритими.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми.

У сучасному світі значення проблем людського розвитку визначається кількома чинниками, зокрема, посиленням соціальної орієнтації економіки у розвинених країнах, а також загостренням проблем нерівномірності розвитку населення розвинених країн та країн, що розвиваються. Центральне місце у соціальній політиці завжди посідали механізми перерозподілу доходів. Матеріальний добробут, на зростання якого були орієнтовані попередні концепції розвитку, має дуже важливе значення у житті людини, але задоволення потреб людини у добробуті не може вимірюватися лише економічними показниками. У міру зростання рівня життя й задоволення первинних потреб, таких як їжа, одяг, житло, на перший план виходять цінності іншого порядку: прагнення до політичної та економічної свободи, творчості, дозвілля, поваги, залучення до культури та науки, творча й суспільна активність, збереження природи та життя у злагоді з нею тощо [4, с. 5]. Тому для оцінки розвитку країни окрім аналізу традиційних макроекономічних показників, таких як обсяг валового внутрішнього продукту та середньодушовий дохід, необхідно також використовувати індекс людського розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз регіональних особливостей людського розвитку в Україні, виявлення факторів, що його стримують та визначення шляхів щодо зростання рівня людського розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівень людського розвитку поєднує досягнення певного ступеня економічного, соціально-політичного, демографічного та інтелектуального розвитку країни у цілому. При розрахунку індексу людського розвитку враховуються три види показників:

- очікувана тривалість життя;
- рівень освіти населення країни;
- рівень життя.

Залежно від значення ІЛР країни групують за рівнем розвитку. Протягом всього аналізованого періоду Україна знаходиться у групі країн з високим рівнем людського розвитку [5, с. 37]. Але за аналізований період спостерігалася тенденція до погіршення показників людського розвитку (рис. 1).

У 2017 році Україна посідала 88 місце серед 189 країн світу. Найбільшого значення ІЛР досяг у 2007–2008 рр. (0,796). Найнижчий рівень ІЛР спостерігався у 2009 році (0,706).

Найбільший спад показників людського розвитку в Україні спостерігався у 1994–1997 роках та у 2009 році. Різке погіршення умов людського розвитку в 90-х роках було викликано перехідними процесами, що відбувалися в Україні та глибокою соціально-економічною кризою. Однак перехід до ринкової економіки здійснювали й інші країни, з якими Україна мала спільне минуле та приблизно однакові стартові умови, але втрати у рівні людського розвитку вони мають набагато менші. Наприклад, у Росії на початку 2000-х років ІЛР дорівнював 0,795 (57 місце у рейтингу), у Білорусії – 0,790 (62 місце), в Естонії – 0,853

(36 місце) [5, с. 38]. Але за минулі роки перелічені країни досягли дуже високого рівня людського розвитку. Так, у 2017 році Естонія займає 30 місце (ІЛР дорівнює 0,871), Росія – 49 місце (0,816), а Білорусь – 53 місце (0,808). Польща, яка на початку свого перехідного періоду була, з точки зору людського розвитку значно позаду України, змогла поліпшити ситуацію протягом минулого десятиліття й обігнати Україну. У 2002 році Польща вже займала 37 місце за рівнем людського розвитку у світі, а у 2017 році ІЛР дорівнював 0,865 (33 місце).

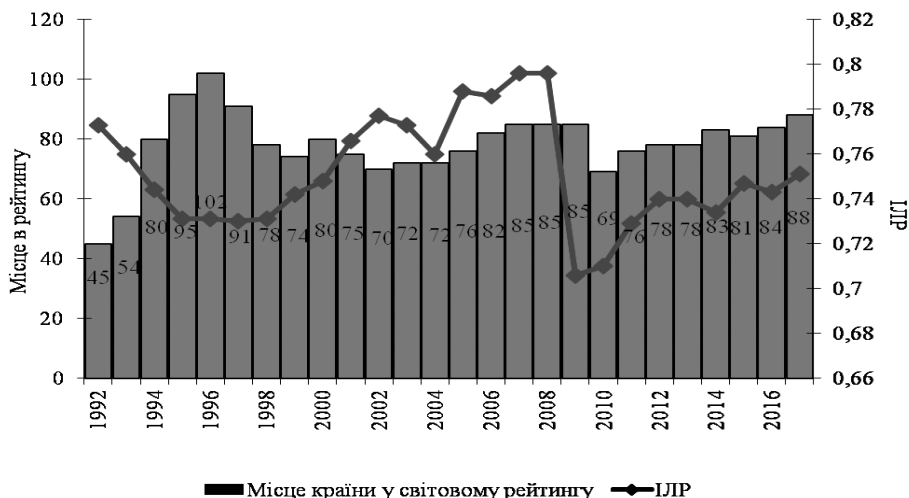

Рис. 1. Динаміка рівня індексу людського розвитку в Україні
Джерело: складено авторами за даними [6; 7]

Якщо проаналізувати окремі складові індексу, стає зрозумілим, що найвище значення з усіх має індекс освіти, а за іншими показниками (особливо це стосується очікуваної тривалості життя при народженні) Україна значно поступається країнам с аналогічним рівнем розвитку [8].

Індекс грамотності дорослого населення України є традиційно високим, останні роки він знаходиться на рівні 99,6%, і є наслідком тривалої уваги до рівня освіти у нашій країні. На високому рівні знаходиться показник сукупної частки учнів. З 1992 по 1994 роки цей показник дещо знизився, але починаючи з 1995 року цей показник впевнено зростає і у 2000-х роках досяг рівня 84%, що відповідає середньому рівню розвинених країн [5, с. 38].

Серед окремих складових індексу людського розвитку найгірше значення має показник, що характеризує середню очікувану тривалість життя при народженні. За період 1992–1995 рр. тривалість життя в Україні скоротилася на 3,2% (рис. 2).

Це було обумовлене, у першу чергу, збільшенням економічного та психологічного тягара перехідного періоду, підвищенням рівня стресових факторів, зниженням рівня життя, зростанням рівня бідності та злиднів. Все це сприяло розвитку таких негативних явищ, як збільшення рівня захворюваності, отруєння алкоголем, зловживання наркотиками, збільшення нещасних випадків, самогубств тощо. Починаючи з 1996 року середня очікувана тривалість життя почала збільшуватися, що стало індикатором закінчення шокового періоду кризи. Наступний етап скорочення тривалості життя в Україні спостерігався з

2002 по 2008 рік. З 2009 року тривалість життя поступово збільшується й в 2017 році досягнула максимального значення за всю історію незалежної України – 72,1 року. Не зважаючи на позитивну тенденцію до зростання тривалості життя Україна значно відстає від країн Європи [9]. Так, найбільша середня очікувана тривалість життя у Швейцарії та Італії – 83 роки.

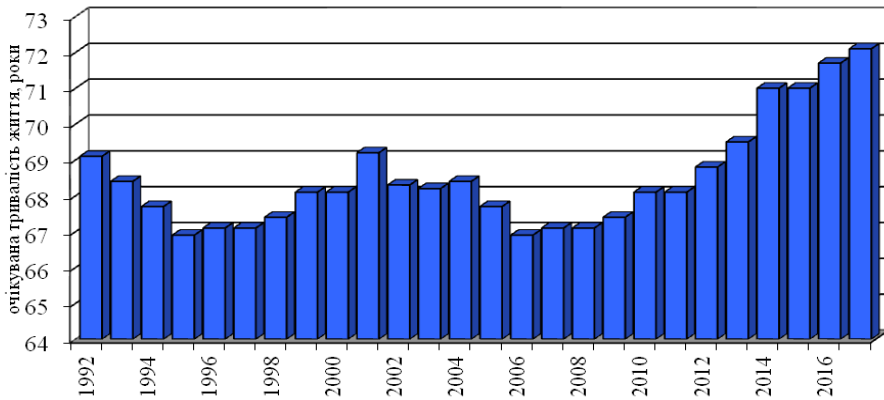

Рис. 2. Динаміка середньої очікуваної тривалості життя в Україні

Джерело: складено авторами за даними [6; 7]

Ще більше ніж за показниками середньої тривалості життя Україна відстає за рівнем валового національного доходу на душу населення. Варто відмітити, що протягом аналізованого періоду спостерігаються проміжки часу, яким притаманна тенденція до зростання даного показника (рис. 3).

Так, за період 2001–2008 ВНД на душу населення збільшився майже у 5 разів, але далі спостерігається спад у 2009 та 2014 роках на 35,4% та 29,3% відповідно. У 2017 році ВНД збільшився на 20,7% порівняно з 2016 роком. Максимального рівня ВНД на душу населення досяг у 2013 році (4161 дол. США), а мінімальний рівень – 2000 рік (621 дол. США).

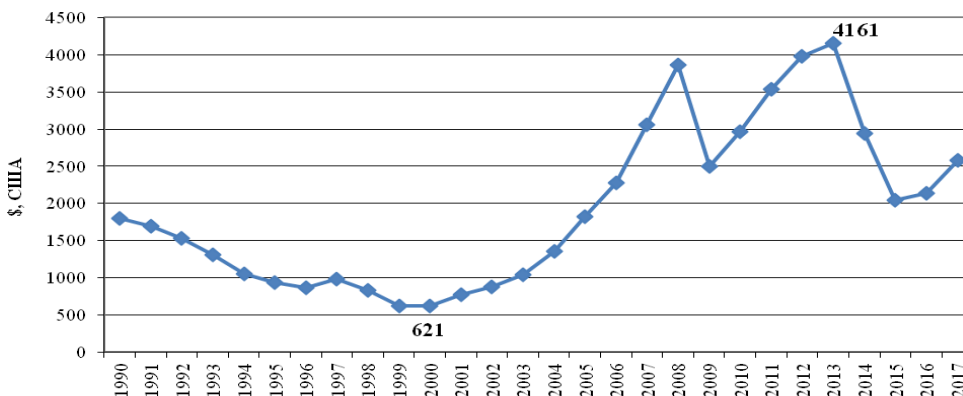

Рис. 3. Динаміка валового національного доходу на душу населення України

Джерело: складено авторами за даними [6; 7]

Якщо порівнювати рівень ВНД на душу населення з країнами Європи, то Україна займає передостаннє місце, нижчий рівень ніж в Україні зафіксовано лише у Молдові (рис. 4). В інших країнах ВНД значно перевищує ВНД України.

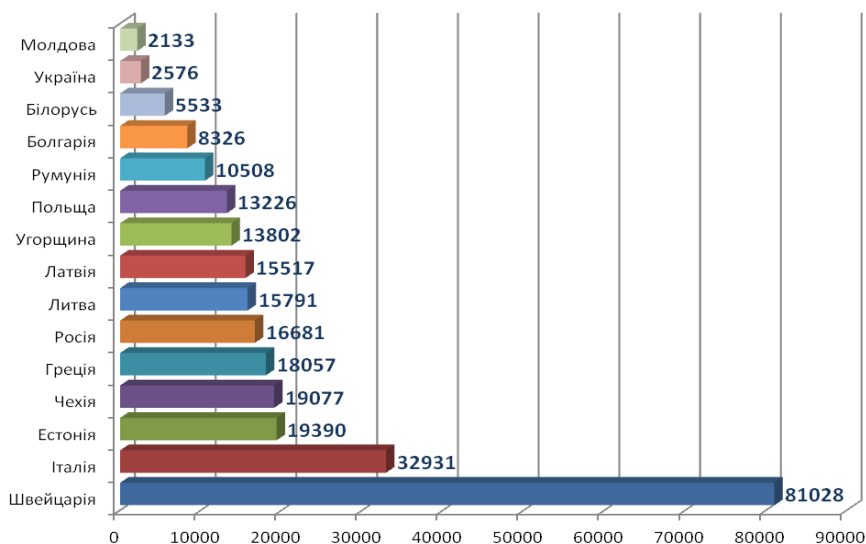

Рис. 4. Валовий національний дохід на душу населення в країнах Європи у 2017 році

Джерело: складено авторами за даними [6; 7]

Так, у 2017 році ВНД на душу населення Швейцарії перевищує ВНД України у 31 раз, в Італії – майже у 13 разів, в Естонії, Чехії, Греції – у 7 разів, у Росії, Литви, Латвії, Угорщині, Польщі, Румунії – більше ніж у 5 разів. На жаль на сьогоднішній день рівень валового національного доходу на душу населення в Україні ближче до таких країн як В'єтнам, Гондурас, Лаос та Судан, ніж до розвинених країн Європи та світу.

Аналізуючи розвиток людського потенціалу в рамках однієї країни можна точніше врахувати все розмаїття його проявів, чого неможливо зробити на світовому рівні, коли необхідно враховувати певний набір показників, притаманний усім країнам. Тому починаючи з 1992 року крім звітів про людський розвиток у глобальному масштабі, стали готувати і Національні доповіді про людський розвиток, використовуючи аналогічну методику, але адаптуючи її до національних особливостей.

Україна одна з перших серед країн Центральної та Східної Європи стала розраховувати індекс людського розвитку по окремих регіонах. Для розрахунку індексу регіонального людського розвитку (далі ІРЛР) були взяті як показники-стимулятори людського розвитку, так і показники-дестимулятори. Перший варіант Національної методики оцінки людського розвитку був розроблений у 2000 році. Однак, за десятирічний період використання відбулися значні зміни у соціально-економічній ситуації, в інформаційно-статистичному забезпеченні досліджень, виникли нові аналітичні потреби. Удосконалена методика, яка використовується для розрахунку починаючи з 2010 року містить 33 показника, які об'єднані в 6 блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку: відтворення населення; соціальне середовище; комфортне життя; добробут; гідна праця; освіта [10].

Ця методика розрахунку ІРЛР дозволяє виявити резерви підвищення рівня людського розвитку, лідерів та аутсайдерів серед областей України, більш розширено проаналізувати окремі аспекти людського розвитку, тобто все те, що не дозволяє зробити розрахунок та аналіз ІЛР.

Для можливості співставлення значень ІРЛР у динаміці, Державною службою статистики були перераховані індекси по регіонах за новою методикою починаючи з 2004 року.

Використовуючи дані Державної служби статистики України було проведено групування областей за рівнем регіонального людського розвитку [9; 10]. Области України було згруповано у п'ять груп з дуже низьким, низьким, середнім, високим та дуже високим рівнем людського розвитку. Так, у 2004 році найбільша кількість областей України (20%) потрапила до групи з низьким рівнем людського розвитку, найгірший показник спостерігався у Чернігівській області. До групи з високим рівнем людського розвитку відносяться Львівська, Полтавська та Чернівецька області, а також АР Крим. Найвищий рівень спостерігався у Закарпатській області, вона єдина потрапила до групи з дуже високим рівнем людського розвитку.

У 2010 році спостерігається деяке покращення показників, що характеризують рівень людського розвитку: скоротилася кількість областей, що мають дуже низький та низький рівень [11]. Найгірший рівень людського розвитку спостерігався у Житомирській області. Також варто зазначити збільшення кількості областей з дуже високим рівнем людського розвитку. Якщо у 2004 році до цієї групи потрапила лише одна область, то у 2010 році сім областей. Найвищий рівень спостерігався у Харківській області. Але така позитивна тенденція зберігалася не довго.

У 2017 році кількість областей з дуже високим рівнем розвитку значно скоротилася, а кількість областей з дуже низьким рівнем людського розвитку навпаки збільшилася. Так, у групу з дуже високим рівнем розвитку потрапили Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області. Найбільша кількість областей – це області з низьким рівнем людського розвитку. Найгірший рівень людського розвитку спостерігався у Кіровоградській області, а найвищий – у Чернівецькій області.

Для більш повного аналізу одного лише групування замало, тому на наступному етапі було розраховано індекс людського розвитку середній по Україні:

$$\overline{\text{ІРЛР по Україні}} = \sqrt[n]{\text{ІРЛР}_{\text{обл.1}} \times \text{ІРЛР}_{\text{обл.2}} \times \dots \times \text{ІРЛР}_{\text{обл.n}}} \quad (1)$$

де $\text{ІРЛР}_{\text{обл}}$ – значення індексу в області,
 n – кількість областей.

А також по окремих складових індексу регіонального людського розвитку проаналізовано їх динаміку.

Проведений аналіз динаміки середнього індексу регіонального людського розвитку в Україні показав, що у 2017 році порівняно з 2004 роком у середньому по Україні індекс регіонального людського розвитку збільшився на 12,3%. Протягом аналізованого періоду найменше значення індексу було у 2004 році – 3,40, а найбільше у 2016 році – 3,87. У 2009, 2013 та 2017 роках спостерігалася скорочення індексу (рис. 5).

Якщо проаналізувати динаміку ІРЛР по регіонах України, бачимо його зростання по всіх областях. Найбільше зростання ІРЛР за аналізований період спостерігалася в Івано-Франківській (+22,8%), Чернівецькій (19,7%) та Чернігівській (+18,3%) областях, а найменше – у Закарпатській області (+6,3%). Але у 2017 році порівняно з 2016 роком у більшості областей ІРЛР скоротився.

Збільшення індексу було лише у Вінницькій, Полтавській, Тернопільській та Чернігівській областях, у Миколаївській області ІРЛР не змінився.

Таке погіршення показників, що характеризують людський розвиток у регіонах, пов'язано в першу чергу з погіршенням показників у окремих сферах життя населення.

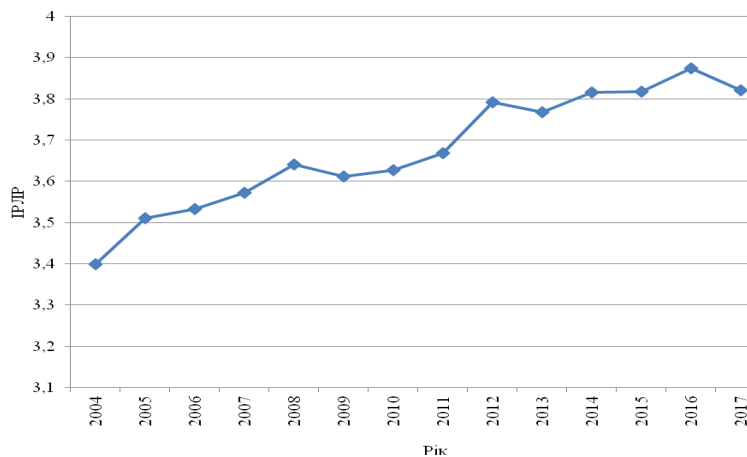

Рис. 5. Динаміка середнього індексу регіонального людського розвитку в Україні

Джерело: складено авторами за даними [12; 13]

Якщо проаналізувати середні значення індексів по окремих блоках показників у цілому по Україні, бачимо зростання індексу по блоку «відтворення населення» на 11,9%, «соціальне середовище» – на 20,8%, «комфортне життя» – на 14,0%, «освіта» – на 10,0%, «добробут» – на 46,4%, по блоку «гідна праця» індекс скоротився на 16,4% (рис. 6).

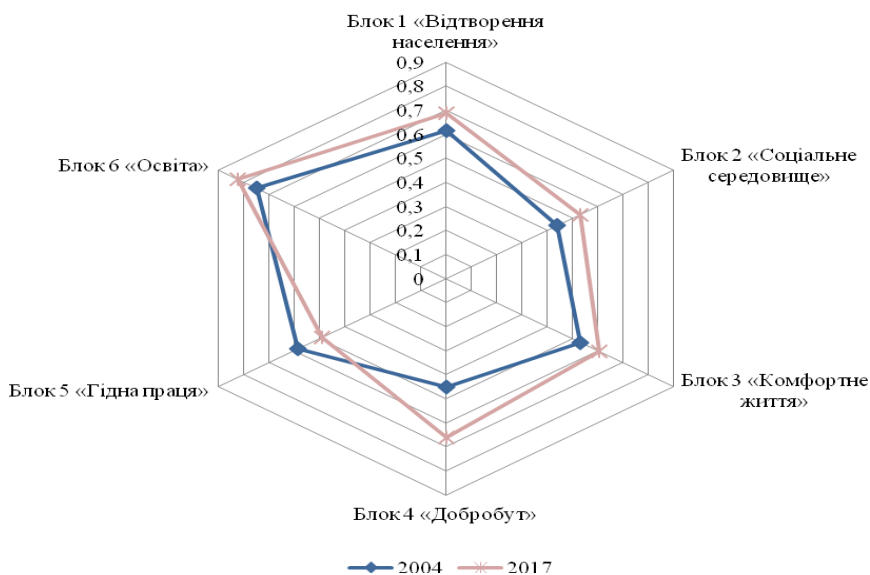

Рис. 6. Динаміка середніх індексів, що характеризують окремі аспекти людського розвитку в Україні

Джерело: складено авторами за даними [12; 13]

Так, у 2017 році індекс показників блоку «гідна праця» скоротився у всіх без виключення областях України, а у Вінницькій, Дніпропетровській, Запорізькій та Миколаївській областях це скорочення склало більше ніж 20%. Таке скорочення індексу за показниками, що характеризують доступ населення до реалізації свого трудового потенціалу та можливості отримання гідної оплати праці, свідчить про погіршення рівня життя населення України, а також є сигналом про можливе погіршення інших показників людського розвитку. Підтвердженням цього є також скорочення індексів по блоку «соціальне середовище» у Київській області на 6,6%, а по блоку «комфортне життя» у Закарпатській (–9,7%), Дніпропетровській (–3,1%) та Полтавській (–2,6%) областях.

Висновки і перспективи подальших розробок. Проведений аналіз свідчить, що Україна значно відстає за показниками людського розвитку від розвинених країн Європи та світу. Крім цього існує негативна тенденція до погіршення показників людського розвитку як у цілому по Україні, так і по окремим її регіонам. Сучасний стан людського розвитку більшості регіонів України характеризується низькими показниками рівня життя, несприятливою демографічною ситуацією, поганим станом здоров'я населення, широким поширенням асоціальних явищ, несприятливим соціально-психологічним кліматом, погіршенням умов праці тощо. Досвід країн із розвинутою економікою доводить надзвичайну важливість виваженої регіональної політики у підвищенні добробуту та створенні сприятливих умов для всього населення незалежно від місця проживання. Тому забезпечення сталого людського розвитку як на регіональному рівні, так і в країні в цілому, має бути пріоритетним напрямком для органів державної влади.

Для проведення ефективної регіональної політики необхідно впровадження науково обґрунтованого методичного та інформаційного забезпечення стратегій розвитку регіонів, яке б враховувало особливості людського розвитку окремих областей.

З огляду на це, особливої актуальності у подальшому дослідженні людського розвитку в Україні набуває поглиблений аналіз окремих причин, що сприяють погіршенню показників людського розвитку по окремих регіонах.

Література

1. *Человеческое развитие : новое измерение социально-экономического прогресса : учеб. пособ.* / Под общ. ред. В. П. Колесова. 2-е изд., доп. и перераб. Москва : Права человека, 2008. 636 с.
2. Грішнова О. А. *Людський розвиток* : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2006. 308 с.
3. *Людський розвиток регіонів України : аналіз та прогноз* : колективна монографія / За ред. Е. М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. 327 с.
4. *Людський розвиток в Україні : 2003 рік*. Щорічна науково-аналітична доповідь / За ред. Е. М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2004. 194 с.
5. Підгорний А. З., Самотосенкова О. В., Милашко О. Г. та ін. *Статистичні методи в управлінні розвитком регіону* : монографія. Одеса : ФОП Гуляєва В. М., 2016. 218 с.
6. *Beyond income, beyond averages, beyond today : Inequalities in human development in the 21st century*. Human Development Report 2019. Published for the United Nations Development Programme. One United Nations Plaza New York, 366 p.
7. *Статистика стран мира* : сайт. URL: <http://svspsb.net/sverige/statistika-stran-mira.php> (дата обращения: 04.02.2020).

8. Olvinskaya Ju. O. *Dynamics of indicators of human development in Ukraine*. Economics, management, law : realities and perspectives : Collection of scientific articles. Les Editions L'Originale. Paris. 2016. Pp. 265–269.
9. Ольвінська Ю. О. *Проблеми соціально-економічного розвитку країн Євросоюзу*. Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях : Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22–23 квітня 2015 р.). Одеса : ONEU, 2015. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4402> (дата звернення: 06.02.2020).
10. *Методика вимірювання регіонального людського розвитку* / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. Київ. 2012. 50 с.
11. Ольвінська Ю. О. *Диференціація регіонів України за рівнем людського розвитку*. Economics, management, law : problems and prospects : Collection of scientific articles. United Kingdom : Agenda Publishing House, 2015. Vol. 1. Pp. 350–353.
12. *Регіональний людський розвиток* : стат. бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2011. 44 с.
13. *Регіональний людський розвиток* : стат. бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 72 с.

References

1. Kolesov, V. P. (2008). *Human development: a new dimension of socio-economic progress*. 2nd ed. [Chelovecheskoe razvitiye: novoe izmerenie sotsialno-ekonomicheskogo progressa], Prava cheloveka, Moskva, 636 s. [in Russian]
2. Grishnova, O. A. (2006). *Human development* [Liudskiy rozvytok], KNEU, Kyiv, 308 s. [in Ukrainian]
3. Libanova, E. M. et al. (2007). *Human development of Ukrainian regions: analysis and forecast*: collective monograph [Liudskiy rozvytok rehioniv Ukrainy: analiz ta prohnaz: kolektyvna monohrafiia], Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, Kyiv, 327 s. [in Ukrainian]
4. Libanova, E. M. et al. (2004). *Human development in Ukraine, 2003*: collective monograph [Liudskiy rozvytok v Ukraini: 2003 rik: kolektyvna monohrafiia], Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, Kyiv, 194 s. [in Ukrainian]
5. Podgornyi, A. Z., Samotoenkova, O. V. et al. (2016). *Statistical methods in the management of regional development*: monograph [Statystychni metody v upravlinni rozvytkom rehionu: monohrafiia], FOP Guliaeva V. M., Odessa, 218 s. [in Ukrainian]
6. *Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century*. Human Development Report 2019, Published for the United Nations Development Programme, One United Nations Plaza New York, 366 p.
7. *Statistics of the world countries* [Statistika stran mira]. Retrieved from: <http://svspb.net/sverige/statistika-stran-mira.php> [in Russian]
8. Olvinskaya, Ju. O. (2016). *Dynamics of indicators of human development in Ukraine*. Economics, management, law: realities and perspectives: Collection of scientific articles, Les Editions L'Originale, Paris, pp. 265–269.
9. Olvinskaya, Yu. O. (2015). *Problems of socio-economic development of EU countries* [Problemy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krain Yevrosoiuzu], Naukovi problemy hospodariuvannia na makro-, mezo- ta mikroekonomichnomu rivniakh: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (22–23 March, 2015), ONEU, Odessa. Retrieved from: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4402> [in Ukrainian]
10. *Methods of measuring regional human development* (2012) [Metodyka vymiriuvannia rehionalnoho liudskoho rozvytku], Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, Kyiv, 50 s. [in Ukrainian]
11. Olvinskaya, Yu. O. (2015). *Differentiation of Ukrainian regions by the level of human development* [Dyferentsiatsiia rehioniv Ukrainy za rivnem liudskoho rozvytku], Economics, management, law: problems and prospects: Collection of scientific articles, Agenda Publishing House, United Kingdom, Vol. 1, pp. 350–353.

12. *Regional human development. Statistical bulletin* (2011) [Rehionalnyi liudskyi rozvytok. Statystychnyi zbirnyk], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, 44 s. [in Ukrainian]
13. *Regional human development. Statistical bulletin* (2018) [Rehionalnyi liudskyi rozvytok. Statystychnyi zbirnyk], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, 72 s. [in Ukrainian]

***АНАЛІЗ, АУДИТ, ОБЛІК ТА
ОПОДАТКУВАННЯ***

УДК 336.226.212.1:349.41

Руслан Миколайович ВОЛЧЕК

кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту, Одеський національний економічний університет, Україна,
e-mail: ruslan1981196@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3741-1458>

Сергій Іванович БОЛЬШАКОВ

кандидат військових наук, судовий експерт, ТОВ «Одеський науково-дослідний інститут судової експертизи та оцінки», Україна, e-mail: 80487983576@ukr.net

ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОРЕКТНОГО НАРАХУВАННЯ ПОДАТКІВ ПРИ ВІДЧУЖЕННІ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК

Волчек, Р. М., Большаков, С. І. *Інструменти забезпечення коректного нарахування податків при відчуженні земельних ділянок*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 85–104.

Анотація. У статті узагальнено підсумки проведення в Україні процедури приватизації державного майна протягом 2015–2019 років. Встановлено, що однією з основних перешкод, яка спричиняє недоотримання до державного бюджету коштів від приватизації державного майна, порівняно із запланованими показниками надходжень, є фактично здійснюване «безоплатне привласнення» земельних ділянок суб'єктами господарювання під час операцій купівлі-продажу об'єктів нерухомості внаслідок двозначного трактування положень Земельного кодексу України та Національного стандарту оцінки 2 «Оцінка нерухомого майна». Предмет дослідження – механізми проведення приватизації державного майна. Мета статті – розробити інструментарій протидії корупційним діям під час приватизації земельних ділянок, тим самим забезпечивши коректне нарахування й сплату податків до державного бюджету України від зазначених угод. Методи дослідження – загальнонаукові. Доведено, що корупційна схема із незаконним привласненням земельної ділянки розпочинається з набуття суб'єктом господарювання права користування нею. Некоректне трактування норм Земельного кодексу України в подальшому призводить до протиправного набуття користувачем права власності на вказану землю, уникаючи процедури приватизації. Обґрунтовано, що корупційні схеми відбуваються внаслідок вкрай слабкого контролю діяльності нотаріусів та оцінювачів з боку основного регулятора оціночної діяльності в Україні – Фонду державного майна України. Надано низку рекомендацій задля уникнення нанесення збитків державі під час приватизації. Зокрема, запропоновано доповнити норми законодавчої бази у частині безпосередньої заборони нотаріусам реєструвати право власності на земельні ділянки, які належать державі, без проведення процедури приватизації. Необхідно внести зміни до нормативно-правової бази України у частині надання можливості оцінювачу розраховувати ринкову вартість земельних ділянок у випадку відсутності кадастрового номера.

Ключові слова: земельні ділянки; земельні поліпшення; приватизація; оцінка; ринкова вартість; право користування; право власності; податки.

Руслан Николаевич ВОЛЧЕК

кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учёта и аудита, Одесский национальный экономический университет, Украина,
e-mail: ruslan1981196@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3741-1458>

Сергей Иванович БОЛЬШАКОВ

кандидат военных наук, судебный эксперт, ООО «Одесский научно-исследовательский институт судебной экспертизы и оценки», Украина,
e-mail: 80487983576@ukr.net

**ИНСТРУМЕНТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОРРЕКТНОГО
НАЧИСЛЕНИЯ НАЛОГОВ ПРИ ОТЧУЖДЕНИИ
ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ**

Волчек, Р. Н., Большаков, С. И. *Инструменты обеспечения корректного начисления налогов при отчуждении земельных участков*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов / Под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 85–104.

Аннотация. В статье обобщены итоги проведения в Украине процедуры приватизации государственного имущества в течение 2015–2019 годов. Установлено, что одной из основных преград, обуславливающих недополучение в государственный бюджет средств от приватизации государственного имущества, по сравнению с запланированными показателями поступлений, является фактически осуществляемое «бесплатное присвоение» земельных участков субъектами хозяйствования при операциях купли-продажи объектов недвижимости вследствие двусмысленной трактовки положений Земельного кодекса Украины и Национального стандарта оценки 2 «Оценка недвижимого имущества». Предмет исследования – механизмы проведения приватизации государственного имущества. Цель статьи – разработать инструментарий противодействия коррупционным действиям при приватизации земельных участков, тем самым обеспечивая корректное начисление и уплату налогов в государственный бюджет Украины от указанных сделок. Методы исследования – общенаучные. Доказано, что коррупционная схема, связанная с незаконным присвоением земельного участка, начинается с получения субъектом хозяйствования права пользования ним. Некорректная трактовка норм Земельного кодекса Украины в дальнейшем приводит к противоправному получению пользователем права собственности на указанный земельный участок, минуя процедуру приватизации. Обосновано, что коррупционные схемы происходят вследствие крайне слабого контроля деятельности нотариусов и оценщиков со стороны основного регулятора оценочной деятельности в Украине – Фонда государственного имущества Украины. Сформулирован ряд рекомендаций с целью недопущения нанесения убытков государству при приватизации. В частности, предложено дополнить нормы законодательной базы в части непосредственного запрета нотариусам регистрировать право собственности на земельные участки, принадлежащие государству, без проведения процедуры приватизации. Необходимо внести изменения в нормативно-правовую базу Украины в части предоставления возможности оценщику рассчитывать рыночную стоимость земельных участков в случае отсутствия кадастрового номера.

Ключевые слова: земельные участки; земельные улучшения; приватизация; оценка; рыночная стоимость; право пользования; право собственности; налоги.

Ruslan VOLCHEK

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Accounting and Auditing,
Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: ruslan1981196@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3741-1458>

Sergey BOLSHAKOV

PhD in Military Sciences, Forensic Expert, LLC «Odessa Research Institute of Forensic Examination and Evaluation», Ukraine, e-mail: 80487983576@ukr.net

TOOLS FOR ENSURING OF CORRECT ACCOUNTING OF TAXES DURING THE ALIENATION OF LAND PLOTS

Volchek, R., Bolshakov, S. (2020). *Tools for ensuring of correct accounting of taxes during the alienation of land plots*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Instrumenty zabezpechennia korektnoho narakhuvannia podatkov pid chas vidchuzhennia zemelnykh dilianok; za red.: M. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 85–104.

Abstract. The article summarizes the results of the procedure of privatization of state property in Ukraine during 2015–2019. It is established, that one of the main obstacles that leads to short payment of funds from the privatization of state property to the state budget, compared to the planned targets, is the actual «free appropriation» of land plots by economic entities during the sale of real estate due to ambiguous interpretation of the provisions of the Land Code of Ukraine and the National Valuation Standard 2 «Real Estate Valuation». The subject of research – the mechanisms of privatization of state property. The purpose of the article is to develop tools to combat corruption during the privatization of land plots, thus ensuring the correct calculation and payment of taxes to the state budget of Ukraine from these agreements. Research methods – general scientific. It has been proven, that a corruption scheme associated with an illegal appropriation of a land plot begins with the acquisition by the business entity of the right to use it. An incorrect interpretation of the provisions of the Land Code of Ukraine in the future leads to the illegal acquisition by the user of the right of ownership to the specified land plot, avoiding the privatization procedure. It is substantiated, that corruption schemes occur as a result of extremely weak control over the activities of notaries and appraisers on the part of the main regulator of appraisal activities in Ukraine – the State Property Fund of Ukraine. A number of recommendations are formulated with the aim of preventing losses to the state during privatization. In particular, it is proposed to supplement the norms of legal framework in terms of a direct prohibition for notaries to register ownership of land plots, which belong to the state, without a privatization procedure. It is necessary to make changes to the regulatory framework of Ukraine in terms of enabling the appraiser to calculate the market value of land plots in the absence of a cadastral number.

Keywords: land plots; land improvements; privatization; rating; market value; right of use; ownership; taxes.

JEL classification: K110

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.85-104](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.85-104)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Інтеграція економіки України до Європейського економічного простору відбивається у повсякденному житті кожного суб'єкта господарювання, який функціонує на теренах нашої держави, у вигляді набуття прав на вільне відчуження головного національного багатства – землі. Зазначені процеси пов'язані із чітким та прозорим механізмом здійснення приватизації державного майна. Станом на 2020–2024 роки в Україні нагальним завданням є проведення науково обґрунтованого процесу приватизації сільськогосподарської землі. З набуттям

чинності законопроекту «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» № 2178-10 від 10.10.2019 р., який скасовує заборону на продаж сільськогосподарських земельних ділянок, кожен громадянин України набуде права вільно купувати чи продавати земельний пай. Відповідно, законодавчі органи влади розробляють пакет норм у розрізі двох аспектів: фінансового, оскільки доведеться готуватися до викупу землі у власників, які бажають її продати, а також юридичного, адже в умовах конкуренції за землю необхідно переглянути арсенал юридичних засобів збереження земельного банку в Україні. Між тим, розробка механізмів, що забезпечують дотримання інтересів держави щодо збереження права власності на земельні ділянки на теренах України, передбачає коректне нарахування податків під час здійснення приватизації землі, причому не тільки сільськогосподарського, але й несільськогосподарського призначення.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Аналіз публікацій [1; 2; 3], присвячених дослідженням у галузі дотримання інтересів суб'єктів господарювання під час приватизації земельних ділянок та нерухомості, а також оподаткуванню зазначених угод, свідчить, що науковці та практики зосереджують свою увагу на захисті інтересів власників майна проти рейдерських атак. Зокрема, М. Скиба [1, с. 131–132] вбачає перешкоджання корупційним діям із державним майном у зміні моделі приватизації (від фіскальної до інвестиційно-орієнтованої), коли пріоритетом стає підвищення ефективності управління й узгоджувальність приватизації стратегічно важливих об'єктів із ринковою трансформацією галузей економіки.

Л. Ю. Снісаренко та Т. В. Прилуцька [2] вбачають підвищення захисту прав інвесторів в удосконаленні правового забезпечення під час застосування електронних технологій при приватизації об'єктів державної власності. Д. О. Приходько [3] вказує на необхідність підвищення відповідальності посадових осіб й оцінювачів за непрозоре проведення процедур оцінки об'єктів державного майна, оскільки тільки суворі норми відповідальності дозволяють нівелювати зловживання повноваженнями вказаних учасників приватизації.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Актуальною й невіршеною у вітчизняній практиці господарювання є проблематика безоплатного привласнення земельних ділянок суб'єктами господарювання під час операцій купівлі-продажу об'єктів нерухомості внаслідок двозначного трактування положень Земельного кодексу України. І найбільш вразливою у цьому процесі є держава, оскільки вітчизняний бюджет недоотримує значні суми податків внаслідок відчуження не стільки об'єктів будівель й споруд (земельних поліпшень), а фактично безоплатного набуття права власності на земельні ділянки, на яких знаходяться вказані будівлі.

Постановка завдання. Мета статті полягає у спробі розробити інструментарій протидії корупційним діям під час приватизації земельних ділянок, тим самим забезпечивши коректне нарахування й сплату податків до державного бюджету України від зазначених угод.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснення процесу приватизації державного майна в Україні протягом трьох останніх десятиліть має за мету отримання надходжень до державного бюджету, достатніх для вирішення соціально-економічних проблем країни. Між тим, постійно кожна політична команда, яка приходить до влади в Україні, стверджує, що

приватизація державного майна у нашій країні не дозволяє отримати очікуваних надходжень. Доказом зазначеної тези, може бути динаміка планових та фактичних надходжень до державного бюджету коштів від здійснення приватизації державного майна протягом 2015 – першого півріччя 2019 років, та прогнознi надходження на 2020 рік (рис. 1) [4].

Аналіз даних, поданих на рис. 1, свідчить про те, що починаючи з 2015 року держава ще жодного разу не отримала до бюджету очікуваної суми від приватизації. У 2015 році від продажу державного майна планувалося отримати 17 млрд. грн., але фактично надійшло тільки 151,5 млн. грн. (або 0,9% від запланованої суми), продали 117 об'єктів.

У 2016 році вдалося продати 140 державних компаній, надходження до бюджету склали 189 млн. грн. – 1,1% від очікуваної суми (17,1 млрд.). Найбільші надходження очікувалися у 2017 році: в бюджеті запланували також 17,1 млрд. грн. надходжень від приватизації, а отримали 3,4 млрд. грн. (19,8% від запланованої суми) [4].

Рис. 1. Надходження до державного бюджету України від приватизації об'єктів державної власності у 2015–2020 роках

Джерело: побудовано авторами на основі даних [4]

У 2018 році запланували надходження у розмірі 21,3 млрд. грн. від продажу майна. Потім планку знизили до 18,8 млрд. грн., але підсумкова сума склала 268,7 млн. грн., що становить лише 1,3% від запланованої суми [4].

Протягом першого півріччя 2019 року було реалізовано 23 підприємства й фактичні надходження від приватизації склали 265,5 млн. грн. При цьому в бюджеті було закладено 17,1 млрд. грн. надходжень від приватизації державного майна. Складаючи проект бюджету на 2020 рік, Кабінет Міністрів України вирішив запланувати надходження від приватизації на суму 12 млрд. грн. [4].

Суттєвою причиною тривалого недоотримання коштів від приватизації державного майна до бюджету України, вважаємо, є наявність значної кількості корупційних схем. Фахівці у галузі державного управління розробляють чимало

заходів з метою нівелювання проявів корупції. Зокрема, у рамках відкриття ринку землі прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав власності» № 159-IX від 03.10.2019 р. (далі – Закон № 159) та Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству» № 340-IX від 05.12.2019 р. (далі – Закон № 340).

Серед ключових змін Закону № 159 є такі:

- зміни щодо відчуження частки у підприємстві вносяться до Єдиного державного реєстру (далі – ЄДР) юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань виключно тим нотаріусом, який нотаріально засвідчував документи про перехід права власності на частки;

- чітко визначено, що реєстратор (нотаріус) зобов'язаний перевірити волевиявлення юридичних осіб при внесенні змін до ЄДР або при здійсненні державної реєстрації операцій з нерухомістю, що включає, зокрема обов'язок пересвідчитись у повноваженнях посадових осіб та представників підприємств;

- встановлено чітку вимогу до нотаріальної форми довіреності при здійсненні операцій з нерухомістю чи внесенні змін до ЄДР [5, с. 7].

Зазначено, що вказані заходи нівелюють ризики рейдерського захоплення земельних ділянок, нерухомого майна та агропідприємств. І, що важливіше, кожен нотаріус, який засвідчуватиме підпис на документі, нестиме відповідальність за незалежну перевірку повноважень осіб, які підписують документ. Такий підхід робить юридичні засоби захисту від рейдерства ефективнішими.

Новацією Закону № 340 є надання нового інструменту захисту бізнесу власникам підприємств. Будь-який учасник товариства, як мажоритарій, так і міноритарій, має право встановити вимогу нотаріального засвідчення справжності власного підпису під час прийняття рішень з питань діяльності відповідного товариства та (або) вимогу нотаріального посвідчення правочину, предметом якого є частка такого учасника у зареєстрованому капіталі відповідного товариства. Аналогічний підхід запроваджено і щодо нерухомого майна. Така вимога, як односторонній правочин, підлягає обов'язковому нотаріальному засвідченню. Інформація про це вноситься до ЄДР, що є додатковим та більш ефективним засобом захисту від протиправного відчуження корпоративних прав [5, с. 7].

Оскільки Закон № 340 розглядався авторами як засіб протидії рейдерству насамперед в аграрній сфері, значна його частина стосується змін до земельного законодавства. Тобто на сьогодні власники земельних ділянок можуть самостійно встановити вимогу про обов'язкове нотаріальне посвідчення договору оренди землі чи іншого договору щодо прав на землю. Така вимога підлягає нотаріальному посвідченню та реєструється як обтяження у державному реєстрі прав на нерухоме майно. Цей інструмент дозволить зменшити ризик незаконної перереєстрації прав оренди на земельну ділянку на підставі підроблених договорів. Обов'язкова участь нотаріуса, який несе відповідальність за вчинення нотаріальної дії та державну реєстрацію обтяження, посилює гарантії ефективності цього способу превентивного захисту [5, с. 8].

Аналогічні нововведення встановлюються також до будь-якого іншого нерухомого майна. Тому ці інструменти можуть бути цікавими будь-яким кредиторам та особам, що хочуть посилити захист нерухомості [5, с. 8].

Наведені заходи безумовно сприяють посиленню захищеності інтересів власників майна та майнових прав, але, вважаємо, на цей час діють корупційні механізми, які дозволяють незаконно відчужувати майно, зокрема, земельні ділянки, не порушуючи норми законодавства, які напряду вказують на хибні або завчасно свідомі управлінські дії, які призводять до заподіяння шкоди власникам майна. Вважаємо, що заподіяння шкоди державному бюджету України відбувається завдяки маніпулюванню економічним змістом права власності.

Згідно зі ст. 317 Цивільного кодексу України [6], право власності складається із трьох прав: володіння; користування; розпорядження.

Кожне із зазначених компонентів права власності є окремим майновим правом. Отже оцінюватися може як повне право власності, так і окремі майнові права, які є іншими порівняно із повним правом власності. Вартість різних прав на один і той же об'єкт оцінки є різною, й це призводить до помилкового розуміння результатів оцінки замовниками. Тому у практиці оцінювання прийнято трактувати термінологію оцінки права власності таким чином:

- якщо оцінюється повне право власності, то кажуть про оцінку майна;
- якщо оцінюються майнові права, від'ємні від права власності, то під цим розуміють оцінку майнових прав [7, с. 42].

У вітчизняній практиці господарювання доволі часто спостерігається одна із численних схем продажу земельних ділянок за безцінь (рис. 2). В Україні найціннішим багатством є земля, але вільно купувати чи продавати її забороняє вітчизняне законодавство. Проте механізми, направлені на некоректне відчуження земельних ділянок, базуються на нормах Земельного кодексу України. Причому самі по собі норми Земельного кодексу України направлені на забезпечення законності набуття права власності на земельні ділянки. Разом з цим корупційні схеми направлені на використання суперечних аспектів у вітчизняному законодавстві й формально дії учасників корупційної схеми не підпадають під адміністративну та кримінальну відповідальність, оскільки знайдено такий алгоритм корупційних дій, який, з одного боку, трактується як недостатня кваліфікація посадових осіб, а, з іншого боку, – як суттєва прогалина у законодавстві.

Інформація, наведена на рис. 2, свідчить, що ініціатором корупційної схеми відчуження земельних ділянок, які перебувають у державній власності, є орган приватизації. Зазвичай це є органи міської чи обласної влади. Вони продають або здають в оренду будівлі та споруди, які розташовані на земельних ділянках, перебуваючих у державній власності й формально покупець придбаває лише земельні поліпшення (згідно із законодавством, нерухомість – це земля та земельні поліпшення, розташовані на ній, тобто зазвичай це є будівлі та споруди). Оскільки новий власник будівель експлуатує майно, яке розташоване на земельній ділянці, що перебуває у державній власності, то оцінювач, який визначає вартість нерухомого майна, зазвичай оцінює вартість земельної ділянки виходячи з умов надання її новому власнику будівель й споруд в оренду або суборенду. Зазначимо, що оцінювати земельну ділянку, що перебуває у державній власності, не за ринковою вартістю, а за оціночною, тобто визначеною за заданим алгоритмом із використанням вихідних даних, оцінювач вимушений, оскільки йому не надано правовстановлюючих документів (їх немає, оскільки земельна ділянка у державній власності) й зазначена земельна ділянка не має кадастрового номера.

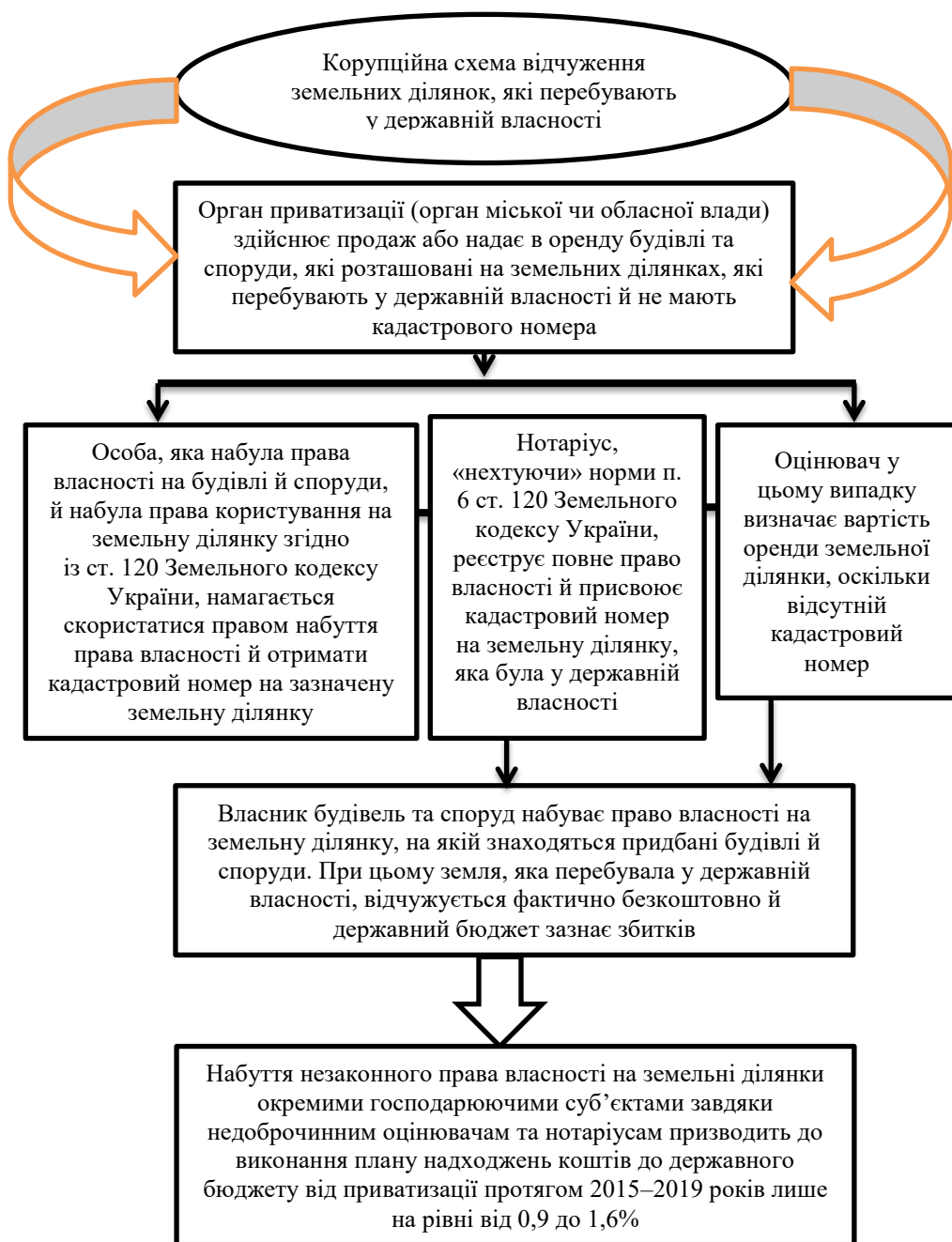

Рис. 2. Корупційна схема відчуження земельних ділянок в Україні та її вплив на виконання плану надходжень коштів до державного бюджету України від приватизації державного майна
Джерело: узагальнено на основі практичного досвіду авторів

Використання різних баз оцінки вартості земельної ділянки (різних видів вартості майна) обумовлено різними видами прав на земельні ділянки. Так, ринкову вартість земельної ділянки коректно визначати у випадку, коли суб'єкт господарювання має увесь комплекс прав, які є складовими права власності на

землю (право володіння, право користування, право розпорядження). Оскільки земельна ділянка перебуває у державній власності, то відповідно, суб'єкт господарювання, який нею користується, має обмежене коло прав, а саме, тільки право користування та володіння. Право розпорядження є недоступним щодо цієї земельної ділянки. Тому визначення вартості зазначеної земельної ділянки за такою базою оцінки як ринкова, є некоректним й законодавчо неприпустимим.

Здійснення корупційної схеми відчуження земельної ділянки, яка перебуває у державній власності, головним чином починається тоді, коли суб'єкт господарювання, який є власником земельних поліпшень, й набув право користування земельною ділянкою, на якій збудовано зазначені земельні поліпшення, намагається відповідно до норм Земельного кодексу України, набутти право власності на вказану земельну ділянку. Так, згідно із п. 1 ст. 120 Земельного кодексу України [8], у випадку набуття права власності на житловий будинок, будівлю або споруду, що перебувають у власності, користуванні іншої особи, припиняється право власності, право користування земельною ділянкою, на якій розташовані ці об'єкти. До особи, яка набула право власності на житловий будинок, будівлю або споруду, розміщені на земельній ділянці, що перебуває у власності іншої особи, переходить право власності на земельну ділянку або її частину, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення.

Зазначимо, що цим правом може скористатися будь-який суб'єкт господарювання (орендар державного майна має першочергове право), проте під час вчинення зазначених дій варто враховувати норми п. 6 ст. 120 Земельного кодексу України [8], а саме: істотною умовою договору, який передбачає набуття права власності на житловий будинок, будівлю або споруду, є кадастровий номер земельної ділянки, право на яку переходить у зв'язку з набуттям права власності на ці об'єкти, крім об'єктів державної власності, що підлягають продажу шляхом приватизації.

Укладення договору, який передбачає набуття права власності на житловий будинок, будівлю або споруду, що пов'язане з переходом права на частину земельної ділянки, здійснюється після виділення цієї частини в окрему земельну ділянку та присвоєння їй окремого кадастрового номера.

Наведення норм ст. 120 Земельного кодексу України вбачається нами тому, що незаконне відчуження земельних ділянок, які перебувають у державній власності, безпосередньо здійснюється на етапі, коли нотаріус ігнорує норму п. 6 Земельного кодексу України й реєструє право власності власника земельних поліпшень на вказану земельну ділянку. При цьому, коли правоохоронні органи звертаються до нього з приводу роз'яснень щодо вчинених дій, то він може просто вказати на необізнаність щодо цієї норми Земельного кодексу України. Між тим, у всіх корупційних схемах актуальним є час. Тому зазвичай задля уникнення безлічі формальностей щодо визнання здійсненого правочину недійсним, незаконно набута у власність земельна ділянка продається іншим суб'єктам господарювання й іде зазвичай під забудову. Тому й виявляється, що земля, яка знаходиться у державній власності, відчужується фактично за безцінь.

Адекватною дією, яка першочергово приходить при міркуванні, є визнання вчинених дій недійсними й повернення відчужених у держави земельних ділянок у державну власність. Між тим, на практиці виникає декілька правових колізій, які унеможливають визнання таких правочинів нікчемними. Якщо приблизно п'ять років тому (2014–2015 роки), правочини, які

підтверджували незаконність набуття права власності на нерухоме майно, могли бути визнані у судовому порядку нікчемними й зазначене майно могло бути повернуто його колишньому власнику, то принаймні у 2019–2020 роках, визнати такий правочин недійсним стало вкрай проблематично або практично неможливо. Так, згідно зі Справою № 922/3537/17 Провадженням № 12-127гс19 Великої Палати Верховного Суду України щодо відчуження майна у період дії заборони [9] зазначено, що добросовісна особа, яка придбаває нерухоме майно у власність або набуває інше речове право на нього, вправі покладатися на відомості про речові права інших осіб на нерухоме майно та їх обтяження (їх наявність або відсутність), що містяться у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Тому за відсутності у цьому реєстрі відомостей про права інших осіб на нерухоме майно або їх обтяжень особа, яка добросовісно покладалася на ці відомості, тобто не знала і не мала знати про існування таких прав чи обтяжень, набуває право на таке майно вільним від незареєстрованих прав інших осіб та обтяжень [9].

Таким чином, можна дійти висновку, що оскільки незаконно набуте нерухоме майно, зокрема, земельні ділянки, зазвичай перепродаються по декілька разів, то добросовісна особа, яка не знала про некоректно набуте право власності на це майно, придбала його у законному порядку й за ціною, яка базувалася на звичайних (ринкових) цінах, то позбавити його набутого права власності на вказане нерухоме майно, неможливо. Законною підставою для такого висновку може бути те, що відповідно до п. 1 частини першої ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [10], державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень – офіційне визнання і підтвердження фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Тому, якщо на момент здійснення угод подальшої купівлі-продажу нерухомого майна, внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно не було здійснено, то й новий власник не був обізнаний щодо попередніх незаконних дій щодо зазначеного нерухомого майна. Відповідно, позбавляти нового власника набутого ним права власності на земельну ділянку, правоохоронні органи не мають права.

Якщо задатися питанням стосовно того, яким чином призупинити незаконний продаж земельних ділянок, які перебувають у державній власності, то зрозуміло, що оскаржувати рішення Великої Палати Верховного Суду України не є нашою компетенцією. Проте вважаємо, що актуальною дією, яку можливо створити у юридичному просторі, задля призупинення корупційних дій нотаріуса щодо реєстрації права власності на земельні ділянки, які перебувають у державній власності, й здані в оренду або суборенду, є внесення змін до ст. 120 Земельного кодексу України щодо прямої заборони нотаріусам реєструвати право власності на земельні ділянки, що перебувають у державній власності, без проведення процедури приватизації.

Продаж земельних поліпшень (нерухомості), які перебувають на балансі держави, також не позбавлена ознак корупційного спротиву. Такі ознаки можливо винайти завдяки «вмілому» використанню терміну «невід’ємні поліпшення». Зазначений термін означає здійснення таких поліпшень (добудов, модернізації тощо) завдяки яким об’єкт нерухомого майна збільшує свою корисність й, відповідно, інвестиційну привабливість.

Грунтовніше трактує сутність терміну «невід’ємні поліпшення нерухомого майна» Національний стандарт 2 «Оцінка нерухомого майна» [11]. Згідно з п. 2 зазначеного стандарту, невід’ємні поліпшення нерухомого майна – результати заходів, спрямованих на покращення фізичного (технічного) стану та (або) якісних характеристик земельної ділянки та (або) земельних поліпшень, відокремлення яких призведе до зменшення ринкової вартості відповідно земельної ділянки та (або) земельних поліпшень [11].

Корупційні дії оцінювача у процесі визначення ринкової вартості державного нерухомого майна під час його продажу суб’єктам господарювання полягають у тому, що він знижує ринкову вартість об’єкта нерухомого майна на документально підтверджену ринкову вартість невід’ємних поліпшень й тим самим, зменшує базу оподаткування угоди купівлі-продажу нерухомого майна.

Наведемо, такий приклад: оцінювач визначив ринкову вартість комплексу будівель санаторно-курортного призначення у розмірі 30 млн. грн. При цьому встановлено, що суб’єкт господарювання, який користується державним майном на правах оренди або суборенди чи концесії, зробив невід’ємні поліпшення у вигляді збудованої котельні. Ринкова вартість котельні складає 8 млн. грн. Остаточна ринкова вартість комплексу будівель санаторно-курортного призначення, яку повинен заплатити покупець міським чи обласним органам державної влади, під час купівлі зазначеного комплексу, складає 22 млн. грн. (30 млн. грн. – 8 млн. грн.).

Зазначимо, що у цьому випадку оцінювач досить неоднозначно трактує норми законодавчої бази. Логіка його дій, з одного боку, ґрунтується на нормах ст. 57 Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження Методики оцінки майна» № 1891 від 10.12.2003 р. [12] (далі – Методика).

Згідно зі ст. 57 цієї Методики [12], у випадку прийняття рішення про приватизацію орендованого нерухомого майна (майна, що надавалося у концесію) шляхом продажу на аукціоні (у тому числі з умовами) ринкова вартість майна не визначається. Зазначені об’єкти підлягають приватизації за балансовою вартістю.

За відсутності балансової вартості орендованого нерухомого майна (майна, що надавалося у концесію) та наявності умови щодо компенсації орендарю (колишньому концесіонеру) вартості невід’ємних поліпшень, здійснених за рахунок його коштів за час оренди (концесії), вартість орендованого нерухомого майна (майна, що надавалося у концесію) визначається на підставі його ринкової вартості та ринкової вартості невід’ємних поліпшень орендованого майна (майна, що надавалося у концесію).

Ринкова вартість невід’ємних поліпшень орендованого нерухомого майна (майна, що надавалося у концесію) дорівнює величині, що не перевищує фактично сплаченої суми коштів орендаря (концесіонера) за здійснення ідентифікованих невід’ємних поліпшень.

Розмір відшкодування витрат концесіонера на поліпшення майна, отриманого у концесію, або створення концесіонером майна на виконання умов концесійного договору визначається шляхом визначення ринкової вартості невід’ємних поліпшень, здійснених за рахунок коштів концесіонера, або ринкової вартості створеного майна у частині, що не була компенсована концесіонером у результаті концесійної діяльності відповідно до умов концесійного договору [12].

Аналіз зазначених норм ст. 57 Методики показує, що, дійсно таке відшкодування земельних поліпшень концесіонеру можливе, проте лише за умови, якщо така норма прописана у договорі оренди і якщо орган приватизації схвалить таке рішення. Тобто, вирахування ринкової вартості земельних поліпшень із ринкової вартості нерухомого майна законодавчо можливо якщо органом приватизації прийнято рішення про приватизацію на аукціоні з умовами компенсації орендарю невід'ємних поліпшень (причому вартість таких поліпшень компенсується покупцем) й зазначений пункт міститься у договорі оренди нерухомого майна.

Зазначимо, що цілком зрозумілим є те, що у випадку викупу державного нерухомого майна покупцем, який раніше протягом визначеного періоду часу орендував зазначене майно у державних органів влади, компенсацію невід'ємних поліпшень нерухомого майна орендодавцю повинна здійснювати держава. Тому цілком логічним є те, що таку умову в договорі оренди державного майна органи приватизації ніколи не включають й за це не проголосують на засіданні комітету органу приватизації. Отже, дії оцінювача щодо вирахування вартості невід'ємних поліпшень із ринкової вартості нерухомого майна, доцільно вважати як такі, що завдають державному бюджету країни збитків.

Детально розписана корупційна схема відчуження земельних ділянок, яка діє на цей час в Україні, безумовно, має декілька етапів, на яких її можливо призупинити. Як раніше зазначалося, першочерговою дією, яка дозволить нівелювати усі корупційні дії щодо незаконного відчуження земельних ділянок, що перебувають у державній власності, є пряма заборона нотаріусам здійснювати реєстрацію права власності на землю, що перебуває у державній власності, без проведення процедури її приватизації. Тобто, якщо нотаріус не зареєструє таке право у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, то й дія корупційної схеми зводиться нанівець.

Інший момент, який викликає дискусію, це законодавча можливість оцінювача визначити вартість земельної ділянки, яку незаконно відчужують, на рівні ринкової. Не зважаючи на те, що оцінювач позбавлений права визначати ринкову вартість земельної ділянки, яка є державною власністю, під час незаконної схеми її відчуження, оскільки немає підстав для розрахунку зазначеного виду вартості внаслідок відсутності права власності на цю землю й відсутності кадастрового номера. Між тим, виникає питання, що заважає оцінювачу розрахувати ринкову вартість незаконно відчуженої у держави земельної ділянки під час здійснення кримінального впровадження. Тим більше, що на цей час у практиці оціночної діяльності існують методичні підходи, які дозволяють достатньо легко це зробити. До таких методів можна віднести метод залишку.

Метод залишку визначає ринкову вартість земельної ділянки як різницю між ринковою вартістю всього об'єкта нерухомості (тобто земельної ділянки з поліпшеннями) та вартістю поліпшень за вирахуванням їхнього знецінення упродовж експлуатації [13, с. 156].

Зазначимо, що оцінювач особисто може розрахувати ринкову вартість земельної ділянки, яку незаконно відчужено, проте у судовому процесі зазначені матеріали зазвичай не будуть враховані. Судді, на жаль, здебільшого вважають, що звіт оцінювача не є обов'язковою доказовою базою. Вони мають більшу довіру до висновку експерта. Згідно із Законом про судову експертизу, експерт

самостійно не має право збирати матеріали. Тому, не порушуючи процесуальні норми, експерт може запросити оцінювача, який має право самостійно збирати матеріали, й у висновку експерта використати матеріали звіту оцінювача щодо коректної визначеної ринкової вартості земельної ділянки. При цьому варто враховувати деякі аспекти юридичного характеру, які гальмують й перешкоджають оцінювачу робити коректні розрахунки ринкової вартості нерухомого майна. Так, згідно зі ст. 10 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [14], оцінка майна проводиться на підставі договору між суб'єктом оціночної діяльності – суб'єктом господарювання та замовником оцінки або на підставі ухвали суду про призначення відповідної експертизи щодо оцінки майна.

Згідно зі ст. 11 зазначеного Закону, договір на проведення оцінки майна укладається в письмовій формі та може бути двостороннім або багатостороннім. Під час укладання багатостороннього договору крім замовника оцінки стороною договору може виступати особа-платник, якщо оплату послуг суб'єкта оціночної діяльності здійснює інша особа, а не замовник [14].

Договір з власником нерухомого майна у рамках кримінального провадження жодна зі сторін заключати не буде. Також починаючи із 2013 року в Україні набуття права власності за землю передбачає присвоєння кадастрового номера на цю земельну ділянку, а зазначеного номера також на дату проведення кримінального провадження або до цього провадження, може й не бути. Тому вважаємо, що цілком логічно буде втручання у зазначений процес головного регулятора оціночної діяльності в Україні – Фонду державного майна України (далі – ФДМУ). ФДМУ повинен у цьому випадку призначити судову експертизу й у рамках неї зобов'язати оцінювача визначити шкоду, яка завдана державі.

На жаль досі нерозкритими залишаються кримінальні провадження щодо «зниженої вартості» стратегічних об'єктів державної інфраструктури. Зокрема, одним із проявів вкрай слабкого контролю за діяльністю оцінювачів є продаж 14.07.2011 року колишнього залізничного вокзалу разом із земельною ділянкою у м. Овідіополь Одеської області за 35 тис. грн. [15; 16; 17]. Цією угодою зацікавилася Прокуратура і згідно із нормами Кримінально-процесуального кодексу призначила проведення експертного дослідження й експерт дійшов висновку, що зазначений об'єкт малої приватизації вартує у 10 разів дорожче. Зокрема, згідно із висновком спеціаліста науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Головного управління МВС України в Одеській області № 93 від 19.09.2012 року [18], встановлено, що звіт оцінювача, на основі якого була здійснена приватизація, не відповідає вимогам нормативно-правових актів щодо оцінки майна і його не можна було використовувати під час проведення угоди. Також експерт зазначив, що у звіті оцінювача при використанні порівняльного підходу вартість об'єкта оцінки (залізничного вокзалу разом із земельною ділянкою) станом на 19.09.2012 року занижена на 132,7 тис. грн. [18].

Зазначимо, що водночас вказаний звіт оцінювача, який спеціаліст науково-дослідного експертно-криміналістичного центру визнав некоректним, був схвалений Фондом державного майна України й на нього надані позитивні рецензії. За цим фактом корупційного прояву відкрито кримінальне провадження, а громада м. Овідіополь зазнала збитків.

Зробимо спробу розрахувати суму збитків, які заподіяні громаді м. Овідіополь, та на прикладі цього прояву корупційних дій знайти відповідь на

питання, яким чином поліпшити стан надходження коштів від приватизації в Україні. Так, згідно із відомостями про об'єкт нерухомого майна [15], площа земельної ділянки, яка розташована біля вокзалу в м. Овідіополь, складає 460 м². Внаслідок відсутності кадастрового номера та конкретної нормативної грошової оцінки зазначеної земельної ділянки вважаємо за доцільне використовувати усереднені дані щодо нормативної грошової оцінки зазначеної земельної ділянки. Зокрема, вважаємо, що класифікація цільового призначення землі – Код КВЦПЗ 12.01 «Для розміщення та експлуатації будівель і споруд залізничного транспорту» [19].

Згідно із довідником показників нормативної грошової оцінки земель населених пунктів [20], нормативна грошова оцінка земель в Овідіопольській міській Раді проводилася у 2013 році й середня (базова) вартість 1 м² земель населеного пункту станом на 1 січня року останнього проведення оцінки, складає 169,92 грн. за 1 м² [20].

За даними журналістського розслідування [15], 15 грудня 2011 року до реєстру вносяться зміни: 21% будинку реєструється за Фондом державного майна України, а 79% за Токмак С. В., яка придбала цю частку на підставі договору купівлі-продажу від 14.07.2011 року, який був посвідчений приватним нотаріусом.

Тому, вважаємо, що завданий збиток у вигляді недоотриманої громадою орендної плати вірогідніше розраховувати протягом 2012–2020 років.

Розрахуємо мінімальний та максимальний розміри орендної плати, яка недоотримана бюджетом України.

Розрахунок річного мінімального розміру орендної плати за ставкою 3% від останньої нормативної грошової оцінки земель, проведеної у Овідіопольському районі у 2013 році, наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Розрахунок недоотриманої орендної плати громадою м. Овідіополь
протягом 2012–2020 років за ставкою 3%

Показник	Рік	Сума, грн.
Орендна плата	2012	2344, 9
	2013	2344, 9
	2014	2928,78
	2015	4196,94
	2016	4448,76
	2017	4448,76
	2018	4448,76
	2019	4448,76
	2020	4448,76
Усього		34059,32

**Алгоритм розрахунку: орендна плата за 2012 рік = 460 м² × 169,92 грн за 1 м² × 1,0 × 0,03 = 2344, 9 грн.*

Джерело: розраховано авторами

Оскільки коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель протягом 2012 та 2013 років складав 1,0 згідно з даними щодо коефіцієнта

індексації нормативної грошової оцінки земель за 2019 рік [21], то у 2012 та 2013 роках розмір орендної плати за землю буде однаковим.

Коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель застосовується кумулятивно залежно від дати проведення нормативної грошової оцінки земель. Коефіцієнти індексації нормативної грошової оцінки земель становлять: 1996 рік – 1,703, 1997 рік – 1,059, 1998 рік – 1,006, 1999 рік – 1,127, 2000 рік – 1,182, 2001 рік – 1,02, 2005 рік – 1,035, 2007 рік – 1,028, 2008 рік – 1,152, 2009 рік – 1,059, 2010 рік – 1,0, 2011 рік – 1,0, 2012 рік – 1,0, 2013 рік – 1,0, 2014 рік – 1,249, 2015 рік – 1,433 (крім сільськогосподарських угідь) та 1,2 для сільськогосподарських угідь (рілля, перелоги, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження), 2016 рік – для сільськогосподарських угідь (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги) – 1,0, для земель несільськогосподарського призначення – 1,06, 2017 рік – 1,0, 2018 рік – 1,0. Нормативна грошова оцінка земель за 2002, 2003, 2004 та 2006 роки не індексувалася [21].

Дані табл. 1 свідчать, що загальна сума недоотриманої орендної плати громадою м. Овідіополь протягом 2012–2020 років за ставкою 3% складає 34059,32 грн. Вважаємо за доцільне додати до визначення завданих державі збитків окрім недоотриманої орендної плати від використання залізничного вокзалу, суму штрафу за невчасну сплату податків. Так, згідно зі ст. 102 «Строки давності та їх застосування» Податкового кодексу України [22], контролюючий орган має право провести перевірку та самостійно визначити суму грошових зобов'язань платника податків у випадках, визначених цим Кодексом, не пізніше закінчення 1095 дня (2555 дня у випадку проведення перевірки контрольованої операції відповідно до статті 39 цього Кодексу), що настає за останнім днем граничного строку подання податкової декларації. Згідно зі ст. 126 «Порушення правил сплати (перерахування) податків» Податкового кодексу України [22], у випадку якщо платник податків не сплачує узгоджену суму грошового зобов'язання протягом строків, визначених цим Кодексом, такий платник податків притягується до відповідальності у вигляді штрафу у таких розмірах:

- при затримці до 30 календарних днів включно, наступних за останнім днем строку сплати суми грошового зобов'язання, – у розмірі 10% погашеної суми податкового боргу;
- при затримці більше ніж 30 календарних днів, наступних за останнім днем строку сплати суми грошового зобов'язання, – у розмірі 20% погашеної суми податкового боргу.

Отже, вважаємо за доцільне нарахувати штраф за невчасну сплату орендних платежів до бюджету за 2018, 2019 та 2020 роки, оскільки його можна нараховувати лише протягом 1095 днів, тобто за 3 роки, за ставкою 20% суми податкового боргу (оскільки затримка сплати була більше ніж 30 календарних днів).

Сума штрафу за 2018, 2019 та 2020 роки = (4448,76 грн. + 4448,76 грн. + 4448,76 грн.) $\times$ 0,2 = 2669,26 грн.

Загальна сума недоотриманої орендної плати громадою м. Овідіополь за ставкою 3% від нормативної грошової оцінки та штрафу за три роки несплати орендної плати складає 36728,58 грн. (34059,32 грн. + 2669,26 грн.).

Загальна сума недоотриманої орендної плати протягом 2012–2020 років за ставкою 12% складає 136237 грн.

Сума штрафу за 2018, 2019 та 2020 роки = $(17795,00 \text{ грн.} + 17795,00 \text{ грн.} + 17795,00 \text{ грн.}) \times 0,2 = 10677,00 \text{ грн.}$

Загальна сума недоотриманої орендної плати громадою м. Овідіополь за ставкою 12% від нормативної грошової оцінки та штрафу за 3 роки несплати орендної плати складає 146914 грн. (136 237 грн. + 10 677 грн.).

Висновки і перспективи подальших розробок. Тривале недоотримання державним бюджетом України коштів від здійснення приватизації державного майна обумовлено вкрай слабким контролем за діями оцінювачів, нотаріусів й інших учасників процесу приватизації головним регулятором оціночної діяльності в Україні – Фондом державного майна України. Вважаємо, що ця організація повинна посилити контроль за діяльністю зазначених суб'єктів, оскільки на сьогодні в нашій державі складається ситуація, завдяки якій органи приватизації мало зацікавлені у наповненні державного бюджету податковими надходженнями внаслідок фактичної відсутності жорстких норм відповідальності за вчинені корупційні дії. Причиною слабкої обізнаності оцінювачів щодо юридичних аспектів приватизації державного нерухомого майна, вважаємо, є їхня недостатня професійна підготовка.

Узагальнюючи передумови й технологію проведення незаконного відчуження у держави земельних ділянок, зазначимо, що наведені корупційні схеми відбуваються внаслідок вкрай слабого контролю діяльності нотаріусів та оцінювачів.

Задля коректного проведення приватизації земельних ділянок, які перебувають у державній власності, й прозорого нарахування податків, вважаємо за доцільне надати такі рекомендації:

1. Доповнити ст. 120 Земельного кодексу України в частині безпосередньої заборони нотаріусам реєструвати право власності на земельні ділянки, які належать державі, без проведення процедури приватизації.

2. Внести зміни до ст. 57 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики оцінки майна» № 1891 від 10.12.2003 р. у частині надання можливості оцінювачу розраховувати ринкову вартість земельних ділянок у випадку відсутності кадастрового номера.

Зазначені рекомендації дозволять уникнути нанесення збитків державі під час приватизації.

Вважаємо за доцільне відмітити, що одним із основних джерел наповнення державного бюджету коштами є жорсткий контроль державного майна, зокрема, земельних ділянок, які незаконно відчужені у держави. Розрахунки свідчать, що незаконно відчужена земельна ділянка, площею лише 460 м² обумовлює недоотримання місцевою громадою податкових платежів на суму від 36,7 тис. грн. до 146,9 тис. грн. (розраховано виходячи із мінімальної та максимальної ставки орендної плати за землею). Такі суми недоотримає бюджет України лише від незаконного відчуження земельної ділянки, площею усього лише 0,046 га. Неважко порахувати скільки недоотримає державний бюджет від незаконного відчуження численних земельних ділянок, площею 1 га та більше. Зроблені розрахунки є приблизними, оскільки за відсутності кадастрового номера на відчужену земельну ділянку, її цільове призначення було визначено виходячи із логіки використання цієї землі. Також зазначимо, що здійснення процедур жорсткого контролю за дотриманням прозорих умов приватизації державного майна вбачається у використанні місцевими громадами програмних продуктів просторового планування розвитку територій завдяки використанню

програмного забезпечення Digitals/Delta у вигляді доступного сервісу по завантаженню ортофотопланів (AAC Images). Зазначений програмний продукт розроблений українським виробником програмного забезпечення Digitals/Delta ТОВ «Аналітика» і його використання також дозволить знизити корупційні ризики під час приватизації державного майна.

Перспективи подальших розробок у галузі оподаткування угод купівлі-продажу земельних ділянок вбачаються нами у більш ґрунтовному зосередженні до дискусійних питань щодо оцінки вартості земельних поліпшень, які здійснює орендар або користувач на земельних ділянках, що перебувають у державній чи приватній власності. Непрозоре визначення вартості здійснених земельних поліпшень на зазначених земельних ділянках у процесі транзакцій із землями призводить до заниження бази оподаткування вказаних угод. Крім того, актуальним буде зосередження уваги на особливостях оцінки вартості права приватного сервіту, оскільки ця проблематика є недостатньо дослідженою в Україні з позиції оподаткування набуття власності на зазначені майнові права.

Література

1. Скіба М. *Приватизація як інструмент структурних перетворень в економіці України : поняття, основні проблеми та шляхи їх вирішення*. Вісник Національної академії державного управління. 2010. № 14 (18). С. 125–133. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2010-4-18.pdf> (дата звернення: 11.03.2020).
2. Снісаренко Л. Ю., Прилуцька Т. В. *Проблеми правового забезпечення прозорості та конкурентності приватизаційного процесу в Україні*. Державне управління : удосконалення та розвиток. 2015. № 9. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2015/12.pdf (дата звернення: 12.03.2020).
3. Приходько Д. О. *Аналіз способів приватизації підприємств*. Східна Європа : економіка, бізнес та управління. 2018. № 3 (14). URL: http://www.easterneurope-bm.in.ua/journal/14_2018/18.pdf (дата звернення: 16.03.2020).
4. *Дохід від приватизації держмайна : очікування та реальність* / Слово і діло : аналітичний портал. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/11/12/infografika/ekonomika/doxidpryvatyzacziyi-derzhmajna-ochikuvannya-ta-realnist> (дата звернення: 18.03.2020).
5. Попов С., Скороход Б. *В очікуванні ринку землі : які зміни відбуваються в законодавстві*. Вісник. Офіційно про податки. 2020. № 10. С. 7–10.
6. *Цивільний кодекс України* : Кодекс України № 435-IV від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 19.03.2020).
7. Пузенко С. А. *Основы теории оценки. Порядок проведения независимой оценки в Украине* : учеб. Киев, 2007. 122 с.
8. *Земельний кодекс України* : Кодекс України № 2768-III від 25.10.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 20.03.2020).
9. *Про визнання недійсними торгів, скасування рішення про державну реєстрацію прав та їх обтяжень* : Постанова Верховного суду України № 922/3537/17, № 12-127гс19 від 23.10.2019 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C010618> (дата звернення: 24.03.2020).
10. *Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень* : Закон України № 1952-IV від 25.12.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення: 24.03.2020).
11. *Про затвердження Національного стандарту № 2 «Оцінка нерухомого майна»* : Постанова Кабінету Міністрів України № 1442 від 28.10.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1442-2004-p> (дата звернення: 25.03.2020).
12. *Про затвердження Методики оцінки майна* : Постанова Кабінету Міністрів України № 1891 від 10.12.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1891-2003-p> (дата звернення: 27.03.2020).

13. Воротіна Л. І., Воротін В. Є., Лісняк В. Г., Поліщук В. М. *Оцінка майна в Україні* : монографія. Т. 1. Нерухоме майно. Київ : Вид. Європ. університету, 2005. 216 с.
14. *Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні* : Закон України № 2658-III від 12.07.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> (дата звернення: 30.03.2020).
15. *Колишній з/д вокзал в м. Овідіополь Одеської області продають за 40 000 грн.* Інформаційна війна. 03.12.2019. URL: <https://volna.od.ua/2019/12/fdmu> (дата звернення: 01.04.2020).
16. *СМТ Овідіополь : що з нашим вокзалом?* Газета Альтернатива.орг. URL: <https://alternatyva.org/2019/12/08/smt-ovidopol-shcho-z-nashym-vokzalom> (дата звернення: 03.04.2020).
17. Большаков С. І. *Фонд державного майна України почав надавати оцінку висновкам судових експертів та не бажас враховувати в своїй діяльності чинне законодавство України щодо призначення судової експертизи оцінникам як фахівцям з відповідних галузей знань (справа № 815/2467/17).* Реферативно-науковий журнал «Судово-психологічна експертиза». Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці. Київ, 2019. № 4 (19). URL: <https://expertize-journal.org.ua/spetsialni-znannya> (дата звернення: 06.04.2020).
18. *Висновок спеціаліста науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Головного управління МВС України у Одеській області.* № 93 від 19.09.2012 року.
19. *Класифікація цільового призначення землі* / Агентство «Центр Нерухомості та Проектування «Київщина». URL: <http://www.neruhomist.biz.ua/classification.html> (дата звернення: 07.04.2020).
20. *Довідник показників нормативної грошової оцінки земель населених пунктів.* URL: <https://tax.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/dovidniki/325490.html> (дата звернення: 08.04.2020).
21. *Коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель за 2019 рік* / Головне управління держгеокадастру Львівської області. URL: <http://lvivska.land.gov.ua/koeffitsient-indeksatsii-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-zemel-za-2019-rik> (дата звернення: 10.04.2020).
22. *Податковий кодекс України* : Кодекс України № 2755-VI від 04.12.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 13.04.2020).

References

1. Skyba, M. (2010). *Privatization as a tool of structural change in the economy of Ukraine: concepts, main problems and ways to solve them* [Pryvatyzatsiia yak instrument strukturnykh peretvoren v ekonomitsi Ukrainy: poniattia, osnovni problemy ta shliakhy yikh vyreshennia], Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia, No. 14 (18), s. 125–133. Retrieved from: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2010-4-18.pdf> [in Ukrainian]
2. Snisarenko, L. Yu., Prylutska, T. V. (2015). *Problems of legal provision of transparency and competitiveness of the privatization process in Ukraine* [Problemy pravovoho zabezpechennia prozorosti ta konkurentnosti pryvatyzatsiinoho protsesu v Ukraini], Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, No. 9. Retrieved from: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2015/12.pdf [in Ukrainian]
3. Prikhodko, D. O. (2018). *Analysis of enterprise privatization methods* [Analiz sposobiv pryvatyzatsii pidpriemstv], Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia, No. 3 (14). Retrieved from: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/14_2018/18.pdf [in Ukrainian]
4. *Revenue from the state property privatization: expectations and reality* [Dokhid vid pryvatyzatsii derzhavnoho maina: ochikuvannia ta realnist], Slovo i dilo: analitychnyi portal. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2019/11/12/infografika/ekonomika/doxid-pryvatyzacziyi-derzhmajna-ochikuvannya-ta-realnist> [in Ukrainian]

5. Popov, S., Skorokhod, B. (2020). *In anticipation of the land market: what changes are taking place in the legislation* [V ochikuvanni rynku zemli: yaki zminy vidbuvaitsia v zakonodavstvi], Visnyk. Ofitsiino pro podatky, No. 10, s. 7–10 [in Ukrainian]
6. *Civil Code of Ukraine*: Law of Ukraine, No. 435-IV, 16.01.2003 [Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy, No. 435-IV, 16.01.2003]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian]
7. Puzenko, S. A. (2007). *Fundamentals of evaluation theory. The procedure of independent evaluation conducting in Ukraine* [Osnovy teorii otsenki. Poryadok provedeniya nezavisimoy otsenki v Ukraine], Kiev, 122 s. [in Russian]
8. *Land Code of Ukraine*: Law of Ukraine, No. 2768-III, 25.10.2001 [Zemelnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy, No. 2768-III, 25.10.2001]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [in Ukrainian]
9. *On invalidation of bidding, cancellation of the decision on state registration of rights and their encumbrances*: Resolution of the Supreme Court of Ukraine, No. 922/3537/17, No. 12-127gs19, 23.10.2019 [Pro vyznannia nediisnomyh torgiv, skasuvannia rishennia pro derzhavnu reiestratsiiu prav ta yikh obtiazhen: Postanova Verkhovnoho sudu Ukrainy, No. 922/3537/17, No. 12-127gs19, 23.10.2019]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/C010618> [in Ukrainian]
10. *On state registration of real rights to immovable property and their encumbrances*: Law of Ukraine, No. 1952-IV, 25.12.2015 [Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen: Zakon Ukrainy, No. 1952-IV, 25.12.2015]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> [in Ukrainian]
11. *On approval of the National Standard № 2 «Valuation of real estate»*: Law of Ukraine, No. 1442, 28.10.2004 [Pro zatverdzhennia Natsionalnoho standartu 2 «Otsinka nerukhomoho maina»: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 1442, 28.10.2004]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1442-2004-n> [in Ukrainian]
12. *On approval of the Methodology of property valuation*: Law of Ukraine, No. 1891, 10.12.2003 [Pro zatverdzhennia Metodyky otsinky maina: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 1891, 10.12.2003]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1891-2003-p> [in Ukrainian]
13. Vorotina, L. I., Vorotin, V. Ye., Lisnyak, V. G., Polishchuk, V. M. (2009). *Valuation of property in Ukraine*: monograph. Vol. 1: Real Estate [Otsinka maina v Ukraini: monohrafiia. Tom 1: Nerukhome maino], Vydavnytstvo Yevropeiskoho universytetu, Kyiv, 216 s. [in Ukrainian]
14. *On property valuation, property rights and professional appraisal activity in Ukraine*: Law of Ukraine, No. 2658-III, 12.07.2001 [Pro otsinku maina, mainovykh prav ta profesiinu otsinochnu diialnist v Ukraini: Zakon Ukrainy, No. 2658-III, 12.07.2001]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> [in Ukrainian]
15. *The former railway station in Ovidiopol, Odessa region, is being sold for UAH 40,000* [Kolyshnii z/d vokzal v m. Ovidiopol Odeskoi oblasti prodaiut za 40 000 hrn], Informatsiina viina, 12.03.2019. Retrieved from: <https://volna.od.ua/2019/12/fdmu> [in Ukrainian]
16. *Ovidiopol township: what about our station?* [SMT Ovidiopol: shcho z nashym vokzalom?], Gazeta Alternativa.org. Retrieved from: <https://alternatyva.org/2019/12/08/smt-ovidopol-shcho-z-nashym-vokzalom> [in Ukrainian]
17. Bolshakov, S. I. (2019). *The State Property Fund of Ukraine has started evaluating the conclusions of forensic experts and does not want to take into account the current legislation of Ukraine as for the appointment of forensic examiners as specialists in relevant fields of knowledge (case No. 815/2467/17)* [Fond derzhavnoho maina Ukrainy pochav nadavaty otsinku vysnovkam sudovykh ekspertiv ta ne bazhaie vrakhovuvaty v svoii diialnosti chynne zakonodavstvo Ukrainy shchodo pryznachennia sudovoi ekspertyzy otsinschikam yak fakhivtsiam z vidpovidnykh haluzei znan (sprava No. 815/2467/17)], Referatyvno-naukovy zhurnal «Sudovo-psykholohichna ekspertyza». Zastosuvannia

- polihrafa ta spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi], Kyiv, No. 4 (19). Retrieved from: <https://expertize-journal.org.ua/spetsialni-znannya> [in Ukrainian]
18. *Conclusion of the specialist of the research forensic center of the Main Department of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in Odessa region*, No. 93, 19.09.2012 [Vysnovok spetsialista naukovy-doslidnoho ekspertno-kryminalistychnoho tsentru Holovnoho upravlinnia MVS Ukrainy u Odeskii oblasti, No. 93, 19.09.2012] [in Ukrainian]
 19. *Classification of land purpose* [Klasyfikatsiia tsilovoho pryznachennia zemli], Ahentstvo «Tsentr Nerukhomosti ta Proektuvannia «Kyivshchyna». Retrieved from: <http://www.nerukhomist.biz.ua/classification.html> [in Ukrainian]
 20. *Directory of normative monetary valuation of lands indicators of settlements* [Dovidnyk pokaznykiv normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel naselenykh punktiv]. Retrieved from: <https://tax.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/dovidniki-/325490.html> [in Ukrainian]
 21. *Indexing coefficient of lands normative monetary valuation for 2019* [Koefitsiient indeksatsii normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel za 2019 rik], Holovne upravlinnia derzhheokadastru Lvivskoi oblasti. Retrieved from: <http://lvivska.land.gov.ua/koefitsiient-indeksatsii-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-zemel-za-2019-rik> [in Ukrainian]
 22. *The Tax Code of Ukraine*: Law of Ukraine, No. 2755-VI, 04.12.2010 [Podatkovyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy, No. 2755-VI, 04.12.2010]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian]

***ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА
ТА СТРАХУВАННЯ***

УДК 330.322.01.(477)

Ірина Кузьмівна ДРОЗД

*доктор економічних наук, професор, директор Центру підвищення кваліфікації,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Україна,
e-mail: drozdirina@ukr.net, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1930-2522>*

Андрій Юрійович КУЗНІК

*магістрант за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Фінанси та кредит»,
Інститут післядипломної освіти, Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка, Україна, e-mail: kuznik86@gmail.com,
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5074-8290>*

КРИТЕРІАЛЬНІ ОЦІНКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Дрозд, І. К., Кузнік, А. Ю. *Критеріальні оцінки інвестиційної безпеки національної економіки. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 106–115.*

Анотація. У статті узагальнено наукові трактування сутності та аналітичного забезпечення поняття інвестиційної безпеки. Встановлено, що вона є складовою національної безпеки країни. Методами систематизації виявлено тренди стимулювання зростання інвестиційної діяльності за матеріалами зарубіжного досвіду (сприятливі податкові режими, податкові канікули, участь держави у гарантуванні інноваційних наукових розробок, грантів, субсидій тощо). Виявлено, що обмеженість фінансових ресурсів спонукає до зваженого підходу в частині фінансування інноваційних проєктів та потребує обґрунтованості векторності їх залучення за територіями України. Проаналізовано регіональну структуру інвестицій в основний капітал в Україні за період 2014–2018 рр. для вивчення процесів їх концентрації. Зроблено висновок щодо усталеності процесів інноваційної діяльності в розрізі територіального спрямування і, відповідно, забезпечення безпекових важелів у цій сфері. Розрахунки інвестиційної активності за регіонами України дозволили виокремити за величиною коефіцієнта кореляції три регіони – з найбільшим, середнім та низьким рівнями інвестицій. На основі інтервального розподілу середньої частки інвестицій (обрано за даними Державної служби статистики України) проведено групування областей за рівнем інвестиційної активності. Це дозволило зробити висновок про нерівномірний розподіл інвестиційних ресурсів і, одночасно, про високий рівень концентрації інвестицій в основний капітал в окремих областях. Запропоновано розмежувати інвестиційні безпекові критерії за рівнями національної економіки (макропоказники) та за окремими сегментами економіки (показники галузевої специфіки). Це забезпечить інформаційну базу для аналітичних оцінок побудови довгострокових стратегій у сфері регулювання інвестиційної діяльності в Україні.

Ключові слова: інвестування; економічна безпека; інвестиційна безпека; аналіз; показники інвестиційної безпеки; структура інвестицій.

Ирина Кузьминична ДРОЗД

доктор экономических наук, профессор, директор Центра повышения квалификации, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко, Украина, e-mail: drozdirina@ukr.net, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1930-2522>

Андрей Юрьевич КУЗНИК

магистрант по образовательно-квалификационному уровню «Финансы и кредит», Институт последипломного образования, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко, Украина, e-mail: kuznik86@gmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5074-8290>

**КРИТЕРИАЛЬНЫЕ ОЦЕНКИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ**

Дрозд, И. К., Кузник, А. Ю. Критериальные оценки инвестиционной безопасности национальной экономики. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов / Под ред. М. И. Зверькова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 106–115.

Аннотация. В статье обобщены научные трактовки сущности и аналитического обеспечения понятия инвестиционной безопасности. Определено, что она является составляющей национальной безопасности страны. Методами систематизации определены тренды стимулирования роста инвестиционной деятельности по материалам зарубежного опыта (благоприятные налоговые режимы, налоговые каникулы, участие государства в обеспечении инновационных научных разработок, грантов, субсидий и т.д.). Выявлено, что ограниченность финансовых ресурсов побуждает к взвешенному подходу в части финансирования инновационных проектов и требует обоснованности векторности их привлечения по территориям Украины. Проанализирована региональная структура инвестиций в основной капитал в Украине за период 2014–2018 гг. для изучения процессов их концентрации. Сделан вывод об устойчивости процессов инновационной деятельности в разрезе территориального направления и, соответственно, обеспечения рычагов безопасности в этой сфере. Расчеты инвестиционной активности по регионам Украины позволили выделить по величине коэффициента корреляции три региона – с наибольшим, средним и низким уровнями инвестиций. На основе интервального распределения средней доли инвестиций (выбрано по данным Государственной службы статистики Украины) проведена группировка областей по уровню инвестиционной активности. Это позволило сделать вывод о неравномерном распределении инвестиционных ресурсов и, одновременно, о высоком уровне концентрации инвестиций в основной капитал в отдельных областях. Предложено разграничить критерии инвестиционной безопасности по уровням национальной экономики (макропоказатели) и по отдельным сегментам экономики (показатели отраслевой специфики). Это обеспечит информационную базу для аналитических оценок построения долгосрочных стратегий в сфере регулирования инвестиционной деятельности в Украине.

Ключевые слова: инвестирование; экономическая безопасность; инвестиционная безопасность; анализ; показатели инвестиционной безопасности; структура инвестиций.

Iryna DROZD

Doctor of Economics, Professor, Director of the Continuing Education Center,
Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine, e-mail: drozdirina@ukr.net,
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1930-2522>

Andrii KUZNIK

Master's Degree Student in Educational Qualification Level «Finance and Credit»,
Institute of Postgraduate Education, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine,
e-mail: kuznik86@gmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5074-8290>

**CRITERIAL ASSESSMENTS OF INVESTMENT SECURITY
OF THE NATIONAL ECONOMY**

Droz, I., Kuznik, A. (2020). *Criterial assessments of investment security of the national economy*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Kryterialni otsinky investytsiinoi bezpeky natsionalnoi ekonomiky; za red.: M. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzhen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 106–115.

Abstract. The article summarizes the scientific interpretations of the essence and analytical support of investment security concept. It is determined that it is a component of the country national security. Trends in stimulating of investment activity growth are determined by the systematization methods based on materials from foreign experience (favorable tax regimes, tax holidays, government participation in providing innovative scientific developments, grants, subsidies, etc.). It was revealed that the limited financial resources encourages to a balanced approach in terms of financing innovative projects and requires the validity of the vector of their involvement in the territories of Ukraine. The regional structure of investments in fixed assets in Ukraine for the period 2014–2018 is analyzed for studying the processes of their concentration. The conclusion is made about the sustainability of innovation activity processes in the context of the territorial direction and, accordingly, the provision of security levers in this area. Investment activity calculations by regions of Ukraine made it possible to distinguish three regions by the value of the correlation coefficient – with the highest, medium and low levels of investment. Based on the interval distribution of the average share of investments (selected according to the State Statistics Service of Ukraine), a grouping of regions by the investment activity level is carried out. This allowed us to conclude about the uneven distribution of investment resources and, simultaneously, about a high level of investments concentration in fixed assets in certain regions. It is proposed to distinguish investment security criteria by the levels of the national economy (macro indicators) and by individual segments of the economy (industry-specific indicators). This will provide an information base for analytical assessments of long-term strategies building in the field of investment activity regulation in Ukraine.

Keywords: investment; economic security; investment security; analysis; investment security indicators; structure of investments.

JEL classification: E220; G320

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.106-115](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.106-115)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розвиток національної економіки передбачає активізацію інвестиційної діяльності на тлі

глобалізаційних процесів, посилення дестабілізаційних проявів грошово-кредитної системи України. Це зумовлює підвищення уваги до вивчення трендів інвестиційної діяльності задля її безпечного перебігу.

Ризики негативних зовнішніх впливів політичної нестабільності, кризового стану фінансово-грошової системи, мінливість стратегічних пріоритетів економічного шляху країни, декларативність державного регулювання здійснення інвестицій, корумпованість суспільства, створюють несприятливі інвестиційні передумови. Це, у свою чергу, негативно впливає на можливість розширення напрямів розвитку економіки у довгостроковій перспективі, низький рівень використання наявних потужностей, що ускладнюється військовими діями на сході країни. Окрім того, значний інвестиційний ресурс у вигляді заощаджень населення не використовується в якості наповнення джерела інвестицій.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. У цьому контексті більшість вчених вбачає вирішення питання у стимулюванні іноземних інвестицій, які посилюють технологічний потенціал національної економіки [1; 2]. Серед напрямків їх залучення розвиток новітніх технологій, знань та ноу-хау, збільшення рівня продуктивності виробництва, підвищення професійної й технічної підготовки працівників, усвідомлення соціальної та екологічної відповідальності бізнесу [3].

Змістовна оцінка інвестиційної безпеки з урахуванням основних показників надавалася дослідниками цього питання О. І. Барановським [4], З. В. Герасимчук, В. Р. Ткачук [5], Я. Дропа, З. Романчук [6], М. О. Мороз [7]. Проте сучасні запити на інформацію в умовах кризового стану економіки через коронавірусні загрози щодо стану економічної безпеки країни в цілому, незважаючи на концептуальну визначеність у базових роботах вищезгаданих вчених, потребують доповнення щодо розвитку окремих галузей та підприємств, у т.ч. за територіями країни.

За оцінками експертів міжнародних організацій у фінансовій сфері [8], зростання інвестицій в країнах, що розвиваються, на 1% до ВВП, за інших рівних умов, тягне за собою середньорічний темп зростання економіки на 0,71%. Але постає питання щодо впливу інвестицій на економічне зростання з урахуванням територіального і галузевого розподілу. Власне, ця сфера оцінки економічної безпеки за регіонами та територіями є достатньо дослідженою, в т.ч. серед зарубіжних науковців [3; 5; 9; 10]. Проте поєднання критеріїв оцінки інвестиційної активності за регіонами з вивченням трендовості інноваційного розвитку підприємств за видами діяльності, у т.ч. з урахуванням специфічних показників, потребує поглиблених досліджень внаслідок суттєвого впливу кризи на окремі галузі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розробка напрямків вирішення питання підвищення інвестиційної привабливості в умовах економічної безпеки потребує вироблення шляхів інформаційно-аналітичного забезпечення інвестиційної безпеки. Це, у свою чергу, має ґрунтуватися на достовірних показниках її оцінки. Тому система спостереження, аналізу та прогнозування інвестиційної безпеки є невід'ємною складовою ефективності інвестиційного процесу в цілому. Потребують поглибленого дослідження критерії інвестиційної безпеки національної економіки, які б враховували сфери діяльності окремих підприємств та забезпечували аналітику на загально-національному рівні.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення показників інвестиційної безпеки в розрізі їх розподілу за макро- та сегментним рівнями, що виступатиме основою аналітичної оцінки інвестиційної концентрації в Україні для цілей управління та розробки довгострокових програм ефективної інвестиційної політики.

Розкриттю мети сприяє вирішення наступних завдань:

- виявити інвестиційну активність за регіонами України за допомогою розрахунку дескриптивних статистичних показників структури інвестицій та групування за інтервалами середньої частки (розрахованої за первісними даними інвестиційної активності) для встановлення наявної асиметрії інвестицій;
- дослідити критерії інвестиційної безпеки, які враховують специфіку галузі, що дає змогу визначати трендовість інноваційного розвитку підприємств за видами діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інвестиційна безпека є окремим елементом національної безпеки [11; 12], яка, за оцінками науковців, має «довгострокові (формування інвестиційної, а, згодом, – інноваційної моделі розвитку), середньострокові (забезпечення керованості процесу перетікання капіталу до високотехнологічних секторів економіки, поєднання інвестицій з інноваціями) та короткострокові часові орієнтири (уникнення руйнування банківської системи, додержання норми інвестування до ВВП, підтримання інноваційної спрямованості інвестицій) [7].

Систематизація заходів щодо стимулювання інвестицій в зарубіжних країнах дозволила виокремити тренди щодо стимулювання підприємств, які спрямовують власні кошти на інноваційні та дослідницькі проекти (Велика Британія, Німеччина, Данія, Норвегія, Австралія) [13; 14] через надання особливих сприятливих податкових режимів, податкових канікул тощо. Також у зарубіжних країнах використовується практика державного фінансування (або спільного фінансування за проектами державно-приватного партнерства) інноваційних наукових розробок, отримання субсидій, грантів і т. ін. [10].

Поширеною є практика надання підтримки суб'єктам малого бізнесу, що спрямовують свою діяльність на виробництво інноваційних продуктів і впровадження нових технологій, наприклад, у сфері ІТ.

Разом з тим, в умовах обмеженості власних ресурсів держави для стимулювання залучення інвестицій та контролю за їх безпекою в умовах кризового стану економіки, важливим є проведення аналітичних оцінок векторності залучення інвестиційних коштів. Це створить передумови задля зниження ризиків втрати ресурсів (або неекономічного та неефективного їх витрачання) в процесі інвестування.

З цією метою було проведено аналітичні дослідження регіональної структури інвестицій в основний капітал для вивчення процесів концентрації інвестицій за період 2014–2018 рр. Початковий період даних (2014 р.) пов'язаний з їх співставністю у зв'язку з тим, що окремі території України було окуповано, що вплинуло на порівняність даних за попередні періоди. Розрахунки дозволили зробити висновки про усталеність процесів інноваційної діяльності в розрізі територіального спрямування і, відповідно, забезпечення безпекових важелів у цій сфері.

В табл. 1 представлено розрахунки, що дозволили виявити інвестиційну активність за регіонами України (табл. 2).

Таблиця 1

Дескриптивні статистичні показники структури інвестицій
за територіями України за 2014–2018 рр.

Область	Середня частка, %	Середнє квадратичне відхилення	Коефіцієнт варіації
м. Київ	14,67	4,12	29,78
Дніпропетровська	9,95	1,3	14,52
Харківська	6,18	1,23	15,66
Полтавська	5,51	1,08	19,95
Одеська	5,48	1,47	28,25
Запорізька	5,07	0,73	14,86
Київська	4,83	0,87	13,42
Львівська	4,55	0,47	10,11
Вінницька	3,40	0,56	25,58
Миколаївська	3,06	0,36	12,89
Сумська	2,78	0,44	14,52
Івано-франківська	2,65	0,68	27,35
Хмельницька	2,18	0,51	19,32
Рівненська	2,17	0,29	12,94
Чернігівська	2,11	0,37	17,58
Черкаська	2,03	0,54	26,20
Житомирська	1,91	0,71	42,16
Кіровоградська	1,49	0,33	15,81
Херсонська	1,48	0,26	19,21
Тернопільська	1,32	0,42	32,06
Закарпатська	1,30	0,33	24,79
Волинська	1,05	0,21	14,21
Чернівецька	0,91	0,16	18,02
Донецька	0,12	0,08	21,31
Луганська	0,07	0,12	24,61
АР Крим, м. Севастополь	—	—	—

Джерело: розраховано авторами за даними структурованих показників інвестицій [12]

Розрахунки проводилися без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Як свідчать дані табл. 1, коефіцієнт варіації частки інвестицій в основний капітал не перевищує 42,16%. Серед усіх регіонів виділяються м. Київ та Дніпропетровська область, де зберігається тенденція до концентрації інвестицій. Наступною групою територіальних сегментів є області з середніми значеннями інвестицій (за показником інвестування в основний капітал, що брався в розрахунок): Харківська, Полтавська, Одеська, Запорізька, Київська, Львівська. Низький рівень інвестицій характеризує процеси залучення фінансових ресурсів в економіку у решти областей.

Використовуючи отримані характеристики згрупуємо області за рівнем інвестиційної активності (табл. 2).

Таблиця 2

Групування областей України за рівнем інвестиційної активності

Групи за інвестиційною активністю	Середня частка, %	Області
Суттєво низька	0,2–1,3	Тернопільська, Закарпатська, Волинська, Чернівецька, Донецька, Луганська
Низька	1,3–4,6	Вінницька, Миколаївська, Сумська, Івано-Франківська, Хмельницька, Рівненська, Чернігівська, Черкаська, Житомирська, Кіровоградська, Херсонська
Середня	4,6–7,7	Харківська, Полтавська, Одеська, Запорізька, Київська, Львівська
Висока	7,7–14,1	м. Київ, Дніпропетровська

Джерело: розроблено авторами

Інтервали середньої частки обиралися за даними первісних розрахунків, проведених з використанням показників інвестицій Державної служби статистики України [15].

Дані табл. 2 свідчить про нерівномірний розподіл інвестиційних ресурсів і одночасно про високий рівень концентрації інвестицій в основний капітал в окремих областях (коефіцієнт концентрації розраховано на рівні 34,1%).

Саме нерівномірність розподілу та суттєвий відрив крайніх показників (мінімального та максимального) від середнього значення зумовили побудову груп з нерівними інтервальними значеннями. Ці дослідження можна взяти за основу для подальших пропозицій з точки зору спрямування інвестицій за окремими територіями. У свою чергу, ці показники не корелюють з факторами інвестиційної безпеки, що підтверджує висновок М. О. Мороза про те, що «уникнення асиметрії (між інвестиційними попитом і пропозицією, обсягами інвестицій і зростанням ВВП, внутрішніми і іноземними інвестиціями, обсягами і структурою інвестицій в регіонально-галузевому розрізі) інвестиційних процесів і збитків за прийняття необґрунтованих інвестиційних рішень» [7] є факторами (за визначенням автора – детермінантами) інвестиційної безпеки.

Як свідчать дослідження безпекових критеріїв у сфері інвестицій [7; 13], їх можна розмежувати за рівнями національної економіки на макропоказники, показники за окремими сегментами економіки (рис. 1).

Критерії інвестиційної безпеки національної економіки, визначені на макрорівні, охоплюють відносні показники як у розрахунку в межах країни (обсяг інвестицій до ВВП, співвідношення темпів приросту інвестицій до темпів приросту ВВП, відношення обсягу інвестицій до вартості основних засобів, валове накопичення основного капіталу до ВВП, розрив між заощадженнями і інвестиціями, недовикористання заощаджень економіки для капітальних інвестицій, державні інвестиції до ВВП, співвідношення між внутрішніми і зовнішніми інвестиціями, рівень капіталізації економіки до ВВП, зношення основного капіталу, інвестиції в основний капітал, до ВВП, витрати на науково-технічну діяльність, до ВВП), так і за показниками міжнародних ринків (частка окремої країни у загальному обсязі інвестиційних ресурсів, частка іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій).

Застосування ж критеріїв інвестиційної безпеки, які враховують специфіку галузі, дають змогу визначати трендовість інноваційного розвитку підприємств за видами діяльності.

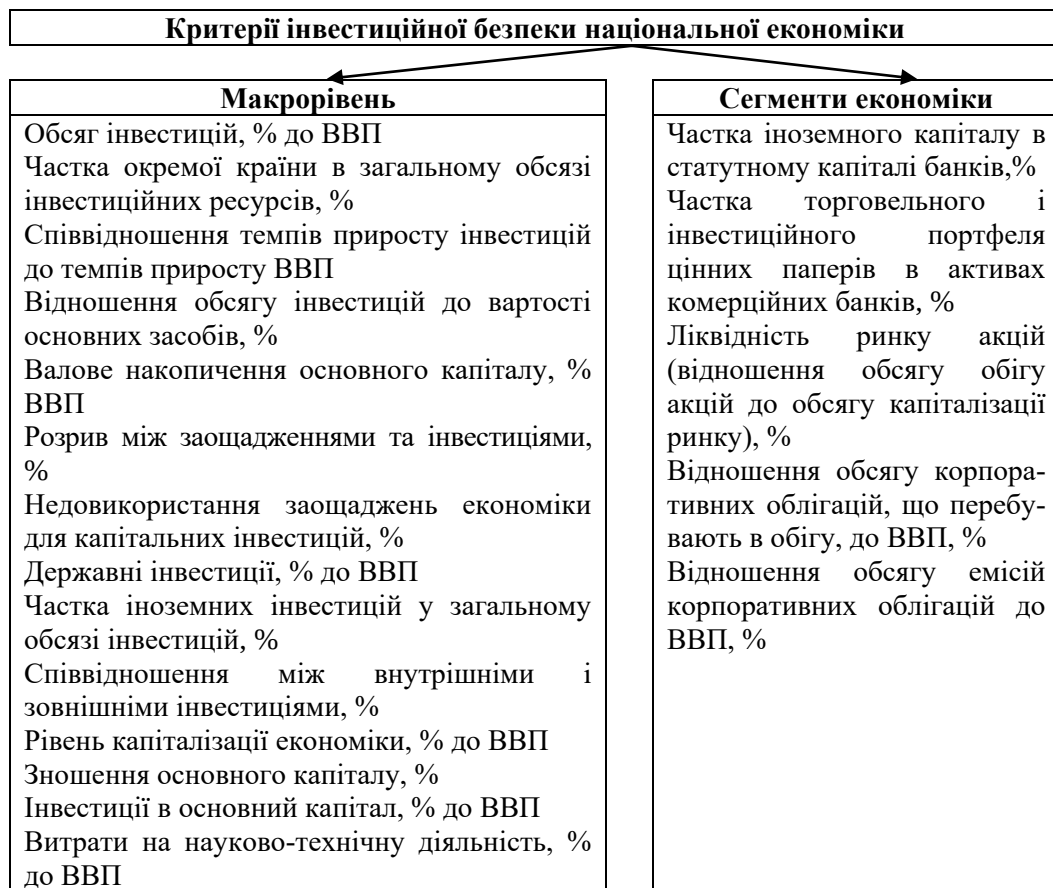

Рис. 1. Критерії інвестиційної безпеки національної економіки

Джерело: складено авторами за даними [5; 12]

Критичний рівень більшості показників безпеки інвестицій, які зазначають дослідники даної проблеми, засвідчують потребу розвитку нормативної бази та сприятливого інвестиційного клімату в Україні з урахуванням довгострокової перспективи розвитку національної економіки.

Висновки і перспективи подальших розробок. Дослідження безпекових трендів інвестиційної діяльності в Україні дозволила зробити наступні висновки. Науковцями виокремлюється три ключові часові орієнтири для забезпечення розвитку інвестиційної діяльності (довгострокові, середньострокові та короткострокові), які визначатимуть безпекові тренди в цій сфері (і можуть призвести до зростання загроз) на фоні розгортання кризових явищ в національній економіці.

Систематизація заходів щодо стимулювання інвестицій в зарубіжних країнах та аналітична оцінка регіональної структури інвестицій в основний капітал для вивчення процесів концентрації інвестицій за період 2014–2018 р. в Україні дозволила виявити нерівномірність інвестиційної діяльності (з групуванням областей від найнижчого до високого рівня інвестування).

Розмежування безпекових критеріїв в сфері інвестицій за рівнями національної економіки на макропоказники, показники за окремими сегментами економіки забезпечать аналітичні оцінки побудови довгострокових стратегій в сфері регулювання інвестиційної діяльності в Україні.

Подальший розвиток аналізу характеристик інвестиційної безпеки доцільно спрямувати на пошук критеріїв оцінки ефективності інвестицій в умовах ризиків залучення та управління ними.

Література

1. Недашківський М. М., Подгорна К. Ю. *Інвестиційна безпека України в сучасних умовах*. Зб. наук. праць Національного університету Державної податкової служби України. 2012. № 1. С. 274–280.
2. Castro R., Mokate K. *Evaluación económica y social de proyectos de inversión*. Ediciones Uniandes. Bogotá Colombia. 2003. URL: <https://www.worldcat.org/title/evaluacion-economica-y-social-de-proyectos-de-inversion/oclc/59133235> (access date: 24.03.2020).
3. Moran T., Görg H., Serić A., Krieger-Boden C. *Technology and Innovation Report 2015: Fostering Innovation Policies for Industrial Development*. Geneva : UNCTAD, 2015. URL: http://www.g20-insights.org/wp-content/uploads/2017/04/Trade_How-to-attract-Quality-FDI.pdf (access date: 26.03.2020).
4. Барановський О. І. *Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення)* : монографія. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2004. 759 с.
5. Герасимчук З. В., Ткачук В. Р. *Інвестиційний потенціал регіону : методика оцінки, механізми нароцнення* : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2009. 232 с.
6. Дропа Я., Романчук З. *Інвестиційна безпека та методика її оцінки*. Формування ринкової економіки в Україні. 2012. Вип. 26. Ч. 2. С. 345–351.
7. Мороз М. О. *Детермінанти інвестиційної безпеки України*. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2017. № 2. С. 28–35.
8. Bouton L., Sumlinski M. A. *Trends in private investment in developing countries : Statistics for 1970–1998*. IFC Discussion Paper. 2000. No. 41. Washington, DC : World Bank and the International Finance Corporation. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/13986> (access date: 27.03.2020).
9. *Економічна безпека України в умовах гібридної агресії*. Київ : НІСД, 2017. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2540> (дата звернення: 31.03.2020).
10. Guimón J. *Government strategies to attract R&D-intensive FDI*. Journal of Technology Transfer. 2009. Vol. 34. Issue 4. Pp. 364–379. P. 367
11. Барановський О. І. *Інвестиційна безпека*. Фінанси України. 1998. № 9. С. 60–70.
12. *Про національну безпеку України* : Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 01.04.2020).
13. Villasmil M., Romero F., Chivetta L., Palacios A. *Effectiveness of Paraffiscal Contributions as an investment strategy in social security*. Revista Espacios. 2017. Vol. 38. No. 43. URL: <http://www.revistaespacios.com/a17v38n43/a17v38n43p14.pdf> (access date: 04.04.2020).
14. *OECD Science, Technology and Industry Outlook 2014*. Paris : OECD Publishing, 2014. 128 p.
15. *Україна у цифрах – 2018* : стат. зб. / Державна служба статистики України, 2019. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/Ukr_cifra_2018_u.pdf (дата звернення: 07.04.2020).

References

1. Nedashkivskiy, M. M., Podgorna, K. Yu. (2012). *Investment security of Ukraine in modern conditions* [Investytsiina bezpeka Ukrainy v suchasnykh umovakh], Zbirnyk naukovykh

- prats Natsionalnoho universytetu Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy, No. 1, s. 274–280 [in Ukrainian]
2. Castro, R., Mokate, K. (2003). *Evaluación económica y social de proyectos de inversión*. Ediciones Uniandes, Bogotá Colombia. Retrieved from: <https://www.worldcat.org/title/evaluacion-economica-y-social-de-proyectos-de-inversion/oclc/59133235>.
3. Moran, T., Görg, H., Serić, A., Krieger-Boden, C. (2015). *Technology and Innovation Report 2015: Fostering Innovation Policies for Industrial Development*, UNCTAD, Geneva. Retrieved from: http://www.g20-insights.org/wp-content/uploads/2017/04/Trade_How-to-attract-Quality-FDI.pdf.
4. Baranovskyi, O. I. (2004). *Financial security in Ukraine (evaluation methodology and assurance mechanisms)*: monograph [Finansova bezpeka v Ukraini (metodolohiia otsinky ta mekhanizmy zabezpechennia): monohrafiia], Kyiv, 759 s. [in Ukrainian]
5. Herasymchuk, Z. V., Tkachuk, V. R. (2009). *Investment potential of the region: estimation methodology, mechanisms of increasing*: monograph [Investytsiyni potentsial rehionu: metodyka otsinky, mekhanizmy naroshchennia: monohrafiia], Nadstyria, Lutsk, 232 s. [in Ukrainian]
6. Dropa, Ya., Romanchuk, Z. (2012). *Investment security and its assessment methodology* [Investytsiina bezpeka ta metodyka yii otsinky], Formuvannia rynkovoï ekonomiky v Ukraini, Vyp. 26, Chast 2, s. 345–351 [in Ukrainian]
7. Moroz, M. O. (2017). *Determinants of investment security of Ukraine* [Determinanty investytsiinoi bezpeky Ukrainy], Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, Seriia «Ekonomika», No. 2, s. 28–35 [in Ukrainian]
8. Bouton, L., Sumlinski, M. A. (2000). *Trends in private investment in developing countries: Statistics for 1970–1998*, IFC Discussion Paper, No. 41, Washington, DC: World Bank and the International Finance Corporation. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/13986>.
9. *Ukraine's economic security in the conditions of hybrid aggression* (2017) [Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh hibrydnoi ahresii], NISD, Kyiv. Retrieved from: <http://www.niss.gov.ua/articles/2540> [in Ukrainian]
10. Guimón, J. (2009). *Government strategies to attract R&D-intensive FDI*, Journal of Technology Transfer, Vol. 34, Issue 4, pp. 364–379.
11. Baranovskyi, O. I. (1998). *Investment security* [Investytsiina bezpeka], Finansy Ukrainy, No. 9, s. 60–70 [in Ukrainian]
12. *On the national security of Ukraine*: Law of Ukraine, No. 2469-VIII, 21.06.2018 [Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy, No. 2469-VIII, 21.06.2018]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> [in Ukrainian]
13. Villasmil, M., Romero, F., Chivetta, L., Palacios, A. (2017). *Effectiveness of Parafiscal Contributions as an investment strategy in social security*, Revista Espacios, Vol. 38, No. 43. Retrieved from: <http://www.revistaespacios.com/a17v38n43/a17v38n43p14.pdf>.
14. *OECD Science, Technology and Industry Outlook 2014*, OECD Publishing, Paris, 128 p.
15. *Ukraine in Figures – 2018*: statistical collection (2019) [Ukraina u tsyfrakh – 2018: statystychnyi zbirnyk], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from: https://ukrstat.org/eng/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/Ukr_cifra_2018_u.pdf [in Ukrainian]

УДК 369.041

Михайло Іванович МАЛЬОВАНІЙ

доктор економічних наук, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Уманський національний університет садівництва,

Україна, e-mail: malyovaniy1980@gmail.com,

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5541-6463>

ОЦІНКА БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Мальований, М. І. *Оцінка бюджетного фінансування соціального забезпечення в Україні. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 116–135.*

Анотація. *Проведення соціальної політики, спрямованої на забезпечення умов життєдіяльності людини, реалізації і розвитку її інтелектуального і професійного потенціалу, є однією з головних функцій держави. Важливе місце при цьому займає розвинена система соціального захисту, фінансове забезпечення якої значною мірою здійснюється за рахунок державних коштів. У статті розглянуто особливості державного фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні за період 2002–2019 рр. Джерелом даних для дослідження були аналітичні дані бюджетного моніторингу Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень, статистичні збірники Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України, аналітичні записки Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. При дослідженні використовувалися загальнонаукові та специфічні методи пізнання. У процесі дослідження проаналізовано основні показники, що характеризують бюджетне фінансування соціального захисту населення у розрізі бюджетів України. Розглянуто динаміку зміни фінансування соціальних видатків з Державного бюджету України та їх структуру. Визначено особливості фінансування системи соціального захисту населення з місцевих бюджетів. Здійснено оцінку рівня самофінансування на соціальні потреби. Окреслено основні проблеми функціонування системи соціального захисту населення з огляду на обмеженість фінансових ресурсів у Державному та місцевих бюджетах. Запропоновано основні заходи щодо удосконалення у подальшому державного фінансування соціальних заходів шляхом: удосконалення міжбюджетних відносин через зростання повноважень місцевих громад при розрахунку потреби у фінансових ресурсах для соціального захисту населення; посилення адресності соціальної допомоги та підвищення ефективності її використання; оптимізації існуючої системи соціальних пільг та виплат.*

Ключові слова: *соціальне забезпечення; фінансові ресурси; бюджет; дефіцит; місцевий бюджет.*

Михаил Иванович МАЛЕВАНЫЙ

доктор экономических наук, профессор кафедры финансов, банковского дела и страхования, Уманский национальный университет садоводства,

Украина, e-mail: malyovaniy1980@gmail.com,

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5541-6463>

ОЦЕНКА БЮДЖЕТНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УКРАИНЕ

Малеваний, М. И. *Оценка бюджетного финансирования социального обеспечения в Украине*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов / Под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 116–135.

Аннотация. Проведение социальной политики, направленной на обеспечение условий жизнедеятельности человека, реализации и развития его интеллектуального и профессионального потенциала, является одной из главных функций государства. Важное место при этом занимает развитая система социальной защиты, финансовое обеспечение которой в значительной степени осуществляется за счет государственных средств. В статье рассмотрены особенности государственного финансового обеспечения социальной защиты населения в Украине за период 2002–2019 гг. Источником данных для исследования были аналитические данные бюджетного мониторинга Института бюджета и социально-экономических исследований, статистические сборники Министерства финансов Украины и Государственной службы статистики Украины, аналитические записки Института демографии и социальных исследований имени М. В. Птухи НАН Украины. При исследовании использовались общенаучные и специфические методы познания. В процессе исследования проанализированы основные показатели, характеризующие бюджетное финансирование социальной защиты населения в разрезе бюджетов Украины. Рассмотрена динамика изменения финансирования социальных расходов из Государственного бюджета Украины и их структура. Определены особенности финансирования системы социальной защиты населения из местных бюджетов. Осуществлена оценка уровня самофинансирования на социальные нужды. Определены основные проблемы функционирования системы социальной защиты населения, учитывая ограниченность финансовых ресурсов в Государственном и местных бюджетах. Предложены основные мероприятия по совершенствованию в дальнейшем государственного финансирования социальных мероприятий путем: совершенствования межбюджетных отношений из-за роста полномочий местных общин при расчете потребности в финансовых ресурсах для социальной защиты населения; усиления адресности социальной помощи и повышения эффективности ее использования; оптимизации существующей системы социальных льгот и выплат.

Ключевые слова: социальное обеспечение; финансовые ресурсы; бюджет; дефицит; местный бюджет.

Mykhaylo MALYOVANYI

Doctor of Economics Sciences, Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Uman National University of Horticulture, Ukraine,

e-mail: malyovaniy1980@gmail.com,

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5541-6463>

EVALUATION OF THE BUDGETARY FINANCING OF THE SOCIAL SECURITY IN UKRAINE

Malyovanyi, M. (2020). *Evaluation of the budgetary financing of the social security in Ukraine*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Otsinka biudzhethnoho finansuvannia sotsialnoho zabezpechennia v Ukraini; za red.: M. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 116–135.

Abstract. One of the main functions of the state is to carry out the social policy aimed at the provision of the conditions of human vital activity, implementation of intelligent and

professional potential of people. In this case a well-developed system of social security is of paramount importance. To a great extent, financing of this system is performed at the expense of public funds. The article considers specific features of government financing of population social security in Ukraine over a period 2001–2019. Analytical data of budget monitoring of the Institute of Budgetary and Socio-Economic research, statistical digests of the Ministry of Finances of Ukraine and State Statistic Service of Ukraine, analytical notes of the Institute for Demography and Social Studies named after M. V. Ptukha of the National Academy of Sciences of Ukraine served as the source for the research. The study used general scientific and specific methods of cognition. The research presents the analysis of the main indexes characterizing the budget financing of population social protection in the context of the budgets of Ukraine. The dynamics of changes in the financing of social expenditures form the State Budget of Ukraine and their structure were examined. Specific features of financing the system of social protection of the population from local budgets were defined. The level of self-financing of social needs was evaluated. The main problems of the functioning of population social protection system were determined taking into account the fact those financial resources in the State and local budgets are limited. The author suggested the steps as to the improvement of state funding of social measures by the following ways: to improve inter-budgetary relations due to the increase of the authority of the local communities at the calculation of the need in financial resource for the social protection of the population; to enhance targeted social assistance and to improve its efficiency; to optimize the existing system of the social benefits and payments.

Keywords: social insurance; financial resources; budget; deficit; local budget.

JEL classification: H530; H550; H610; H720

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.116-135](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.116-135)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проведення соціальної політики, спрямованої на забезпечення умов життєдіяльності людини, реалізацію та розвиток її інтелектуального і професійного потенціалу, є однією з головних функцій держави. Важливе місце при цьому займає розвинена система соціального захисту, фінансове забезпечення якої значною мірою здійснюється за рахунок державних коштів. Найбільше державних витрат на соціальний захист (включаючи охорону здоров'я) спрямовується у Данії – 58,3%; Німеччині – 58,8%; Фінляндії – 57,3%; Норвегії – 56,3%. У цілому по країнах ЄС на соціальний захист витрачається близько 54,9% усіх державних коштів [1]. Варто відмітити, що незважаючи на фінансову та економічну кризу та цілу низку заходів, спрямованих на зменшення видатків, у більшості країн Європи й надалі спостерігається поступове зростання державних соціальних видатків як в абсолютному, так і відносному розмірах. Таке зростання державних соціальних видатків у період кризи пояснюється, по-перше, зростанням кількості населення, яке потребує соціальної допомоги, а, по-друге, бажанням урядів за допомогою соціальних допомог збільшити внутрішній споживчий попит з метою покращення економічної ситуації в країні.

Україна успадкувала розгалужену систему соціального захисту населення, яку за роки незалежності доповнила безліччю різноманітних соціальних програм та допомог. З одного боку, це дало змогу охопити переважну більшість населення країни різними формами соціального захисту, а, з іншого боку, суттєво збільшило навантаження на державні фінанси, які в умовах перманентних економічних та фінансових криз не можуть повністю забезпечити бездефіцитне фінансування зростаючих потреб системи соціального захисту. Розмір основних соціальних виплат залишається в Україні вкрай низьким, а громіздка система соціального

захисту стала малоефективною з точки зору досягнення її основних цілей – зменшення рівня бідності, скорочення нерівності у доходах та підвищення якості життя населення. Дисбаланс у розвитку економіки та складна соціально-демографічна ситуація лише погіршують фінансове забезпечення соціального захисту населення, що у майбутньому може створити реальні загрози для національної безпеки України (як шляхом провокування соціальних вибухів, так і через економічні та фінансові кризи). Тому дослідження проблеми бюджетного фінансування соціального захисту є важливим як в теоретичному, так і в практичному плані.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблема фінансування соціального захисту населення завжди перебувала та перебуває у центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Концептуальні підходи та комплексний аналіз проблеми бюджетного фінансування соціального захисту населення, його умов та принципів, механізмів формування основних джерел фінансових ресурсів досліджено у наукових працях вітчизняних і зарубіжних науковців останніх років: І. В. Гнидюк, О. В. Гайдей [2], О. П. Кириленко, А. Ю. Огінська [3], Л. В. Лисяк [4], З. Лободіна [5], Л. В. Осіпова, В. Г. Плахтій [6], Н. Г. Пігуль, О. В. Люта, А. О. Бойко [7], М. Б. Ріппа [8], С. Behrendt [9], K. Endale, A. Pick, T. Woldehanna [10], H. G. Ponce, J. C. González, E. I. C. Montero [11], A. A. Popescu [12], C. Schmitt, H. Lierse, H. Obinger [13].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників, у динамічних умовах сьогодення, коли відбувається формування новітньої світової економічної системи та перехід від моделі «держави загального добробуту» (що супроводжується зменшенням державного фінансування соціальних програм та їх поступовим скороченням) до нової державної соціальної політики, яка ставить собі за мету ліквідацію протиріччя між законами ринку і соціальними цілями, сформувалися нові проблеми теоретичного і методологічного характеру, які потребують свого вирішення. Це обумовлює необхідність проведення подальших досліджень у межах даної проблематики.

Постановка завдання. Метою дослідження є оцінка сучасного стану бюджетного фінансування соціального захисту та обґрунтування перспектив його удосконалення.

Методологія дослідження. Теоретичну та методологічну основу дослідження складають загальнонаукові та специфічні методи пізнання, зокрема: інституціонального та системного аналізу – для комплексної оцінки особливостей функціонування бюджетної системи фінансування соціального захисту з врахуванням її багаторівневої побудови; абстрактно-логічний – для визначення сутності та взаємозв'язку економічних категорій і формування висновків; порівняльного аналізу – для співставлення отриманих показників; статистичний і графічний методи – для обробки й узагальнення статистичних даних та їх відображення у таблицях і рисунках.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні у державних витратах соціальні видатки завжди займали провідне місце, а бюджет країни (державний та місцевий) є одним з основних джерел фінансування системи соціального захисту. Протягом останніх років в Україні відбувається постійне зростання видатків на соціальне забезпечення та охорону здоров'я (рис. 1).

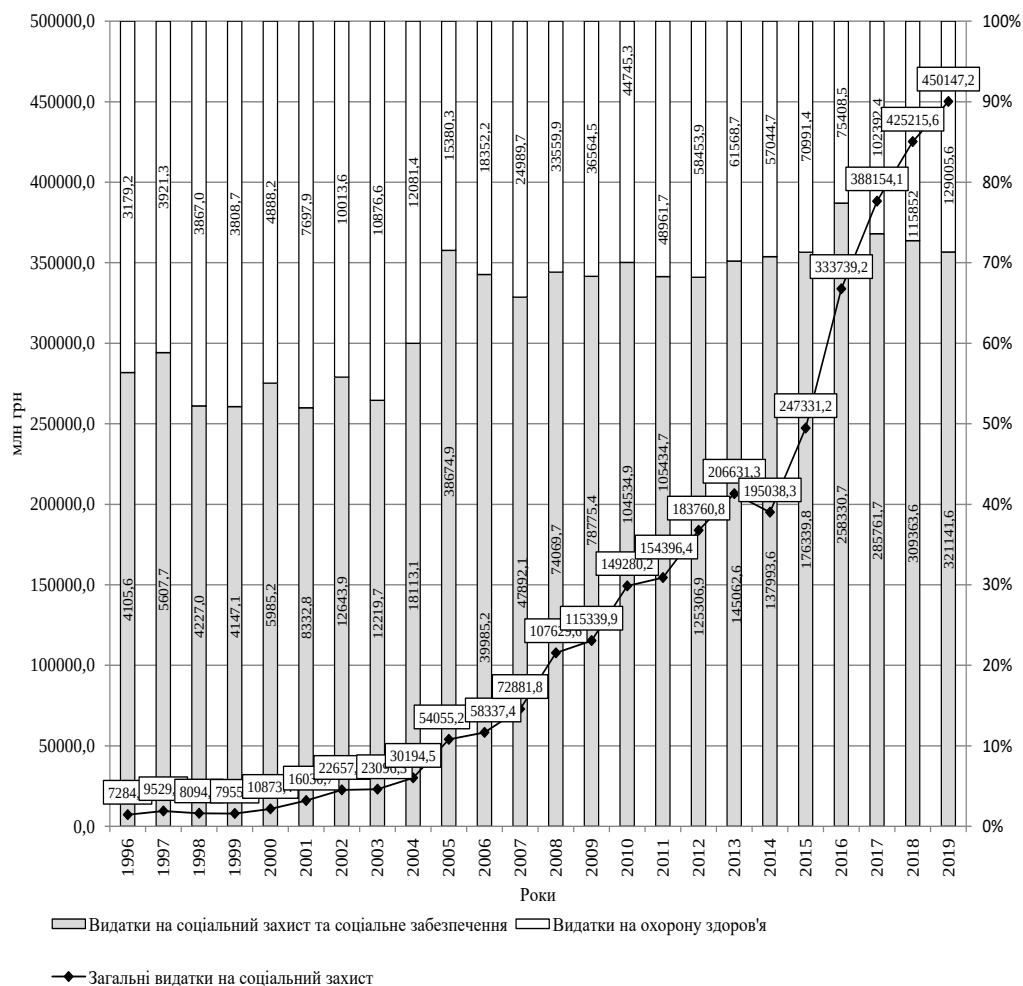

Рис. 1. Динаміка та структура соціальних видатків у Зведеному бюджеті України

Джерело: розрахунки автора на основі: 1) за 1996-2016 рр. – Бюджетного моніторингу : сайт. URL: <https://www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyy> (дата звернення: 27.03.2020); 2) за 2017-2019 рр. – Міністерства фінансів України : сайт. URL: <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik> (дата звернення: 27.03.2020).

* Показники за 2013–2019 рр. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

За аналізований період розмір соціальних видатків, що здійснюються зі Зведеного бюджету України зросли з 7284,8 млн. грн. у 1996 р. до 450147,2 млн. грн. у 2019 р. При цьому відбувається поступове зростання частки видатків, які направляються на фінансування програм соціального захисту та соціального забезпечення. Якщо у 1996 р. вони становили 56,4% усіх соціальних видатків зведеного бюджету України, то у 2019 р. – 71,3%. Водночас, незважаючи на щорічне зростання витрат на охорону здоров'я їх частка зменшилася з 43,6% у 1996 р. до 28,7% у 2019 р.

У результаті постійного збільшення фінансування, частка видатків на соціальний захист у загальній структурі зведеного бюджету України зростала.

Якщо у 1996 р. витрати на соціальний захист становили 21,3% усіх державних видатків, то у 2019 р. – 32,80%. Найвища частка соціальних видатків у зведеному бюджеті України була у 2013 р. – 40,85%. Разом з тим, протягом аналізованого періоду спостерігається деяка нерівномірність у темпах зростання. Це пов'язано, насамперед, зі змінами у системі соціального захисту, які в певні роки потребували значних державних витрат.

У цілому протягом останніх років в Україні спостерігається підвищення розміру та частки державних видатків, які спрямовуються на соціальний захист населення. Цю тенденцію, вважаємо, не можна інтерпретувати однозначно. З одного боку, соціалізація витратної частини бюджетів є позитивним явищем, оскільки, зменшуючи бідність шляхом надання різних видів соціальних допомог та пільг, держава забезпечує покращення соціально-економічного стану населення, що сприятливо позначається на економічному розвитку країни у цілому. З іншого боку, багато видів соціальних допомог та пільг є неефективними, що збільшує непродуктивне навантаження на державні фінанси та створює значні перекоси у соціальній політиці, коли певна частина фінансових ресурсів використовується без врахування основних цілей соціального захисту (боротьба з бідністю, зменшення нерівності у доходах, підвищення добробуту населення тощо). Водночас подальше зростання соціальних видатків в Україні також можливо пояснити розширенням кількості та розміру соціальних послуг, які відповідно до своєї природи (насамперед, неприбутковості) перебувають поза межами інтересу приватного сектору.

На сьогодні в Україні за рахунок державних коштів здійснюється фінансування усіх трьох форм соціального захисту – соціального страхування, соціального забезпечення та соціальної допомоги. Державне фінансування соціального захисту здійснюється як через безпосередню виплату різного роду соціальних допомог (як у грошовій, так і в натуральній формах), так і фінансування різноманітних закладів соціального захисту населення, які безоплатно надають їм різноманітні послуги. Основними джерелами фінансових ресурсів при цьому є кошти державного та місцевих бюджетів, а також власні кошти закладів соціального захисту, які вони можуть отримувати через надання певних платних послуг або від різноманітних спонсорів. Головними принципами державного фінансування соціального захисту в Україні є принцип забезпечення (соціальні виплати та послуги надаються населенню без урахування рівня доходу) та принцип соціальної допомоги (соціальні виплати та допомоги отримуються населенням у необхідному для нього розмірі лише в тому випадку, коли рівень доходу є нижчим за рівень, визначений чинним соціальним законодавством).

Безпосередньо державне фінансування соціального захисту та соціального забезпечення здійснюється винятково через бюджетну систему України. Бюджетне фінансування соціального захисту в Україні можна представити у вигляді наступної схеми (рис. 2).

Рис. 2. Бюджетне фінансування соціального захисту в Україні
Джерело: [14]

Повноваження щодо фінансування тих чи інших видатків розподіляються між бюджетами різних рівнів згідно з Бюджетним кодексом України [15]. Розмежування видатків відбувається на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання послуги та наближення її до безпосереднього споживача. У цілому, бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих. Частина соціальних видатків фінансується з державного бюджету, а частина з місцевих.

Фінансування соціальних виплат та програм здійснюється через розпорядників бюджетних коштів. Це бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення видатків з бюджету. Варто відзначити, що з прийняттям Бюджетного кодексу України у 2001 р. поліпшилося фінансування соціальних програм на місцевому рівні, оскільки значна їх частина почала фінансуватися за рахунок цільових трансфертів з державного бюджету. Прийняття ж нового Бюджетного кодексу України у 2010 р. чітко зафіксувало захищені видатки бюджету (до яких, зокрема належать поточні трансферти населенню), які до того переглядалися щороку та затверджувалися у законах про державний бюджет, а тому інколи недофінансовувалися через брак фінансових ресурсів. У 2015 році відбулося скасування дотації вирівнювання (вилучення) і запровадили базову (реверсну) дотацію, а також освітню субвенцію, субвенцію на підготовку робітничих кадрів, медичну субвенцію, субвенцію на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру.

Можливості та обмеження державних соціальних витрат, як інструменту розвитку людського потенціалу, залежать не тільки від загального об'єму фінансових ресурсів, але і від того, яке місце вони посідають у загальній системі державних фінансів, яка їх внутрішня структура і динаміка показників, а також від того, яку роль у фінансуванні соціальних витрат виконують різні рівні бюджетної системи країни. Фінансування соціальних видатків в Україні розподілено між державним бюджетом та місцевими бюджетами. При цьому значна частина фінансових ресурсів, що направляється на соціальні цілі через місцеві бюджети формуються завдяки міжбюджетним трансфертам з Державного

бюджету України. У загальній сумі трансфертів, що направляються до місцевих бюджетів, субвенції з соціального захисту населення складають близько 36,0–42,0%. Це свідчить про значний дефіцит місцевих бюджетів при виконанні соціальних функцій, що делеговані їм державою.

В Україні частка фінансових ресурсів, що акумулюється у Державному бюджеті України є доволі велика. Якщо у 2002 р. через державний бюджет України перерозподілялося 73,51% усіх державних коштів (з врахуванням міжбюджетних трансфертів), то у 2015 р. – 84,86%. Хоча, варто зазначити, що в останні роки, під впливом реформ, що направлені на децентралізацію, спостерігається поступове зменшення частки фінансових ресурсів, що перерозподіляються саме через державний бюджет України – у 2019 році ця частка складала 77,39%. Проте, в Україні й надалі більшість фінансових ресурсів акумулюються у державному бюджеті, а місцеві бюджети не отримують кошти у повному обсязі. Тому національна система місцевих фінансів характеризується слабкістю та хронічним дефіцитом фінансових ресурсів при значній кількості делегованих повноважень (особливо тих, що стосується соціального захисту).

Протягом досліджуваного періоду (табл. 1), спостерігається щорічне зростання витрат на соціальний захист з державного бюджету України. Якщо протягом 2004–2009 років витрати на соціальний захист та соціальне забезпечення зросли на 36360,1 млн. грн. з 12157,5 млн. грн. у 2004 р. до 51517,6 млн. грн. у 2009 р., то протягом 2009–2019 років вони зросли з 51517,6 млн. грн. до 218665,6 млн. грн. у 2019 році. Особливо різке зростання спостерігається у періоди, коли відбувалися зміни у законодавстві, що стосувалося розширення видів соціальних допомог або збільшення розмірів соціальних виплат. Частка витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення у державному бюджеті України збільшилася з 18,0% у 2015 р. до 24% у 2019 році. Особливістю фінансування соціального захисту та соціального забезпечення з Державного бюджету України є те, що значна частка фінансових ресурсів спрямовується на виплату пенсій та покриття дефіциту Пенсійного фонду України, що негативним чином позначається на фінансуванні інших соціальних функцій держави.

Таблиця 1

Видатки Державного бюджету України за 2008-2019 роки
у розрізі функціональної класифікації

Видатки згідно з функціональною класифікацією	2009 рік		2011 рік		2013 рік	
	млн. грн.	частка, %	млн. грн.	частка, %	млн. грн.	частка, %
1	2	3	4	5	6	7
Загальнодержавні функції, з них:	24850,4	10,25	39996,6	11,99	50101,1	12,4
Обслуговування боргу	9038,7	3,73	23134,4	6,94	31677,1	7,9
Оборона	9663,3	3,99	13241,1	3,97	14843,0	3,7
Громадський порядок, безпека та судова влада	24159,2	9,97	32514,3	9,75	39190,9	9,7
Охорона навколишнього середовища	1824,3	0,75	3008,4	0,90	4595,0	1,1
Житлово-комунальне господарство	270,6	0,11	324,2	0,10	96,9	0,0
Охорона здоров'я	7534,9	3,11	10223,9	3,07	12879,3	3,2

Продовження табл. 1

Духовний та фізичний розвиток	3216,7	1,33	3830,4	1,15	5111,9	1,3
Освіта	23925,7	9,87	27232,7	8,17	30943,1	7,7
Соціальний захист та соціальне забезпечення, з них:	51517,6	21,25	63540,2	19,05	88547,3	21,9
Соціальний захист пенсіонерів	47912,8	19,76	58317,1	17,49	83233,6	20,6
Економічна діяльність	33294,3	13,73	44771,6	13,43	41299,2	10,2
Міжбюджетні трансферти	62180,1	25,65	94875	28,45	115848,3	28,7
Усього	242437,2	100,00	333459,5	100,00	403456,0	100,0
Видатки згідно з функціональною класифікацією	2015 рік		2017 рік		2019 рік	
	млн. грн.	частка, %	млн. грн.	частка, %	млн. грн.	частка, %
1	2	3	4	5	6	7
Загальнодержавні функції, з них:	103116,7	17,9	142492,7	17,0	164358,1	15,3
обслуговування боргу	84505,4	14,6	110456,1	13,2	119231,2	11,1
Оборона	52005,2	9,0	74346,2	8,9	106624,1	10,0
Громадський порядок, безпека та судова влада	54643,4	9,5	87850,5	10,5	142375,9	13,3
Охорона навколишнього середовища	4052,9	0,7	4739,9	0,6	5841,2	0,5
Житлово-комунальне господарство	21,5	0,0	16,9	0,0	106,9	0,0
Охорона здоров'я	11450,4	2,0	16729,4	2,0	38518,0	3,6
Духовний та фізичний розвиток	6619,2	1,1	7898,1	0,9	10007,1	0,9
Освіта	30185,7	5,2	41297,3	4,9	51624,3	4,8
Соціальний захист та соціальне забезпечення, з них:	103700,9	18,0	144478,9	17,2	218665,6	20,4
соціальний захист пенсіонерів	94811,6	16,4	133458,6	15,9	181800,0	17,0
Економічна діяльність	37135,4	6,4	47000,1	5,6	72400,9	6,8
Міжбюджетні трансферти	173979,9	30,2	272602,9	32,5	260339,7	24,3
Усього	576911,2	100,0	839452,9	100,0	1070861,8	100,0

Джерело: розрахунки автора на основі: 1) за 1996-2016 рр. – Бюджетного моніторингу : сайт. URL: <https://www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyy> (дата звернення: 27.03.2020); 2) за 2017-2019 рр. – Міністерства фінансів України : сайт. URL: <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik> (дата звернення: 27.03.2020).

* Показники за 2013-2019 рр. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Якщо у 2003 р. витрати, що спрямовуються на фінансування Пенсійного фонду України склали 28,4% усіх видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення з державного бюджету України, то у 2014 р. цей показник досяг 94,1%. У 2019 році ця частка становила 83,1%. Таким чином, з однієї сторони, з позицій фінансування, на сьогодні явним пріоритетом у соціальній політиці держави є підвищення рівня життя пенсіонерів через випереджаюче нарощування пенсійного забезпечення. З іншої сторони, витрати на соціальний захист уже настільки великі, що їх збереження на досягнутому рівні є важким тягарем для бюджету країни, що негативним чином позначається на перерозподілі фінансових ресурсів для інших цілей держави, зокрема, соціальних (наприклад, фінансування охорони здоров'я, освіти, культури тощо) та економічних (фінансування розвитку окремих галузей економіки). Так, наприклад, протягом 2004–2019 рр. темпи зміни витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення значно випереджали темпи зростання витрат на економічну діяльність. Таким чином, зростання соціальних видатків негативно позначається на можливостях держави фінансувати економічний розвиток, що безпосередньо впливає на формування джерел фінансових ресурсів для системи соціального захисту населення.

В Україні фінансування соціальних видатків за загальною сумою більш-менше рівномірно розподілене між державним та місцевими бюджетами. Частка соціальних видатків, що фінансується за рахунок Державного бюджету України протягом 2002–2019 рр. коливається у межах 40–65%, а частка соціальних видатків з місцевих бюджетів за той же період у межах 35–60%. Проте, якщо розглянути фінансування соціальних видатків за функціями, то тут структура є дещо іншою. Якщо у структурі соціальних видатків Державного бюджету України у 2019 році найбільшу частку займає «Соціальний захист пенсіонерів» – 83,1% (у 2018 р. – 92,4%) усіх фінансових ресурсів, то структура соціальних видатків місцевих бюджетів є більш рівномірною (рис. 3).

Тому можна стверджувати, що Державний бюджет України є джерелом коштів переважно лише для Пенсійного фонду України, у той час як за рахунок коштів місцевих бюджетів фінансуються усі інші соціальні напрямки у державі. Враховуючи постійний дефіцит фінансових ресурсів у місцевих бюджетах варто констатувати, що в Україні, внаслідок такого розподілу соціальних повноважень у бюджетній системі, відбувається постійне недофінансування переважної більшості соціальних програм. Це негативно позначається як на соціально-економічному становищі населення, так і на показниках бідності.

При цьому частка соціальних видатків, які фінансуються з місцевих бюджетів з кожним роком зростає. І це є нормою у розвинених країнах світу. У сучасній світовій практиці, особливо в країнах Європи, все більшої ваги при вирішенні соціальних програм набувають органи місцевого самоврядування. Проте в Україні, на відміну від країн Європи, широкі повноваження щодо соціального захисту не прикріплені відповідними власними джерелами фінансування. В Україні протягом 2000–2019 років склалася стійка тенденція до зменшення питомої ваги власних і закріплених доходів місцевих бюджетів у загальному їх обсязі. Якщо у 2000 р. частка доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів становила 76,6%, то у 2003 р. – 65,8%; у 2012 р. – 44,7; у 2015 р. – 41,4%; у 2018 році – 46,8%. Тобто, значна частина податкових надходжень, що збирається в Україні спрямовується до державного бюджету, а закріплені за місцевими бюджетами джерела фінансових ресурсів є

невеликими і покривають менше ніж 50% усіх видатків. Це призводить до того, що місцеві бюджети та, відповідно, фінансування покладених на місцеві громади повноважень сильно залежить від своєчасності та повноти надходжень міжбюджетних трансфертів.

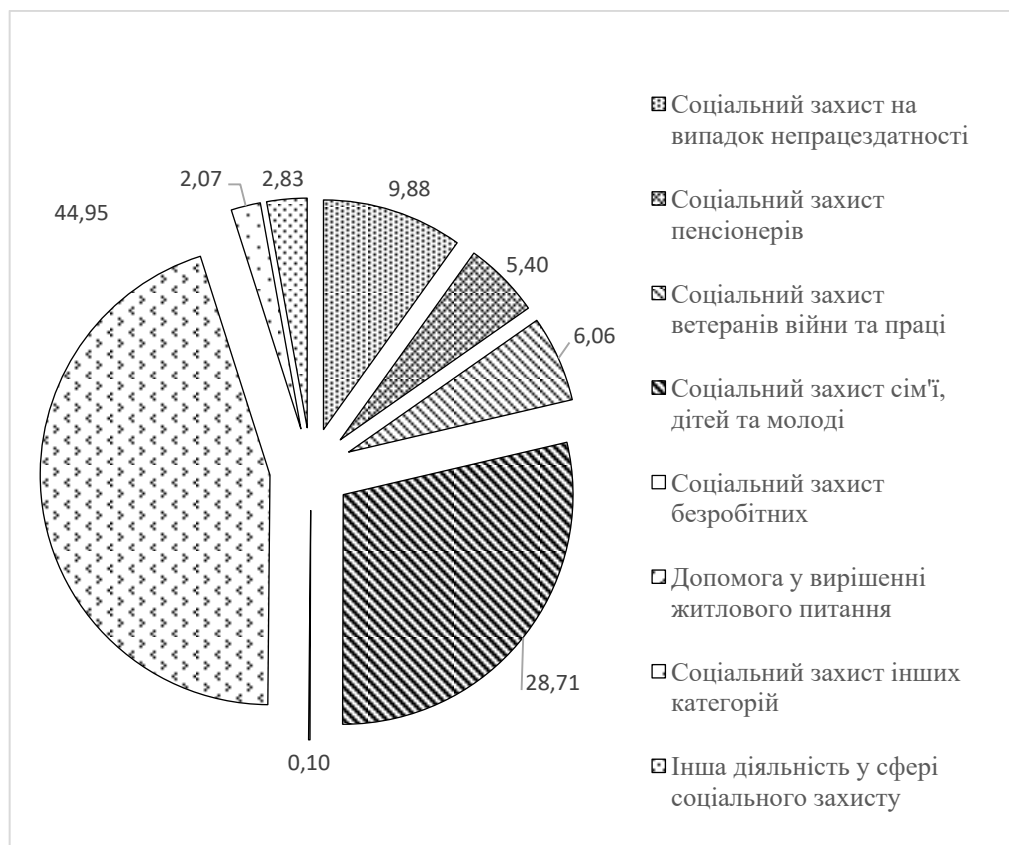

Рис. 3. Структура видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення місцевих бюджетів України у 2018 році

Джерело: розрахунки автора на основі даних Міністерства фінансів України : сайт. URL: <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik> (дата звернення: 27.03.2020).

* Показники без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

А тому, ситуація, що склалася на цей час, враховуючи тенденцію підвищення централізації бюджетних коштів, негативно позначається як на рівні, так і на повноті фінансування соціальних витрат на місцях. Варто відзначити, що місцеві органи влади намагаються фінансувати соціальні видатки у першу чергу, що відповідним чином позначається на фінансуванні інших їх функцій (розвиток інфраструктури, капітальне будівництво, підтримка підприємництва тощо). У результаті цього частка витрат на соціальний захист у видатках місцевих бюджетів є доволі значною і в останні роки спостерігається її поступове зростання. Якщо у 2006 р. частка витрат на соціальний захист (включаючи витрати на охорону здоров'я) складала 33,2%, то у 2018 р. – 41,8% (рис. 4).

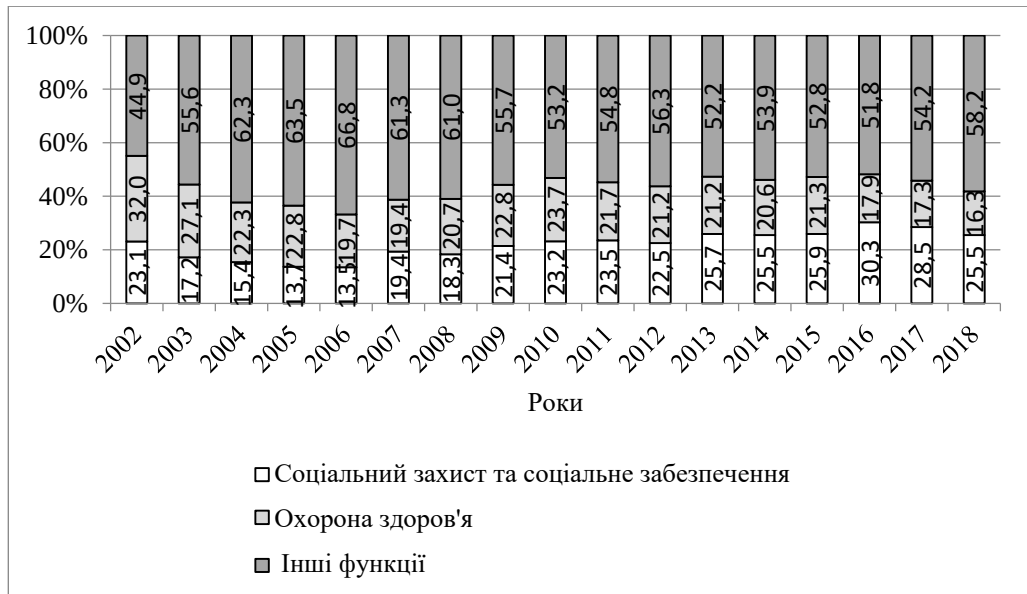

Рис. 4. Структура видатків місцевих бюджетів в Україні

Джерело: розрахунки автора на основі: 1) за 2002-2015 рр. – Бюджетного моніторингу : сайт. URL: <https://www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyy> (дата звернення: 27.03.2020); 2) за 2016-2018 рр. – Міністерства фінансів України : сайт. URL: <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik> (дата звернення: 27.03.2020). За 2019 р. дані відсутні.

* Показники за 2013-2018 рр. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Тому, як вірно зазначає Г. В. Герасименко, при врахуванні інших категорій видатків, що мають вагоме суспільне значення та можуть певним чином характеризуватися як «соціальні» (зокрема, видатки на розвиток житлово-комунального господарства та охорони навколишнього природного середовища тощо), очевидно, що рівень соціальної спрямованості місцевих бюджетів зростає до 90% [16, с. 54]. З одного боку це позитивно, оскільки саме місцеві бюджети за сучасних умов значною мірою зумовлюють рівень суспільного добробуту, є одним з основних джерел задоволення життєвих потреб громадян, але, з іншого боку, відбувається дефіцит фінансування інших напрямів (наприклад, інфраструктура, житлово-комунальне господарство тощо), які також є важливими для функціонування місцевих громад. На думку науковців, все це свідчить про те, що на цьому рівні бюджетного фінансування нагромаджено значний обсяг проблем, що зумовлені як недостатньою фінансовою базою місцевого самоврядування, так і недоліками системи управління та розподілу коштів, недосконалістю міжбюджетних відносин в Україні [16; 17; 18]. Оскільки доходів місцевих бюджетів не вистачає для того, щоб повністю забезпечити фінансування усіх соціальних програм, які делегувала держава органам місцевого самоврядування, то значна їх частина фінансується за рахунок міжбюджетних трансфертів. Водночас, практика використання системи субвенцій на програми соціального захисту не стимулює місцеві органи влади до оптимізації видатків на

ці цілі, оскільки їх фінансує держава. З кожним роком загальний розмір коштів, які виділяються місцевим бюджетам зростає – з 9039 млн. грн. у 2002 р. до 260174,2 млн. грн. у 2019 р. Унаслідок цього, з кожним роком зростає залежність місцевих бюджетів від коштів, що надходять від Державного бюджету України. Таке зростання розмірів трансфертів, що направляються з Державного бюджету України до місцевих бюджетів, насамперед, пов'язано з щорічним зростанням розміру соціальних допомог та кількості їх одержувачів. Хоча варто відзначити, що в останні роки спостерігається деяке зменшення кількості отримувачів допомог. Це відбувається як внаслідок певних об'єктивних причин (наприклад, зменшення кількості народжених дітей, значна кількість переселенців з окупованих територій, що не оформили та не отримують соціальні допомоги), так і дій органів влади щодо оптимізації кількості отримувачів соціальних допомог шляхом перегляду потреби у них. Унаслідок цього з 2015 року спостерігається скорочення кількості отримувачів по більшості видах соціальних допомог, що фінансуються із місцевих бюджетів. Водночас, збільшилася кількість малозабезпечених домогосподарств, яким надавалася соціальна допомога з 453376 одиниць у 2013 р. до 826131 одиниць у 2015 р. та до 874753 одиниці у 2018 р. [19, с.106]. Це свідчить про погіршення соціально-економічного становища населення в останні роки, що супроводжується зростанням показників бідності.

Оскільки основна частина фінансування по даним видам допомог покладена саме на місцеві бюджети, то рівень їх самофінансування є надзвичайно низьким (рис. 5).

У 2008 р. за рахунок власних коштів місцевих бюджетів покривалося 21,45% усіх потреб на соціальний захист та соціальне забезпечення (без врахування витрат на охорону здоров'я), а у 2018 р. – всього 14,28%.

У структурі витрат місцевих бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення основними є витрати на: виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим домогосподарствам, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам, та тимчасової допомоги дітям; надання пільг та житлових субсидій населенню; надання пільг з послуг зв'язку та компенсацію за пільговий проїзд окремих категорій громадян; надання пільг та житлових субсидій населенню на придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу.

Однією з проблем фінансування витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення є те, що міжбюджетні трансферти не завжди виокремлюються у повному обсязі, що створює значні проблеми у регіонах при фінансовому забезпеченні різноманітних соціальних програм.

Багато науковців [20–24] виокремлюють одну з основних проблем фінансового забезпечення соціального захисту на місцевому рівні – недосконалість міжбюджетних відносин з приводу повноти фінансування покладених на місцеві органи влади повноважень щодо різного роду соціальних виплат та програм. Сама система розподілу фінансових ресурсів між бюджетами різних рівнів побудована так, що видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення практично плануються не органами місцевого самоврядування, яким делеговано повноваження щодо фінансування пільг, а центральними органами виконавчої влади.

Тому автор цілком погоджується з думкою професора С. Я. Салиги [25], що сучасна практика планування фінансових ресурсів призводить до жорсткої децентралізації та неефективного функціонування системи соціального захисту

на місцевому рівні. Все це погіршує якість та повноту соціальних послуг, що надаються населенню. Тому в Україні протягом тривалого часу існує проблема реформування міжбюджетних відносин, яка виносить на перший план цілу низку теоретичних та практичних питань, вирішення яких потребує розробки нових концептуальних підходів до зміни принципів, методів та способів формування не лише видатків місцевих бюджетів, але і їх доходів.

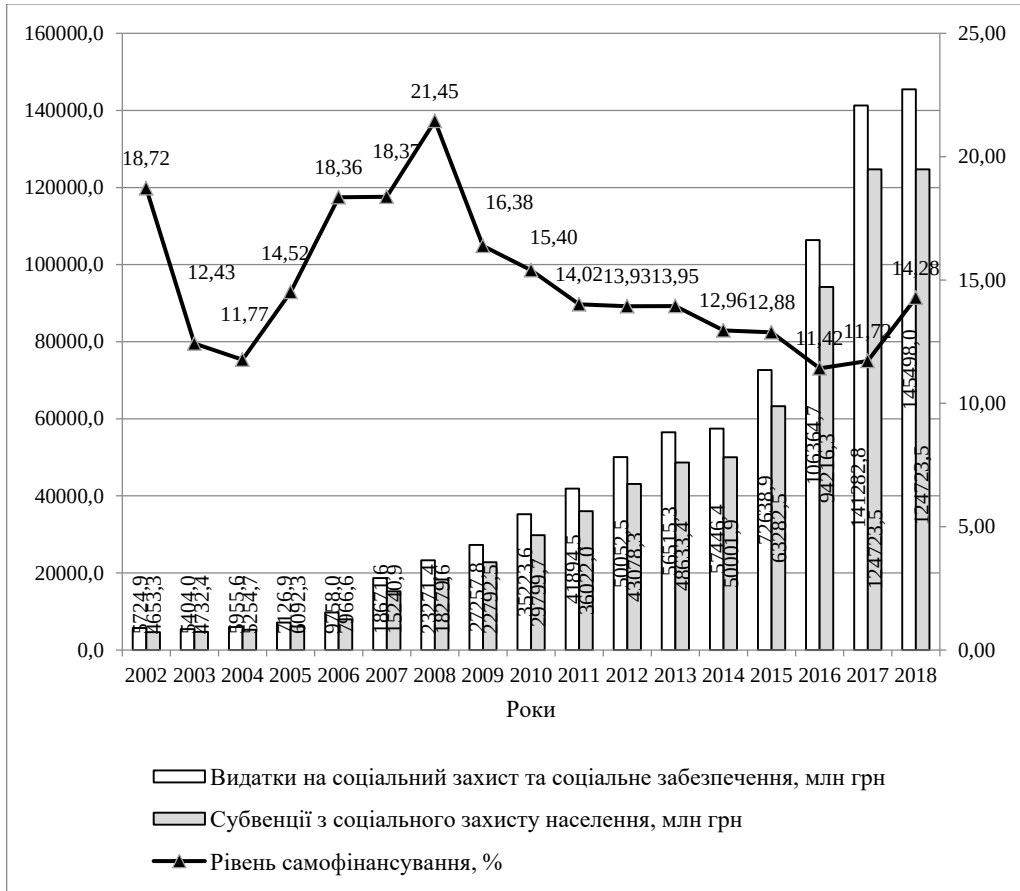

Рис. 5. Динаміка субвенцій та видатків на соціальний захист (без врахування витрат на охорону здоров'я) місцевих бюджетів України за 2002–2018 рр.

Джерело: розрахунки автора на основі: 1) за 2002–2015 рр. – Бюджетного моніторингу : сайт. URL: <https://www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyu> (дата звернення: 27.03.2020); 2) за 2016–2018 рр. – Міністерства фінансів України : сайт. URL: <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik> (дата звернення: 27.03.2020). За 2019 р. дані відсутні.

* Показники за 2013–2018 рр. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

У зв'язку з дефіцитом фінансових ресурсів на виплату соціальних допомог та пільг, які враховуються при розрахунку міжбюджетних трансфертів місцеві органи влади не мають можливості достатньою мірою фінансувати соціальні заходи місцевого значення. Це призводить до згорання програм з надання

соціальних послуг у межах міської громади. Водночас, ці програми є найбільш ефективними з точки зору цільового спрямування, оскільки працюють безпосередньо з тими категоріями населення, яке їх потребує. А тому соціальні послуги, що надаються у громадах, є адресними та більш ефективними, а також краще відповідають потребам соціально незахищених категорій громадян, а ніж послуги державних або комунальних установ стаціонарного типу [25].

Дефіцит фінансових ресурсів на місцях примушує органи місцевого самоврядування, у першу чергу, фінансувати видатки на соціальні цілі (освіту, охорону здоров'я, соціальний захист), зменшуючи розмір коштів направлених на розвиток місцевої громади. Це негативним чином позначається на економіці, що, в кінцевому підсумку, скорочує розмір власних фінансових джерел (за рахунок скорочення виробництва, зменшення кількості зайнятих та розміру заробітної плати). А це, у свою чергу, за рахунок зростання населення, що потребує допомоги, збільшує потребу у фінансових ресурсах на соціальні цілі (рис. 6).

Тому погоджуємося з думкою З. Б. Лободіної про те, що хоча соціальна спрямованість видатків місцевих бюджетів є позитивним явищем, проте на місцевому рівні залишаються нерозв'язаними проблеми, пов'язані з фінансуванням інвестицій та розвитком місцевого господарства, що є основою формування власних доходів громади [26, с. 126]. Так, наприклад, в Україні на інвестиційні потреби спрямовується близько 3–5% усіх видатків, у той час як у Чехії на інвестиції спрямовується близько 40% усіх муніципальних витрат, Португалії – 35%, Ірландії – 32%, Швейцарії – 32%, Іспанії – 24%, Польщі – 23%, Бельгії – 18% [17, с. 111].

Однією з головних функцій бюджетного фінансування соціального захисту є підтримка найбільш вразливих верств населення, яка реалізується через систему цілої низки соціальних програм. При цьому фінансування більшості з цих програм покладено на місцеві органи влади. Тому, з огляду на дефіцит фінансових ресурсів, вкрай важливо чітко оцінювати рівень та ефективність даних програм.

Усі соціальні програми, які фінансуються за державні кошти можна поділити на чотири основні категорії: 1) соціальні пільги; 2) допомога на оплату житлово-комунальних послуг (житлові субсидії); 3) допомога домогосподарствам; 4) підтримка малозабезпечених домогосподарств. Вони направлені, насамперед, на скорочення масштабів бідності в країні. Проте, незважаючи на щорічне збільшення соціальних витрат показники бідності в Україні залишаються відносно сталими. А кількість бідних домогосподарств з дітьми зростає [19]. Якщо показник бідності у домогосподарствах з дітьми за відносним критерієм у середньому за 2018 р. складав 29,4%, то у домогосподарствах без дітей він був на рівні 18,0%. При цьому спостерігається тенденція – чим більша кількість дітей, тим вищий показник бідності [27]. Тому більш як 40% домогосподарств в Україні, які мають 4 та більше дітей є бідними. При цьому у 2018 р. близько 874,7 тис. домогосподарств зверталися по соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям [19, с. 106]. Не принесло бажаного ефекту і зростання допомоги при народженні дитини, яка мала сприяти зростанню народжуваності в Україні. Водночас, разом з підвищенням розміру даної допомоги збільшилася кількість дітей, що були народжені батьками лише заради її отримання. Тому ці виплати використовувалися не за цільовим призначенням (на утримання дитини), а після закінчення строків їх виплати отримувачі часто відмовлялися від своїх дітей. За період 2005–2015 рр. кількість дітей (вік до 17 років) в Україні

зменшилася з 9129,2 тис. осіб до 7614,7 тис. осіб або на 16,57%, а кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування зменшилася з 97829 осіб до 73182 осіб або всього на 25,19%. Таким чином, даний вид допомоги доволі часто використовується отримувачами не за призначенням.

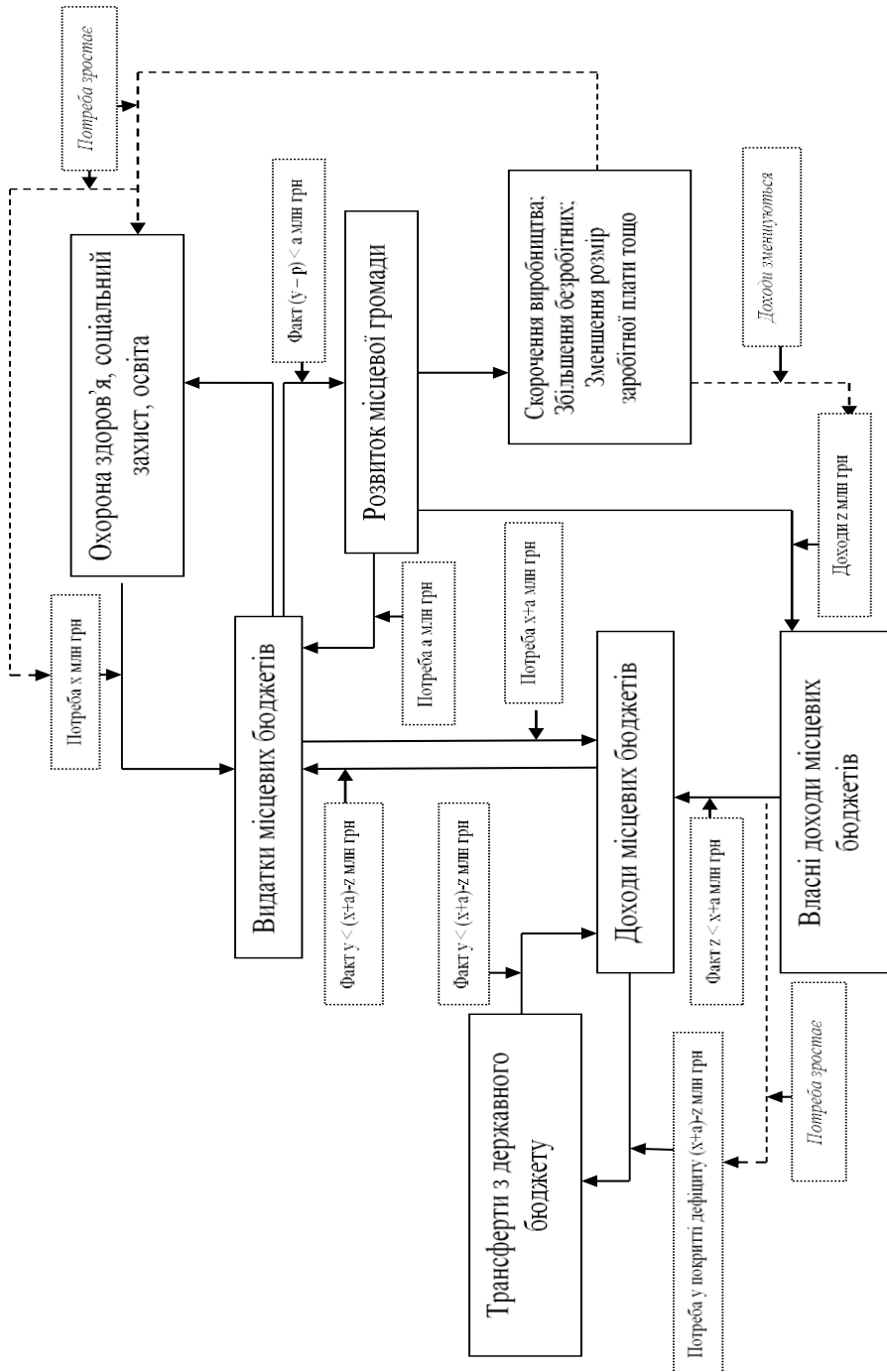

Рис. 6. Взаємозв'язок між видатками та доходами місцевих бюджетів України
Джерело: розроблено автором

Висновки і перспективи подальших розробок. Наведений вище стислий огляд чинної системи бюджетного фінансування соціального захисту в Україні свідчить, що негайного вирішення потребують такі питання: удосконалення міжбюджетних відносин шляхом зростання повноважень місцевих громад при розрахунку потреби у фінансових ресурсах для соціального захисту населення; посилення адресності соціальної допомоги та підвищення ефективності її використання. Це можна досягти за умови подальшого розвитку інституту державних соціальних інспекторів; удосконалення критеріїв визначення майнового стану сім'ї; формування на місцевому рівні баз даних одержувачів усіх видів соціальних допомог з подальшим їх переданням до Державного реєстру осіб, які користуються або мають право на відповідні соціальні виплати, допомоги та пільги; більш широкого залучення громадських організацій до соціального захисту окремих категорій населення; створення ефективної системи моніторингу витрачання коштів на соціальний захист та визначення ефективності відповідного виду соціальної допомоги, послуги чи пільги.

Поліпшення фінансового забезпечення соціального захисту на місцевому рівні неможливе без зміцнення фінансової бази та підвищення фінансової незалежності місцевих бюджетів. При цьому, розширення самостійності місцевих органів самоврядування повинно супроводжуватися побудовою адекватної системи контролю за їх діяльністю, що передбачає здійснення фінансового контролю, який забезпечує відповідність фінансової діяльності нормам та вимогам чинного законодавства й відповідний рівень виконання органами місцевого самоврядування своїх функцій з точки зору ефективності використання коштів та ресурсів.

На сьогодні державна система фінансування соціальних виплат, пільг та допомоги залишається однією з основних складових всезагальної та комплексної системи соціального захисту України. Проте, криза державних фінансів, негативна демографічна та економічна ситуація як в Україні, так і світі вимагає поступової зміни підходів до організаційних принципів надання та фінансування державної соціальної допомоги. Зростання кількості різноманітних соціальних допомог та пільг на фоні появи нових форм соціальних ризиків та посилення маргіналізації, незбіжність інтересів платників податків та внесків і тих, хто має право на соціальні допомоги за рахунок держави – все це може стати каталізатором негативних явищ як в економічному, так і соціальному житті суспільства. А подальше поступове посилення індивідуального стилю життя та зростаюча роль грошей в українському суспільстві як засобу, що формує соціальні відносини та індивідуальні прагнення людей може покласти край основному принципу функціонування державної системи соціального захисту – солідарності. Водночас, вважаємо, що оптимізація державних витрат на соціальний захист не повинна негативно позначатися на бідних верствах населення, їх добробуті та доступі до соціальних допомог та послуг.

Література

1. *General government expenditure by function*. Eurostat : website. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (access date: 02.04.2020).
2. Гнидюк І. В., Гайдей О. В. *Бюджетне фінансування соціального забезпечення в Україні*. Науковий вісник ПУЕТ. Серія : Економічні науки. 2019. № 4 (89). С. 67–72.
3. Кириленко О. П., Огінська А. Ю. *Фінансування соціального захисту населення в Україні : тенденції та перспективи*. Інноваційна економіка. 2018. № 1–2. С. 175–182.
4. Лисяк Л. В. *Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні :*

- проблеми та перспективи. Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Економіка. 2017. № 25. Вип. 11 (1). С. 23–30.
5. Лободіна З. *Бюджетне фінансування соціального захисту в Україні*. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2014. № 3. С. 7–20.
 6. Осіпова Л. В., Плахтій В. Г. *Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні : сучасний стан та перспективи*. Проблеми економіки та політичної економії. 2018. № 1. С. 125–138.
 7. Пігуль Н. Г., Люта А. О., Бойко А. О. *Фінансове забезпечення соціальної сфери в Україні*. Вісник Національного банку України. 2015. № 1 (227). С. 30–35.
 8. Ріппа М. Б. *Імперативи бюджетного фінансування соціального захисту та соціального забезпечення в Україні*. Світ фінансів. 2018. № 3. С. 28–40.
 9. Behrendt C. *The financing of social protection in the context of economic globalization*. In *Social Security in the Global Village*. 2017. Pp. 47–62.
 10. Endale K., Pick A., Woldehanna T. *Financing social protection in Ethiopia : A long-term perspective*. OECD Development Policy Papers. 2019. No. 15. OECD Publishing, Paris. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/development/financing-social-protection-in-ethiopia_9ce809d8-en (access date: 03.04.2020).
 11. Ponce H. G., González J. C., Montero E. I. C. *Budget stability, financing and social responsibility in Spanish municipalities*. Contaduría y Administración. 2018. No. 63 (3). Pp. 38–39.
 12. Popescu A. A. *Financing of social protection systems*. Budget Funds for Social Economy. 2016. No. 4. Pp. 52–64.
 13. Schmitt C., Lierse H., Obinger H. *Funding social protection : Mapping and explaining welfare state financing in a global perspective*. Global Social Policy. 2020. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1468018120906671#articleCitationDownloadContainer> (access date: 06.04.2020).
 14. Мартинова Т. О. *Удосконалення діючих механізмів фінансового забезпечення соціально-культурної сфери*. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки : зб. наук. праць. 2010. № 17. С. 241–247.
 15. *Бюджетний кодекс України*. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 50–51. 572 с. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 08.04.2020).
 16. Герасименко Г. В. *Регіональні особливості реалізації соціальних функцій місцевих бюджетів в Україні*. Демографія та соціальна економіка. 2012. № 2 (18). С. 53–61.
 17. Гвазава Н. Г. *Місцеві бюджети та міжбюджетні відносини у зарубіжних країнах*. Держава та регіони. Серія : Державне управління. 2012. № 3 (39). С. 108–113.
 18. Петренко О. *Фінансування системи охорони здоров'я в Україні через державний та місцеві бюджети*. Соціальна робота і охорона здоров'я. 2006. № 25. С. 58–63.
 19. *Соціальний захист населення України : стат. збірник / Відп. за вип. І. В. Сенік*. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 124 с.
 20. Бубенко П. Т., Снісаренко О. Б., Ротару В. В. *Бюджетне фінансування соціальних гарантій населення України : нові стандарти соціального забезпечення*. Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі : проблеми теорії та практики. 2008. № 4. С. 27–40.
 21. Лободіна З. М. *Удосконалення національної моделі фінансування охорони здоров'я*. Фінанси України. 2010. № 4. С. 88–97.
 22. Макарова О. В. *Державні соціальні програми : теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки*. Київ : Ліра-К, 2004. 328 с.
 23. Молдован О. О. *Державні фінанси України : досвід та перспективи реформ*. Київ : НІСД, 2011. 380 с.
 24. Тропіна В. Б. *Фіскальне регулювання соціального розвитку суспільства*. Київ : НДФІ, 2008. 368 с.
 25. Салига С. Я., Гельман В. М. *Аналіз реалізації соціальних пріоритетів бюджетної політики в Україні*. Вісник Запорізького національного університету. 2008. № 1 (3). С. 129–136.

26. Лободіна З. М. *Вплив місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток територій в контексті проведення бюджетної реформи*. Інноваційна економіка. 2012. № 9. С. 124–128.
27. *Комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні за 2016–2018 роки*. Аналітичні записки Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. URL: https://idss.org.ua/arhiv/Year_2018_Pov.pdf (дата звернення 10.04.2020).

References

1. *General government expenditure by function*. Eurostat: website. Retrieved from: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
2. Gnydyuk, I. V., Gaydey, O. V. (2019). *Budget financing of social security in Ukraine* [Biudzhette finansuvannia sotsialnoho zabezpechennia v Ukraini], Naukovyi visnyk PUET, Seria: Ekonomichni Nauky, No. 4 (89), s. 67–72 [in Ukrainian]
3. Kyrylenko, O. P., Oginska, A. Yu. (2018). *Financing of population social protection in Ukraine: tendencies and perspectives* [Finansuvannia sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini: tendentsii ta perspektyvy], Innovatsiina ekonomika, No. 1–2, s. 175–182 [in Ukrainian]
4. Lysyak, L. V. (2017). *Financial support of population social protection in Ukraine: problems and prospects* [Finansove zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini: problemy ta perspektyvy], Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seria: Ekonomika, No. 25, Vyp. 11 (1), s. 23–30 [in Ukrainian]
5. Lobodina, Z. (2014). *Budget financing of social protection in Ukraine* [Biudzhette finansuvannia sotsialnoho zakhystu v Ukraini], Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu, No. 3, s. 7–20 [in Ukrainian]
6. Osipova, L. V., Plakhtiy, V. G. (2018). *Financial support for social protection of the population in Ukraine: current status and prospects* [Finansove zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy], Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomii, No. 1, s. 125–138 [in Ukrainian]
7. Pigul, N. G., Lyuta, A. O., Boyko, A. O. (2015). *Financial support of social sphere in Ukraine* [Finansove zabezpechennia sotsialnoi sfery v Ukraini], Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy, No. 1 (227), s. 30–35 [in Ukrainian]
8. Rippa, M. B. (2017). *The imperatives of budget financing of social protection and social security in Ukraine* [Imperatyvy biudzhethnoho finansuvannia sotsialnoho zakhystu ta sotsialnoho zabezpechennia v Ukraini], Svit finansiv, No. 3, s. 28–40 [in Ukrainian]
9. Behrendt, C. (2017). *The financing of social protection in the context of economic globalization*. In *Social Security in the Global Village*, pp. 47–62.
10. Endale, K., Pick, A., Woldehanna, T. (2019). *Financing social protection in Ethiopia: A long-term perspective*. OECD Development Policy Papers, No. 15, OECD Publishing, Paris. Retrieved from: https://www.oecd-ilibrary.org/development/financing-social-protection-in-ethiopia_9ce809d8-en.
11. Ponce, H. G., González, J. C., Montero, E. I. C. (2018). *Budget stability, financing and social responsibility in Spanish municipalities*. Contaduría y Administración, No. 63 (3), pp. 38–39.
12. Popescu, A. A. (2016). *Financing of social protection systems*. Budget Funds for Social Economy, No. 4, pp. 52–64.
13. Schmitt, C., Lierse, H., Obinger, H. (2020). *Funding social protection: Mapping and explaining welfare state financing in a global perspective*. Global Social Policy. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1468018120906671#articleCitationDownloadContainer>.
14. Martynova, T. O. (2010). *Improvement of the current mechanisms of financial support for the socio-cultural sphere* [Udoskonalennia diiuchykh mekhanizmiv finansovoho zabezpechennia sotsialno-kulturnoi sfery], Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky, No. 17, s. 241–247 [in Ukrainian]

15. *Budget Code of Ukraine* [Biudzhetni kodeks Ukrainy], Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, No. 50–51, 572 s. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukrainian]
16. Gerasymenko, G. V. (2012). *Regional features of implementation of social functions of local budgets in Ukraine* [Rehionalni osoblyvosti realizatsii sotsialnykh funktsii mistsevykh biudzhety v Ukraini], Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, No. 2 (18), s. 53–61 [in Ukrainian]
17. Gvazava, N. G. (2012). *Local budgets and intergovernmental relations in foreign countries* [Mistsevi biudzhety ta mizhbiudzhetni vidnosyny u zarubizhnykh krainakh], Derzhava ta rehiony. Seriya: Derzhavne upravlinnia, No. 3 (39), s. 108–113 [in Ukrainian]
18. Petrenko, O. (2006). *Financing the health care system in Ukraine through state and local budgets* [Finansuvannia systemy okhorony zdorovia v Ukraini cherez derzhavnyi ta mistsevi biudzhety], Sotsialna robota i okhrona zdorovia, No. 25, s. 58–63 [in Ukrainian]
19. *Social protection of the population of Ukraine: statistical collection* (2019) [Sotsialnyi zakhyst naselennia Ukrainy: statystychnyi zbirnyk; vidpovidalnyi za vypusk I. V. Senyk], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, 124 s. [in Ukrainian]
20. Bubenko, P. T., Snisarenko, O. B., Rotaru, V. V. (2008). *Budget financing of social guarantees of the population of Ukraine: new standards of social security* [Biudzhetne finansuvannia sotsialnykh harantii naselennia Ukrainy: novi standarty sotsialnoho zabezpechennia], Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi: problemy teorii ta praktyky, No. 4, s. 27–40 [in Ukrainian]
21. Lobodina, Z. M. (2010). *Improvement of the national health financing model* [Udoskonalennia natsionalnoi modeli finansuvannia okhorony zdorovia], Finansy Ukrainy, No. 4, s. 88–97 [in Ukrainian]
22. Makarova, O. V. (2004). *State social programs: theoretical aspects, methods of development and evaluation* [Derzhavni sotsialni prohramy: teoretychni aspekty, metodyka rozrobky ta otsinky], Lira-K, Kyiv, 328 s. [in Ukrainian]
23. Moldovan, O. O. (2011). *Public finances of Ukraine: experience and prospects of reforms* [Derzhavni finansy Ukrainy: dosvid ta perspektyvy reform], NISD, Kyiv, 380 s. [in Ukrainian]
24. Tropina, V. B. (2008). *Fiscal regulation of social development of society* [Fiskalne rehuliuвання sotsialnoho rozvytku suspilstva], NDFI, Kyiv, 368 s. [in Ukrainian]
25. Salyga, S. Ya., Gelman, V. M. (2008). *Analysis of social priorities implementation of budgetary policy in Ukraine* [Analiz realizatsii sotsialnykh priorytetiv biudzhetnoi polityky v Ukraini], Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, No. 1 (3), s. 129–136 [in Ukrainian]
26. Lobodina, Z. M. (2012). *The impact of local budgets on the socio-economic development of territories in the context of budget reform* [Vplyv mistsevykh biudzhety na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok terytorii v konteksti provedennia biudzhetnoi reformy], Innovatsiina ekonomika, No. 9, s. 124–128 [in Ukrainian]
27. *Comprehensive assessment of poverty and social exclusion in Ukraine for 2016–2018* [Kompleksna otsinka bidnosti ta sotsialnoho vidchuzhennia v Ukraini za 2016–2018 roky], Analitychni zapysky Instytutu demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M. V. Ptukhy NAN Ukrainy. Retrieved from: https://idss.org.ua/arhiv/Year_2018_Pov.pdf [in Ukrainian]

***МАРКЕТИНГ, ПІДПРИЄМНИЦТВО,
ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ***

УДК: 336.2:334.764

Олег Миколайович БАБІЙ

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: olegbabiy@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0156-396X>

Катерина Сергіївна ТИМЧЕНКО

аспірантка кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: katiecatharina@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3328-6055>

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ ВИНОГРАДНО-ВИНОРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ: ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ

Бабій, О. М., Тимченко, К. С. Реструктуризація підприємств виноградно-виноробної промисловості : інноваційні підходи. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 137–152.

Анотація. У статті представлено інноваційні підходи реструктуризації підприємств виноградно-виноробної промисловості. Метою дослідження є детальний та систематичний розгляд актуальних проблем реструктуризації підприємств виноградно-виноробної промисловості; обґрунтування створення кластеру як одного з перспективних напрямків зовнішньої реструктуризації. Предметом дослідження є реструктуризація підприємств виноградно-виноробної промисловості. Методологічну основу становлять: дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері реструктуризації підприємств, законодавчі та нормативні акти України. При вивченні та аналізі проблемних питань статті використовувалися такі загальнонаукові прийоми та методи досліджень: логічний – для уточнення поняття «реструктуризація підприємства»; порівняльної оцінки – при дослідженні сучасних підходів до реструктуризації; історичний – при вивченні етапів еволюції концепції реструктуризації підприємства; статистичного аналізу – при визначенні проблем, тенденцій і перспектив розвитку підприємств виноградно-виноробної промисловості. Представлено різноманітні підходи, що стосуються визначення сутності реструктуризації підприємства, а також основні етапи еволюції концепції реструктуризації підприємства та їх характеристики. Наявність багатьох підходів до визначення реструктуризації, їх узагальнення, дозволило визначити основні характеристики процесу реструктуризації в комплексі та представити їх у вигляді класифікації. З метою підвищення конкурентоспроможності виноробних підприємств Одеського регіону, для стимулювання їх розвитку в умовах євроінтеграції, а також для цільового використання державних коштів на розвиток виноградарства, запропоновано проведення реструктуризації даних підприємств шляхом створення інтегрованої структури – регіонально-галузевого кластера (різновид зовнішньої реструктуризації підприємств).

Ключові слова: реструктуризація; виноградарство; виноградно-виноробна промисловість; регіонально-галузевий кластер; інновація.

Олег Николаевич БАБИЙ

кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятия и организации предпринимательской деятельности, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: olegbabiy@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0156-396X>

Екатерина Сергеевна ТИМЧЕНКО

аспирантка кафедри економіки підприємства і організації
предпринимательской деятельности, Одеський національний економічний
університет, Одеса, Україна, e-mail: katiecatharina@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3328-6055>

РЕСТРУКТУРИЗАЦИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ВИНОГРАДНО- ВИНОДЕЛЬЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ: ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ

Бабий, О. Н., Тимченко, Е. С. *Реструктуризация предприятий виноградно-винодельческой промышленности : инновационные подходы*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов / Под ред. М. И. Зверькова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 137–152.

Аннотация. В статье представлены инновационные подходы реструктуризации предприятий виноградно-винодельческой промышленности. Целью исследования является детальное и систематическое рассмотрение актуальных проблем реструктуризации предприятий виноградно-винодельческой промышленности; обоснование создания кластера как одного из перспективных направлений внешней реструктуризации. Предметом исследования является реструктуризация предприятий виноградно-винодельческой промышленности. Методологическую основу составляют: исследования отечественных и зарубежных ученых в сфере реструктуризации предприятий, законодательные и нормативные акты Украины. При изучении и анализе проблемных вопросов статьи использовались такие общенаучные приемы и методы исследований: логический – для уточнения понятия «реструктуризация предприятия», сравнительной оценки – при исследовании современных подходов к реструктуризации; исторический – при изучении этапов эволюции концепции реструктуризации предприятия; статистического анализа – при определении проблем, тенденций и перспектив развития предприятий виноградно-винодельческой промышленности. Представлены различные подходы, касающиеся определения сущности реструктуризации предприятия, а также основные этапы эволюции концепции реструктуризации предприятия и их характеристики. Наличие множества подходов к определению реструктуризации, их обобщение, позволило определить основные характеристики процесса реструктуризации в комплексе и представить их в виде классификации. С целью повышения конкурентоспособности винодельческих предприятий Одесского региона, для стимулирования их развития в условиях евроинтеграции, а также для целевого использования государственных средств на развитие виноградарства, предложено проведение реструктуризации данных предприятий путем создания интегрированной структуры – регионально-отраслевого кластера (разновидность внешней реструктуризации предприятий).

Ключевые слова: реструктуризация; виноградарство; виноградно-винодельческая промышленность; регионально-отраслевой кластер; инновация.

Oleg BABYII

PhD in Economics, Associate Professor, Enterprise Economics and Entrepreneurship
Activity Organization Department, Odessa National Economic University, Ukraine,
e-mail: olegbabiy@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0156-396X>

Kateryna TYMCHENKO

Postgraduate Student of Enterprise Economics and Entrepreneurship Activity
Organization Department, Odessa National Economic University, Ukraine,
e-mail: katiecatharina@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3328-6055>

**RESTRUCTURING OF THE GRAPE AND WINE INDUSTRY
ENTERPRISES: INNOVATIVE APPROACHES**

Babyii, O., Tymchenko, K. (2020). *Restructuring of the grape and wine industry enterprises: innovative approaches*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Restrukturyzatsiia pidpriemstv vynohradno-vynorobnoi promyslovosti: innovatsiini pidkhody; za red.: M. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Вісник соціально-економічних досліджень (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 137–152.

Abstract. The article presents the innovative approaches to the restructuring of the grape and wine industry enterprises. The purpose of research is a detailed and systematic review of current problems of restructuring of the grape and wine industry enterprises; substantiation of cluster creation as one of the promising directions of external restructuring. The subject of research is the restructuring of the grape and wine industry enterprises. The methodological basis is: researches of domestic and foreign scientists in the field of enterprises restructuring, legislative and regulatory acts of Ukraine. In researching and analyzing the problematic issues of the article, the following general scientific technique and methods of research were applied: logical – to clarify the concept of «enterprise restructuring», a comparative assessment – in the study of modern approaches to restructuring; historical – in the study of the stages of evolution of the enterprise restructuring concept; statistical analysis – in determining the problems, tendencies and prospects of the grape and wine industry enterprises development. Various approaches regarding the definition of enterprise restructuring essence, as well as the main stages of evolution of enterprise restructuring concept and their characteristics, are presented. The availability of many approaches to the restructuring definition, their generalization, allowed us to determine the main characteristics of the restructuring process in a complex and present them in the classification form. In order to increase the competitiveness performance of Odessa region wineries, for stimulating their development in the context of the European integration, as well as for the targeted use of public funds for the viticulture development, it was proposed restructuring of these enterprises by creating an integrated structure – a regional-industrial cluster (a type of external enterprise restructuring).

Keywords: restructuring; wine growing; grape and wine industry; regional-industrial cluster; innovation.

JEL classification: L660; P230

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.137-152](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.137-152)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Виноробство – національна галузь з великими потенційними можливостями, історичними традиціями, значним кадровим, технологічним та науковим потенціалом. Виноградарство та виноробство в Україні є важливими видами економічної діяльності. Сьогодні виноградно-виноробна промисловість переживає найскладніший період за всю історію і потребує виваженої та системної політики управління. Україна має достатній потенціал для розвитку галузі й виробництва якісної продукції, але за останні роки виноробна галузь України втрачає темпи росту обсягів виробництва та реалізації. Неприятливі політичні й економічні

фактори спричинили негативний вплив не тільки на виробництво вина, але й на його реалізацію на зовнішньому ринку. З метою підвищення міжнародної конкурентоспроможності підприємств виноградно-виноробної промисловості необхідне проведення реструктуризації даних підприємств. Вищевикладене є свідченням актуальності та необхідності дослідження проблематики реструктуризації підприємств виноградно-виноробної промисловості.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Широкому спектру проблем реструктуризації промислових підприємств, стратегічного розвитку та трансформації присвячено наукові праці таких вітчизняних учених-економістів як: С. О. Ареф'єв [1], Н. В. Волошанюк [2], Н. Л. Гавкалова [3], М. О. Кіпа [4], І. Б. Луцик [5], Ю. В. Малиновський [6], О. О. Терещенко [2], Д. Р. Цьвок [6], Е. О. Юрій [5]. Науковці С. О. Ареф'єв [1], Е. О. Юрій і І. Б. Луцик [5], представили концептуальні підходи до визначення сутності та форм реструктуризації підприємств. Н. Л. Гавкалова [3] досліджує процес реструктуризації як засіб фінансового оздоровлення підприємств, а Ю. В. Малиновський і Д. Р. Цьвок [6] розглядають її як метод підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Проблеми і перспективи розвитку підприємств виноградно-виноробної промисловості в нестабільних умовах сьогодення знайшли відображення у працях наступних науковців – А. М. Авідзба, Д. О. Бельмак, А. М. Бузні, Г. Г. Валуйко, В. А. Виноградова, О. М. Гаркуші, В. А. Загоруйко, В. М. Колесник, Є. В. Лазарева, С. В. Крупіна [7], І. Г. Матчиної, В. Л. Пазюк, Н. П. Петруні, Т. М. Радченко, Н. В. Яблонської [7] та ін. Особливу увагу заслуговують наукові напрацювання Г. В. Карпінської [8], яка розробила варіанти та схеми реструктуризації підприємств виноробної галузі відповідно до етапів їх життєвого циклу та базових стратегій розвитку й обґрунтувала економічну доцільність та ефективність реструктуризації підприємств виноробства шляхом створення кластеру виновиробників Одеської області. У співавторстві з Є. В. Лазаревою, Г. В. Карпінська [9] запропонувала пілотний проект створення кластеру виноробів в Одеському регіоні з використанням при його обґрунтуванні кластерного аналізу та оцінки синергетичного ефекту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначимо, що незважаючи на значні напрацювання щодо розкриття актуальних проблем реструктуризації підприємств виноградно-виноробної промисловості, єдиної позиції серед учених не існує. Віддаючи належне проведенню теоретичним дослідженням і практичній оцінці ефективності реструктуризації підприємств, зокрема виноробства, існує потреба у більш ґрунтовному дослідженні проблемних аспектів реструктуризації підприємств виноградно-виноробної промисловості, перспективних напрямів формування та розвитку кластеру виновиробників в умовах європейської інтеграції.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження актуальних проблем реструктуризації підприємств виноградно-виноробної промисловості; обґрунтування створення кластеру як одного з перспективних напрямків зовнішньої реструктуризації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виноградно-виноробна промисловість належить до стратегічних галузей агропромислового комплексу України, що забезпечують значні надходження до державного бюджету. Україна має достатній потенціал для розвитку галузі та виробництва якісної продукції.

Але виноградно-виноробна промисловість має значну кількість проблем, що заважають її ефективному розвитку та функціонуванню.

Скорочення площ виноградників в Україні обумовлює невідповідність між потребою виробництва у сировині й можливостями сировинної бази (рис. 1). Якщо у 1985 році в Україні нараховувалося понад 200 тис. га виноградних угідь, то сьогодні цей показник дещо перевищує 40 тис. га.

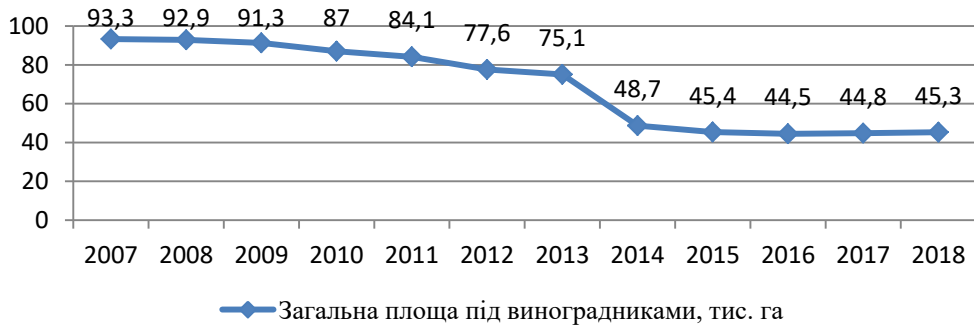

Рис. 1. Площі виноградників України, тис. га
Джерело: складено авторами за даними [10]

Рис. 2. Виробництво винограду в Україні, тис. т.
Джерело: складено авторами за даними [10]

Незважаючи на те, що в умовах скорочення площ виноградних насаджень підвищується виробництво винограду за рахунок зростання інтенсивності та поліпшення організаційно-економічних чинників виробництва, потреба у виноматеріалах задоволена не повністю, тому виноробні підприємства змушені імпортувати виноматеріали [7, с. 147]. Сьогодні необхідне поступове зниження імпорту виноматеріалів з одночасним розвитком вітчизняної сировинної бази шляхом запровадження інноваційних технологій виробництва винограду, зростання врожайності й підвищення якості продукції.

Неефективна державна політика, інтеграція України до СОТ, призвели до зниження конкурентоспроможності виноробної продукції на світовому ринку. Виноградно-виноробна промисловість має значну кількість проблем, що заважають її ефективному розвитку та функціонуванню (рис. 3).

Рис. 3. Сучасні проблеми виноробної промисловості

Джерело: складено авторами за матеріалами [7]

Отже, для стимулювання і розвитку підприємств виноградно-виноробної промисловості в умовах євроінтеграції, доцільно запровадити інноваційні механізми, які б підвищували якість продукції, сприяли освоєнню зовнішніх ринків, дозволили знизити собівартість продукції, допомогли боротися із виробництвом та продажем фальсифікованої продукції. Питання залучення у виноградно-виноробну галузь довгострокових інвестицій постає досить гостро та потребує державної підтримки. З метою підвищення конкурентоспроможності виноробних підприємств Одеського регіону, для стимулювання їх розвитку в умовах євроінтеграції, а також для цільового використання

державних коштів на розвиток виноградарства необхідно проведення реструктуризації цих підприємств.

На першому етапі дослідження розглянемо поняття «реструктуризація» у нормативно-правових документах і науковій літературі.

Термін «реструктуризація» (лат. «ге» – префікс, який означає зворотну або повторну дію, і «structura» – внутрішня будова чого-небудь, певний взаємозв'язок складових частин цілого) буквально означає «зміну структури чого-небудь» [11, с. 893].

Під реструктуризацією підприємства розуміють безперервний процес підвищення його конкурентоспроможності за допомогою впровадження комплексу внутрішніх заходів щодо адаптації системи управління бізнесом до ринкових умов, що постійно змінюються.

Загальновідомо, що реструктуризація підприємства як концепція та інструмент бізнесу стала формуватися наприкінці 1940-х – початку 1950-х рр. у США. Її еволюція визначилася історією розвитку економіки та становленням ринкових відносин економічно розвинених країн.

В табл. 1 представлено основні етапи еволюції концепції реструктуризації підприємства (з погляду світової практики) та їх характеристик (передумови, мету, об'єкти, методи). Концепція реструктуризації поділяється на чотири етапи у визначеній хронології, які відображають та розкривають послідовність розвитку теоретичного та практичного інструментарію.

Таблиця 1

Основні етапи еволюції концепції реструктуризації підприємства

Етапи еволюції	Характеристика етапів
1 етап – до 1943 рр.	фрагментація, обумовлена перевиробництвом окремих видів продукції, удосконаленням технологій та включає прогнозування попиту, зниження витрат, поліпшення якості продукції, що випускається, ліквідацію морально застарілих виробництв, технічне переозброєння
2 етап – 1943–1970 рр.	становлення, обумовлене активним розвитком ринку, розвиток технологій, формуванням крупних корпорацій як локомотивів економіки, й включає маркетинг, системний аналіз, оптимізацію управління поставками та запасами, загальне управління якістю
3 етап – 1970–1990 рр.	розвиток, обумовлений зростанням цін на енергоносії, появою нових технологій, формуванням у розвинутих країнах «ринку покупців», досягненням меж позитивного збільшення масштабів підприємства, й включає стратегічне планування, оптимізацію бізнес процесів, диверсифікацію, моделювання, ситуаційний підхід
4 етап – 1990–2005 рр.	інтеграція, обумовлена посиленням конкуренції, глобалізацією економіки, розвитком інформаційних технологій, й включає реінжиніринг, створення сітєвих структур, використання високоефективних програмних продуктів, гнучке виробництво.

Джерело: складено авторами за матеріалами [4; 12]

Сьогодні існує багато різноманітних підходів, що стосуються визначення сутності реструктуризації підприємства, вони також знаходять своє вираження у нормативно-правових актах і працях вітчизняних та іноземних науковців.

Нижче наведені нормативно-правові документи у сфері реструктуризації підприємств (табл. 2).

Таблиця 2

Визначення поняття «реструктуризація» у нормативно-правових документах

Нормативно-правові документи	Визначення поняття «реструктуризація»
Положення про реструктуризацію підприємств № 460 від 18.07.2008 [13]	Реструктуризація – це здійснення комплексу організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на зростання обсягів випуску конкурентоспроможної продукції та підвищення ефективності виробництва
Кодекс України з процедур банкрутства № 157-IX від 01.02.2020 [14]	Реструктуризація підприємства – здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, підвищенню ефективності виробництва, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції та повному або частковому задоволенню вимог кредиторів.

Джерело: складено авторами за матеріалами [13; 14]

Згідно з визначенням, наведеним у Положенні про реструктуризацію підприємств № 460 від 18.07.2008 р. [13], реструктуризація повинна сприяти збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції та підвищенню ефективності виробництва, проте таке збільшення обсягів випуску продукції, навіть за умови, що вона є конкурентоспроможною на ринку, не гарантує позитивного фінансового результату господарської діяльності, крім цього, у даному нормативно-правовому акті реструктуризація підприємства спрямована лише на виробничу сферу діяльності підприємства, хоча і передбачає комплекс заходів різного характеру.

Інший підхід до реструктуризації підприємства передбачений у Кодексі України з процедур банкрутства № 157-IX від 01.02.2020 р. [14]. Із наведеного визначення бачимо, що реструктуризація підприємства є способом фінансового оздоровлення, проте дискусійним залишається той факт, що вона «спрямована на реорганізацію підприємства», адже процес реструктуризації підприємства не завжди пов'язаний з його реорганізацією. Крім того, у даному визначенні відсутня єдина мета проведення реструктуризації підприємства. Тобто це система заходів, які або підвищують ефективність виробництва та збільшують обсяги випуску конкурентоспроможної продукції, або ж задовольняють повною мірою чи частково вимоги кредиторів. Такий підхід ускладнює можливість використання реструктуризації як інструмента управління підприємством.

Популярність та поширеність вживання терміну «реструктуризація підприємства» у науковій та навчальній літературі, ділових колах підкреслюють його багатогранність та ємність. Різноманітні точки зору авторів щодо визначення поняття «реструктуризація» наведені в табл. 3.

Таблиця 3

Огляд визначень поняття «реструктуризація підприємства» у науковій літературі

Автор	Визначення терміна «реструктуризація підприємства»
Полига С. О. [15]	Перехід структурних підрозділів у самостійні господарські одиниці з власними балансами, розрахунковими рахунками; їх зв'язок між собою послідовними технологічними переділами й кінцевим продуктом, а також результатом економічної діяльності всього підприємства, дають можливість підвищити ефективність їхнього функціонування, створити єдину вертикаль управління.
Ращупкіна В. М. [16]	Тривалий процес оздоровлення всіх життєвих циклів діяльності підприємства, спрямованих на їх диверсифікованість, пов'язаних із активізацією інвестиційної діяльності в промисловості, що сприяє поліпшенню управління підприємством, підвищенню ефективності виробництва й конкурентоздатності продукції, матеріальній зацікавленості трудових колективів у кінцевих результатах своєї праці й на цій основі підвищенню продуктивності праці, зниженню витрат виробництва, поліпшенню фінансово-економічних результатів діяльності з урахуванням реалізації правових заходів щодо державної підтримки зазначених змін
Терещенко О. О., Волошанюк Н. В. [2]	Комплекс фінансово-економічних, організаційних і правових заходів, спрямованих на оновлення структури підприємства й управління, фінансів і виробництва, організаційно-правової форми діяльності, що дають змогу вдосконалити фінансово-економічні відносини підприємства для забезпечення ефективного використання його потенціалу та збільшення його ринкової вартості.
Гавкалова Н. Л. [3]	Перебудова підприємства, яка може бути пов'язана зі зміною форми власності (якщо це державне підприємство), організаційно-правової форми господарювання, організаційної та виробничої структури підприємства, управлінської структури, кадрів і безумовно з реформуванням фінансів підприємства
Юрій Е. О., Луцик І. Б. [5]	Сукупність комплексних цілеспрямованих управлінських заходів, обмежених у часі здійснення, стратегічного та тактичного характеру, що полягають у зміні організаційно-правового, виробничо-технічного, фінансово-економічного та соціального середовища організації, з метою адаптації до мінливих зовнішніх та внутрішніх умов діяльності, та забезпечення конкурентоспроможності підприємства у довгостроковій перспективі.

Продовження табл. 3

Ареф'єв С. О. [1]	Процес реалізації комплексу заходів організаційно-економічного, фінансового, соціального, техніко-технологічного характеру, спрямованих на формування та збереження стійкості підприємства на кожному етапі його функціонування.
----------------------	--

Джерело: складено авторами за матеріалами [1–3; 5; 15; 16; 17]

Критичний аналіз наукових поглядів та практичного використання поняття «реструктуризація підприємства» вказує на його змістовність, багатоаспектність, відсутність єдиного підходу до визначення суті.

На основі досліджених підходів, можемо дати власне визначення реструктуризації виноробного підприємства як комплекс фінансово-економічних, організаційних і правових заходів, спрямованих на оновлення структури підприємства й управління, фінансів і виробництва, організаційно-правової форми діяльності, досягнення цілей виведення виноробного підприємства із кризи та поліпшення його фінансово-економічного стану, створення унікальних конкурентних переваг та збільшення його ринкової вартості.

Наявність багатьох підходів до визначення реструктуризації, їх узагальнення, дозволили визначити основні характеристики процесу реструктуризації в комплексі та представити їх у вигляді класифікації (рис. 4).

Така класифікація дозволяє обґрунтовано структурувати зміст та можливості сучасної реструктуризації, досліджувати характер перетворень і на цій основі формувати певні моделі реструктуризації. Особливу увагу викликає такий різновид зовнішньої реструктуризації підприємств як створення інтегрованої структури – регіонально-галузевого кластера.

Найбільш поширене визначення кластера належить М. Портеру: «Кластер, або промислова група, – це група географічно близьких, взаємозв'язаних компаній і пов'язаних з ними організацій, які діють у певній сфері, характеризуються спільністю діяльності й взаємно доповнюють один одного» [17, с. 258].

Створення кластера як одного з перспективних напрямків інституціональних перетворень вітчизняного АПК у ситуації обмеженості коштів на підтримку і, насамперед, виноробної промисловості – однієї з конкурентоспроможних галузей національного господарства, особливо актуально в умовах євроінтеграції та жорсткої конкуренції.

Цілі реструктуризації підприємства	Виведення підприємства з кризи, поліпшення його фінансово-економічного стану; ефективне функціонування, запобігання кризовому стану, забезпечення конкурентоспроможності; створення унікальних конкурентних переваг, збільшення ринкової вартості
Передумови реструктуризації	Кризові, превентивні, випереджаючі
Вид та завдання управління	Оперативна, стратегічна
Суб'єкти ініціювання	Добровільна, примусова
Термін реалізації	Короткострокова, середньострокова, довгострокова
Масштаби	Локальна (по одиничні зміни), комплексна
Середовище прояву	Внутрішня (підсистем підприємства: виробничої, фінансово-інвестиційної, маркетингової, НДДКР, управління персоналом, системи управління); зовнішня (злиття, приєднання, ліквідація)
Функціональний зміст	Управлінська, організаційна, виробнича, кадрова, фінансова, маркетингова, інформаційна, інноваційна
Об'єкт змін	Процесів (прийняття рішень, стратегічного вибору, виробництва, проектування та впровадження нових товарів, оптимізації бізнес-процесів та ін.); структур (активів, продукції, власності, капіталу, персоналу, ресурсів та ін.); функцій (управління, відповідно до сфер діяльності підприємства, мобілізації для досягнення цілей, вироблення бачення перспективи та ін.); форм (організаційно-правових)

Рис. 4. Взаємозв'язок видів реструктуризації підприємства за класифікаційними ознаками

Джерело: складено авторами за матеріалами [4]

У країнах ЄС кластерні стратегії є або частиною національної стратегії для підвищення конкурентоспроможності, або частиною регіональної

програми для стабілізації регіонального розвитку. Впровадження кластерної стратегії в європейських країнах здійснюється на національному, регіональному й місцевому рівнях. Зростаючою тенденцією є співробітництво між національними міністерствами (агентствами), які надають підтримку кластерним стратегіям, у той час, як регіональні агентства здійснюють їхнє впровадження.

З метою підвищення конкурентоспроможності виноробних підприємств Одеського регіону, для стимулювання їх розвитку в умовах євроінтеграції, а також для цільового використання державних коштів на розвиток виноградарства пропонується проведення реструктуризації даних підприємств шляхом створення інтегрованої структури – регіонально-галузевого кластера (різновид зовнішньої реструктуризації підприємств).

Для формування інтегрованої структури – регіонально-галузевого кластера доцільне створення сприятливих умов співпраці науково-освітньої галузі з виробничою та фінансовою сферою. Пропонуються наступні складові виноградно-виноробного кластера Одеського регіону (рис. 5).

Переваги створення виноградно-виноробного кластера Одеського регіону полягають у наступному:

1. Економія витрат, зумовлена масштабами діяльності. Економії можна досягнути на всіх етапах створення вартості виноробної продукції, а саме: наукові дослідження і розробки, постачання, виробництво, зниження вартості трансакційних витрат, реклама, збут.

2. Отримання взаємодоповнюючих ресурсів. Виробнича сфера кластеру включає постачальницьку складову та одержує ці ресурси дешевше, ніж, як би довелося їх створювати самостійно.

3. Підсилення конкурентних позицій підприємств, які входять у кластер на ринку виробників України та за її межами, зниження цінової конкуренції усередині виноградно-виноробного кластера.

4. Інформаційний ефект. Забезпечення інформацією про нові виноробні технології, доступ до маркетингових досліджень, які будуть проводитися єдиним спеціалізованим маркетинговим центром виноградно-виноробного кластера.

5. Інноваційний ефект. Удосконалення і розробка нових технологій вирощування й культивування винограду, розробка пропозицій щодо поліпшення структури сортового складу насаджень, якості та освоєння нових видів продукції, технологічних удосконалень та інновацій у виробничий процес підприємств виноробства.

6. Диверсифікованість ризиків. Диверсифікованість (з урахуванням видів діяльності: виробництво виноробної продукції, обладнання, інвестування тощо), дозволить стабілізувати потік доходів підприємств учасників кластеру і знизити ризики [9, с. 117].

Рис. 5. Структура виноградно-виноробного кластера Одеського регіону

Джерело: складено авторами за матеріалами [8]

Висновки і перспективи подальших розробок. На сучасному етапі галузь виноробства знаходиться під впливом тривалої економічної кризи в економіці України. В Україні скорочується не тільки виробництво та споживання вина, а також площі виноградних насаджень. Вітчизняне виноградарство значно зменшило обсяги виробництва під впливом останніх політичних процесів. Ринок виноробства в Україні характеризується, як ринок жорсткої конкуренції, що безпосередньо має вплив на якість продукції, її властивості, сировину та технологічний процес. Саме тому підприємства

виноградно-виноробної промисловості потребують заходів реструктуризації. На основі досліджених підходів, надано власне визначення реструктуризації виноробного підприємства як комплекс фінансово-економічних, організаційних і правових заходів, спрямованих на оновлення структури підприємства й управління, фінансів і виробництва, організаційно-правової форми діяльності, досягнення цілей виведення виноробного підприємства з кризи та поліпшення його фінансово-економічного стану, створення унікальних конкурентних переваг та збільшення його ринкової вартості.

Питання залучення у виноградно-виноробну галузь довгострокових інвестицій постає досить гостро та потребує державної підтримки. З метою підвищення конкурентоспроможності виноробних підприємств Одеського регіону, для стимулювання їх розвитку в умовах євроінтеграції, а також для цільового використання державних коштів на розвиток виноградарства пропонується проведення реструктуризації даних підприємств шляхом створення інтегрованої структури – регіонально-галузевого кластера (різновид зовнішньої реструктуризації підприємств). Економічні зв'язки, які перебувають в основі створення виноградно-виноробного кластера Одеського регіону, базуються на довгострокових контрактах і здійснюються на базі вертикальних і горизонтальних взаємодій між різними бізнес-суб'єктами та їхньою взаємозалежністю, що підсилює ефект синергії, який виникає завдяки: економії, зумовленій масштабами діяльності; одержанню взаємодоповнюючих ресурсів; зниженню конкуренції; підвищенню якості управління; інформаційному ефекту; інноваційному ефекту; диверсифікованості ризиків.

Перспективи подальших розробок передбачають проведення кластерного аналізу підприємств виноградно-виноробної промисловості.

Література

1. Ареф'єв С. О. *Реструктуризація підприємства : підходи, сутність, складові*. Менеджер. 2014. № 2. С. 129–134.
2. Терещенко О. О., Волошанюк Н. В. *Фінансові домінанти реструктуризації підприємств*. Фінанси України. 2009. № 4. С. 82–90.
3. Гавкалова Н. Л. *Реструктуризація як засіб фінансового оздоровлення підприємств*. Економіка і управління. 2012. № 6. С. 14–17.
4. Кіпа М. О. *Сутність та напрями реструктуризації підприємства*. Економіка та держава. 2017. № 6. С. 64–71.
5. Юрій Е. О., Луцик І. Б. *Концептуальні підходи до визначення сутності та форм реструктуризації підприємств*. Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки. 2014. Вип. 26. С. 118–128.
6. Малиновський Ю. В., Цьвок Д. Р. *Реструктуризація як метод підвищення конкурентоспроможності підприємства*. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2013. № 778 : Менеджмент та підприємництво в Україні : етапи становлення і проблеми розвитку. С. 166–172.
7. Яблонська Н. В., Крупіна С. В. *Проблеми підвищення конкурентоспроможності підприємств виноробної галузі України*. Інфраструктура ринку. 2018. Вип. 16. С. 147–151.
8. Карпінська Г. В. *Реструктуризація підприємств виноробства як інструмент управління їх життєвим циклом* : дис... канд. екон. наук : 08.00.04. Ін-т проблем ринку та екон.-екол. досліджень НАН України. Одеса, 2009. 191 с.
9. Лазарева Є. В., Карпінська Г. В. *Кластер як перспективна форма реструктуризації підприємств виноробства*. Прометей. 2008. № 2 (26). С. 114–119.

10. Державна служба статистики України : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 19.03.2020).
11. *Большой экономический словарь* / Под ред. А. Н. Азрилияна. 5-е изд. доп. и перераб. Москва : Политика новой экономики, 2002. 1280 с.
12. Мыльник В. В., Титаренко Б. П., Волочиенко В. А. *Исследование систем управления* : учеб. пособ. для вузов. 2-е изд. Москва : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. 352 с.
13. *Про затвердження Положення про реструктуризацію підприємств* : Наказ Міністерства промислової політики України № 460 від 18.07.2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0718-08> (дата звернення: 23.03.2020).
14. *Кодекс України з процедур банкрутства* : Кодекс, Закон України № 2597-VIII від 18.10.2018, у редакції від 01.02.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (дата звернення: 24.03.2020).
15. Польша С. О. *Реструктуризация Львовского мотозавода*. Экономика Украины. 2005. № 1. С. 3–11.
16. Рашупкина В. Н. *Методология основ управления процессами реорганизации предприятий* : монография. ДонНАСА. Макеевка, 2008. 180 с.
17. Портер М. *Конкуренция* / Пер. с англ. Москва : Вильямс, 2005. 608 с.

References

1. Arefiev, S. O. (2014). *Enterprise restructuring: approaches, essence, components* [Restrukturyzatsiia pidpriemstva: pidkhody, sutnist, skladovi], Menedzher, No. 2, s. 129–134 [in Ukrainian]
2. Tereshchenko, O. O., Voloshaniuk, N. V. (2009). *Financial dominants of enterprise restructuring* [Finansovi dominanty restrukturyzatsii pidpriemstv], Finansy Ukrainy, No. 4, s. 82–90 [in Ukrainian]
3. Havkalova, N. L. (2012). *Restructuring as a means of financial recovery of enterprises* [Restrukturyzatsiia yak zasib finansovoho ozdorovlennia pidpriemstv], Ekonomika i upravlinnia, No. 6, s. 14–17 [in Ukrainian]
4. Kipa, M. O. (2017). *The essence and directions of enterprise restructuring* [Sutnist ta napriamy restrukturyzatsii pidpriemstva], Ekonomika ta derzhava, No. 6, s. 64–71 [in Ukrainian]
5. Yurii, E. O., Lutsyk, I. B. (2014). *Conceptual approaches to defining the essence and forms of enterprises restructuring* [Kontseptualni pidkhody do vyznachennia sutnosti ta form restrukturyzatsii pidpriemstv], Naukovyi visnyk Bukovynskoho derzhavnogo finansovo-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni Nauky, Issue 26, s. 118–128 [in Ukrainian]
6. Malynovskyi, Yu. V., Tsvok, D. R. (2013). *Restructuring as a method of enterprise's competitiveness increasing* [Restrukturyzatsiia yak metod pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva], Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika», No. 778: Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku, s. 166–172 [in Ukrainian]
7. Yablonska, N. V., Krupina, S. V. (2018). *Problems of competitiveness increasing of the Ukrainian wine industry enterprises* [Problemy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv vynorobnoi haluzi Ukrainy], Infrastruktura rynku, Issue 16, s. 147–151 [in Ukrainian]
8. Karpinska, H. V. (2009). *Restructuring of winemaking enterprises as a tool for managing their life cycle: dissertation* [Restrukturyzatsiia pidpriemstv vynorobstva yak instrument upravlinnia yikh zhyttievym tsyklom: disertatsiia ... kand. ekon. nauk], Instytut problem rynku ta ekonomiko-ekologichnykh doslidzen NAN Ukrayiny, Odesa, 191 s. [in Ukrainian]
9. Lazarieva, Ye. V., Karpinska, H. V. (2008). *Cluster as a promising form of winemaking enterprises restructuring* [Klaster yak perspektyvna forma restrukturyzatsii pidpriemstv vynorobstva], Prometei, No. 2 (26), s. 114–119 [in Ukrainian]

10. *State Statistics Service of Ukraine*: website [Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy]. Retrieved from: www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian]
11. Azriliyan, A. N. (2002). *Large Economic Dictionary* [Bolshoy ekonomicheskii slovar], 5th ed. Politika novoy ekonomiki, Moskva, 1280 s. [in Russian]
12. Mylnik, V. V., Titarenko, B. P., Volochienko, V. A. (2003). *Study of management systems* [Issledovanie sistem upravleniya], Akademicheskii proekt, Moskva; Delovaya Kniga, Ekaterinburg, 352 s. [in Russian]
13. *About the approval of the Regulations on enterprise restructuring*: Law of Ukraine, No. 460, 18.07.2008 [Pro zatverdzhennia Polozhennia pro restrukturyzatsiiu pidpriemstv: Nakaz Ministerstva promyslovoi polityky Ukrainy, No. 460, 18.07.2008]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0718-08> [in Ukrainian]
14. *Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures*: Law of Ukraine, No. 2597-VIII, 18.10.2018 in the edition of 01.02.2020 [Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva, No. 2597-VIII, 18.10.2018, u redaktsii vid 01.02.2020 r.]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> [in Ukrainian]
15. Polyga, S. O. (2005). *Restructuring of Lvov Motorcycle Plant* [Restrukturizatsiya Lvovskoho motozavoda], Ekonomika Ukrainy, No. 1, s. 3–11 [in Russian]
16. Rashchupkina, V. N. (2008). *Methodology of basics processes management of the enterprises reorganization*: monograph [Metodolohiya osnov upravleniya protsessami reorganizatsii predpriyatiy: monografiya], DonNASA, Makeevka, 180 s. [in Ukrainian]
17. Porter, M. (2005). *Competition*. Trans. from Eng. [Konkurentsia; per. s angl.], Vilyams, Moskva, 608 s. [in Russian]

УДК 65.011.8

Ольга Олександрівна ДЕГТЯРЬОВА

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: degtiareva@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1276-334X>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОБУДОВИ БАГАТОРІВНЕВОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОНТРОЛІНГУ

Дегтярьова, О. О. Теоретичні аспекти побудови багаторівневої інформаційної системи енергетичного контролінгу. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 153–163.

Анотація. У статті досліджено підходи щодо побудови багаторівневої інформаційної системи контролінгу. Кібернетичний підхід виділяє три основних інформаційних рівня: 1) рівень первинної інформації; 2) рівень узагальненої та інтерпретованої інформації; 3) рівень прийняття управлінських рішень. Підхід німецької школи побудови контролінгових багаторівневих інформаційних систем передбачає систематизацію інформації також в трьох площинах: 1) інформація по сферах діяльності підприємства; 2) інформація за призначенням та 3) інформація в часі. Враховуючи особливості енергетичної сфери підприємства та інформаційні потреби енергетичного контролінгу, була побудована багаторівнева інформаційна система енергетичного контролінгу, яка збирає, обробляє та зберігає інформацію за місцями виникнення енергетичних витрат, часовим горизонтом прийняття управлінських рішень та призначенням. Головною особливістю системи є застосування енергетичних KPI – ключових показників успіху підприємства в енергетичній діяльності. Залежно від обраної енергетичної стратегії вони будуть відрізнятися, щоб найкращим чином відобразити та оцінити прогрес у напрямку енергоефективності, енергозбереження, застосування відновлюваних джерел енергії, тощо. Таким чином, було зроблено висновки щодо підвищення ефективності функціонування енергетичного господарства за рахунок впровадження енергетичного контролінгу; відповідності багаторівневої інформаційної системи енергетичного контролінгу тенденціям розвитку виробничих відносин; застосування енергетичних KPI в якості цільових та оціночних показників багаторівневої інформаційної системи енергетичного контролінгу. Подальші дослідження доцільно проводити стосовно удосконалення наведеної інформаційної системи, а саме: розробки KPI-моделей для різних енергетичних стратегій підприємства.

Ключові слова: контролінг; енергетичний контролінг; багаторівнева інформаційна система; енергетичні KPI; управлінські рішення.

Ольга Александровна ДЕГТЯРЕВА

кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятия и организации предпринимательской деятельности, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: degtiareva@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1276-334X>

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОСТРОЕНИЯ МНОГОУРОВНЕВОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО КОНТРОЛЛИНГА

Дегтярева, О. А. Теоретические аспекты построения многоуровневой информационной системы энергетического контроллинга. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 153–163.

Аннотация. В статье исследованы подходы относительно построения многоуровневой информационной системы контроллинга. Кибернетический подход выделяет три основных информационных уровня: 1) уровень первичной информации; 2) уровень обобщенной и интерпретированной информации; 3) уровень принятия управленческих решений. Подход немецкой школы построения контроллинговых многоуровневых информационных систем предполагает систематизацию информации также в трех плоскостях: 1) информация по сферам деятельности предприятия; 2) информация по назначению и 3) информация во времени. Учитывая особенности энергетической сферы предприятия и информационные потребности энергетического контроллинга, была построена многоуровневая информационная система энергетического контроллинга, которая собирает, обрабатывает и сохраняет информацию по местам возникновения энергетических расходов, временным горизонтам принятия управленческих решений и назначением. Главной особенностью системы является применение энергетических KPI – ключевых показателей успеха предприятия в энергетической деятельности. В зависимости от выбранной энергетической стратегии они будут различаться, чтобы наилучшим образом отобразить и оценить прогресс в энергоэффективности, энергосбережении, применении возобновляемых источников энергии и т. п. Таким образом, были сделаны выводы относительно повышения эффективности функционирования энергетического хозяйства за счет внедрения энергетического контроллинга; соответствия многоуровневой информационной системы энергетического контроллинга тенденциям развития производственных отношений; применения энергетических KPI в качестве целевых и оценочных показателей многоуровневой информационной системы энергетического контроллинга. Дальнейшие исследования целесообразно проводить относительно усовершенствования представленной информационной системы, а именно: разработки KPI-моделей для различных энергетических стратегий предприятия.

Ключевые слова: контроллинг; энергетический контроллинг; многоуровневая информационная система; энергетические KPI; управленческие решения.

Olga DEGTIAREVA

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Enterprise Economics and Organization of Entrepreneurial Activity, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: degtiareva@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1276-334X>

THEORETICAL ASPECTS OF MULTILEVEL INFORMATION SYSTEM FORMATION FOR NEEDS OF ENERGY CONTROLLING

Degtiareva, O. (2020). *Theoretical aspects of multilevel information system formation for needs of energy controlling*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Teoretychni aspekty pobudovy bahatorivnevoi informatsiinoi systemy enerhetychnoho kontrolinhu; za red.: M. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin, *Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 153–163.

Abstract. The article is dedicated to development of controlling concept that is often called also as «management control» in English speaking area. It focuses on current challenges that Ukrainian manufacturing enterprises face: needs of higher level of information and

communication technologies inspired by transition to information society as well as needs of higher level of energy efficiency inspired by not perfect energy system. Energy controlling, as a new direction of the mentioned controlling concept, has to do with both of them. The proposed multilevel information system (MIS) is considered as a solution for informative support of energy efficient managerial decisions and as an important instrument of energy controlling. The methodology of its design covers cybernetic approach to segregation of information as far as approach of the T. Reichmann scientific school to pyramidal construction of controlling information system. The MIS collects, processes and stores information according to the places of origin of energy costs, time horizon of management decisions and purpose. The highlight of the MIS is the usage of energy KRIs – key performance indicators of the enterprise's energy activities. They may differ from enterprise to enterprise as well as from time to time because they depend on the chosen energy strategy. Thus, there are important conclusions of the research: energy controlling increases the efficiency, e.g. energy efficiency, of the energy sector in manufacturing enterprise; information function of controlling requires a modern information system in context of current changes in business environment, a multilevel information system meets in the best way the informative trends in development of production relations; energy KRIs are specialty of the MIS, but as targets and evaluation indicators of a multilevel energy controlling information system. Further research should be conducted to enhance improve the above information system, namely: the development of KPI-models for different energy strategies of the enterprise.

Keywords: controlling; energy controlling; multilevel information system; key performance indicators (KPI); managerial decision.

JEL classification: L230; M110; Q430

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.153-163](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.153-163)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний розвиток виробничих відносин характеризується повсюдним застосуванням інформаційних технологій, дигіталізацією процесів та операцій, потребою в швидкій та якісній обробці великих масивів інформації для прийняття управлінських рішень. Енергетична сфера підприємства не є виключенням, більш того виклики дигіталізації поєднуються з необхідністю підвищення енергоефективності, енергозбереження, оптимізацією енергоспоживання, тощо. Тому спеціально розроблена інформаційна система здатна вивести підприємство на принципово новий рівень якості обґрунтування управлінських рішень в енергетичній сфері. Енергетичний контролінг, у свою чергу, сприятиме їхній прозорості, ефективності, узгодженості, своєчасності, тощо.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблемою інформаційного забезпечення контролінгу займалися як вітчизняні, так і західні фахівці. Так, О. В. Оліфіров надає концептуальне тлумачення, структуру та підкреслює практичне значення «контролінгу інформаційної системи підприємства» [1]. З. Шеффер розглядає взаємодію контролінгу та інформаційного менеджменту на прикладі моделювання інформаційних процесів [2]. Крім того, на заході існує наукова школа, започаткована проф. Т. Райхманом, яка займається саме розробкою багаторівневих інформаційних систем для потреб контролінгу. В одній із своїх робіт останніх років він разом зі своїми послідовниками М. Кісслером та У. Баумьоль вкотре наполягають на необхідності застосування показників контролінгу для прийняття управлінських рішень [3, с. 55] та демонструють архітектуру взаємодії контролінгу та інформаційної системи підприємства на засадах «Controlling Cockpit» [3, с. 77].

Інші його учні М. Лібе та М. Дроздзинські переносять ідею багаторівневої інформаційної системи для потреб контролінгу в площину IT-рішень на прикладі їхнього застосування в медичних закладах [4, с. 31].

На необхідності застосування особливих інформаційних продуктів та способів обробки інформації для потреб енергетичної системи підприємства наполягають Т. Раков, Т. Хав'єд, Т. Донхаузер, К. Мартін, П. Шудерер та Й. Франке [5, с. 498]. Дослідники енергетичного контролінгу Р. Гляйх та М. Шульце вважають за потрібне впровадження інформаційного інструменту Energy Cockpit до арсеналу енергетичного контролінгу [6, с. 73]. Із вітчизняних вчених Г. О. Пудичева зупинилася лише на дослідженні деяких концептуальних положень енергетичного контролінгу [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз попередніх досліджень показав, що автори з питань інформаційних продуктів та способів обробки інформації для потреб енергетичної системи, а також не чисельні дослідники енергетичного контролінгу вважають за необхідне розробку спеціальних інформаційних систем або інструментів, які б дозволяли швидко, але якісно обґрунтовувати енергоефективні управлінські рішення. Але, незважаючи на висловлену необхідність, багаторівнева інформаційна система для потреб енергетичного контролінгу і взагалі енергетичної сфери підприємства залишилася поза увагою попередніх досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є наукове обґрунтування та побудова багаторівневої інформаційної системи енергетичного контролінгу, за допомогою якої уможливлиться швидко, але якісне обґрунтування енергоефективних управлінських рішень.

Для реалізації поставленої мети потрібно виконати наступні завдання:

- окреслити призначення енергетичного контролінгу, для виконання якого має бути задіяною багаторівнева інформаційна система;
- обґрунтувати архітектуру багаторівневої інформаційної системи для потреб енергетичного контролінгу;
- визначити енергетичні KPI – ключові показники успішної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Енергетичний контролінг – це відносно новий інституціональний напрямок розвитку концепції контролінгу, що впроваджує його концептуальні засади в практику енергетичних господарств промислових підприємств [8, с. 23]. Дійсно, такі принципи контролінгу як прозорість, своєчасність, достовірність та оптимальність здатні підвищити ефективність будь-якої діяльності й енергетична сфера України сьогодні цього потребує.

Інформаційна складова контролінгу розкривається в його функції інформаційного забезпечення, необхідного для обґрунтування управлінських рішень. У «філософії» контролінгу вона обов'язково поєднується з виконанням інших його функцій – планування, координування, консультування та контрольно-аналітичної функції, – але в умовах інформаційного суспільства саме вона набуває особливого значення. З її допомогою підприємство простіше оперує в інформаційно-цифровій реальності, де господарюють поняття, які ще зовсім недавно навіть не існували: Big Data, Business Analytics, Internet of things, Internet of services, Industry 4.0, тощо.

Німецький фахівець Т. Райхман для потреб контролінгу пропонує застосовувати багаторівневу інформаційну систему [3, с. 77]. Загалом економічна кібернетика виділяє три основних інформаційних рівня,

С. В. Івахненко пояснює це тим, що різноманітність об'єкту управління настільки значна, що керуюча система неспроможна охопити й відобразити цю різноманітність на одному інформаційному рівні [9, с. 28]. Таким чином, утворюється ієрархічна структура інформаційних систем.

Перший рівень – сукупність технологічних структуроутворюючих факторів – рівень первинної інформації.

Другий рівень утворюється виробничо-технологічними підрозділами підприємств та власне підприємствами – це рівень узагальнення інформації та інтерпретації даних.

Третій рівень представлений єдиною ієрархічною системою управління і зовнішніми споживачами інформації, наприклад, акціонери, власники, держава.

Інформація в контролінгу – це знання з орієнтацією на ціль. Для реалізації концепції контролінгу й формування цілеорієнтованого інформаційного забезпечення необхідно розробити архітектуру інформаційної системи, стандартизувати інформаційні канали та носії, а також вибрати методи обробки інформації. На відміну від загальної контролінгової інформаційної системи підтримки управлінських рішень, що розробляється міжнародною науковою школою на чолі з Т. Райхманом, побудова системи інформаційного забезпечення енергетичного контролінгу опирається на існуючу систему не тільки інформаційних, але й енергетичних потоків на підприємстві й будується на основі трьох основоположних принципів:

- 1) інформація за місцями споживання енергії;
- 2) інформація за призначенням;
- 3) інформація в часі.

Перший принцип побудови системи інформаційного забезпечення енергетичного контролінгу базується на так званих «центрах виникнення енергетичних витрат», до яких відносяться процеси, машини та обладнання. Таким чином, інформація по всьому підприємству поділяється на частини, в яких в рамках загального енергоспоживання виділяється більш детальна інформація. З точки зору енергетичних менеджерів, які приймають управлінські рішення, таке розділення інформації сприяє кращій її систематизації та ефективності використання.

На різних рівнях управління потреба в інформації буде різною. Тому *другий принцип* побудови системи інформаційного забезпечення контролінгу полягає в диференціації інформації з бухгалтерського обліку та звітності залежно від того, для якого рівня управління вона розрахована. Імовірність успіху управлінських рішень значною мірою залежить від актуальності інформації, яка надійшла до особи, що приймає рішення. У зв'язку з цим у багатьох випадках швидкості складання звітів віддається перевага перед надмірною точністю, яка може затримувати надходження інформації.

Бухгалтерія обробляє великий масив інформації і фактичний кошторис затрат, облік фінансового результату діяльності підприємства та інші дані стають доступними до 20-го числа наступного місяця. Неоперативність – основний недолік бухгалтерського обліку стосовно до цілей інформаційної підтримки прийняття управлінських рішень. У середовищі аналітиків-консультантів таку неоперативну підготовку інформації називають «посмертним обліком». На жаль, для багатьох вітчизняних підприємств саме такий облік є єдиним джерелом інформації. Інформаційне забезпечення контролінгу не виконує роботу бухгалтерії в більш швидкісному режимі, а використовує її

інформаційні потоки й канали для вводу оперативних даних в свою систему. Потім служба контролінгу вибирає необхідну інформацію з бази даних, обробляє її своїми методами й інструментами, а в результаті отримує зведені аналітичні форми для різних рівнів управління. Зрештою контролінгові звіти будуть «не зовсім точними» з бухгалтерської точки зору, однак ця точність достатня для прийняття оперативних управлінських рішень.

Третій принцип – орієнтується на часовий компонент, тобто відбувається диференціація області оперативної і стратегічної інформації. Стратегічна інформація призначена для прийняття стратегічних рішень і тим самим виконує функцію реалізації стратегії – від стратегічного планування до стратегічного управління. Область оперативної інформації орієнтована на управлінські рішення, які стосуються виконання поточних, постійно повторюваних задач. Тут інформація фокусується у внутрішньому середовищі компанії (не на зовнішньому оточенні) і стосується оперативної діяльності. Основна увага при цьому приділяється короткостроковим трендам.

Означений інформаційний простір входить до системного контуру енергетичного контролінгу, який крім інформаційної системи охоплює систему цілей підприємства та системи, що забезпечують прийняття та реалізацію управлінських рішень, пов'язаних з енергетичними питаннями. До останніх відносяться система планування, контрольно-аналітична система, система мотивування та регулююча система [10, с. 43].

Енергетичний контролінг є частиною контролінгового механізму підприємства. Він інтегрується в контрольно-аналітичну роботу всього підприємства, гарантуючи досягнення енергетичних цілей. За своїми концептуальними положеннями він забезпечує: прозорість процесів і результатів в енергетичній сфері; своєчасну інформаційно-аналітичну підтримку як оперативних, так і стратегічних управлінських рішень, що стосуються поточної діяльності і розвитку енергетичного господарства; оптимізацію розподілу внутрішніх ресурсів компанії для цілей енергоефективності та енергозбереження; узгодженість цілей і завдань енергетичного напрямку на всіх рівнях управління; а також системне, комплексне вирішення енергетичних проблем, що виникають на підприємстві.

Багаторівнева інформаційна система енергетичного контролінгу призначена, перш за все, для виконання його інформаційної функції, але її застосування може бути багато ширшим. Вона може використовуватися для контрольно-аналітичної роботи, бо має блок енергетичного аудиту; планування за допомогою блоків системи аналізу та звітності; регулювання, бо має зв'язок з адміністративною системою та організаційною системою управління; і, нарешті, для консультування – при обґрунтуванні енергоефективних управлінських рішень (рис. 1).

В системі енергетичного контролінгу показники є інформаційними інструментами підтримки цілеорієнтованого управління, як це показано на рис. 1. Без кількісної оцінки стану підприємства та ефективності проведених заходів поліпшення процесів буде лише спорадичним за своїм характером. Оволодіння власними виробничими процесами є необхідною умовою майбутнього корпоративного успіху.

KPI (*англ.* Key Performance Indicators) – ключові показники діяльності або успіху є оціночними показниками для визначення стану підприємства та ступеню досягнення запланованих цілей, в тому числі, завдяки особистому

внеску різних підрозділів. На промисловому виробництві вони служать у якості критерію досягнення цілей і як рушійний інструмент для прийняття рішень щодо підвищення ефективності заходів. У цьому випадку КРІ мають характер робочих важелів. Внесок, який було надано окремим підрозділом, вимірюється та відображається у вигляді конкретного показника. Зазвичай, КРІ пов'язуються з конкретними бізнес-процесами, тому вони часто встановлюються стосовно ресурсів, витрат та часу, що було використано для його виконання.

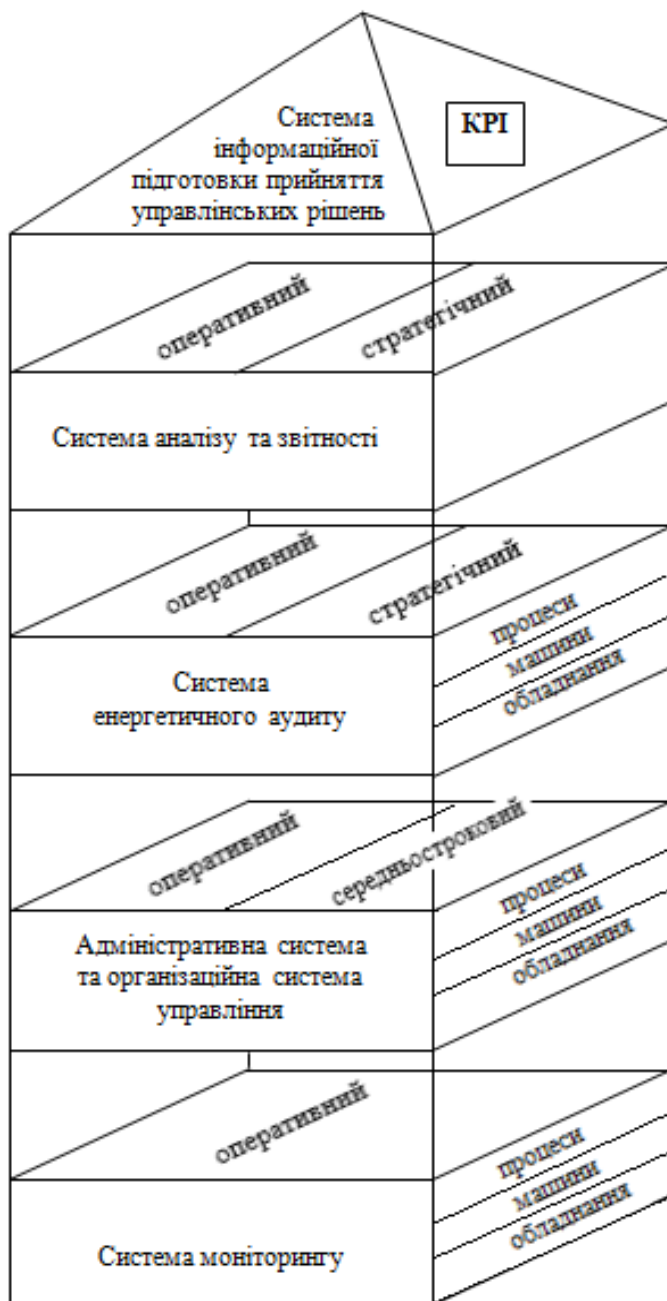

Рис. 1. Багаторівнева інформаційна система енергетичного контролінгу компанії
Джерело: розроблено автором

Таким чином, хороші KPI забезпечують прозорість щодо ефективності процесів у виробництві або у виробничих підрозділах, а також щодо досягнення визначених цілей. Наприклад, у поточних операціях виробничий персонал повинен мати змогу визначити, чи він оптимально працює, або в яких процесах йому потрібне вдосконалення. KPI використовуються для управління та моніторингу корпоративних процесів. У найкращому випадку вони пов'язують всі основні дієві важелі в компанії, щоб оптимізувати традиційні системи показників ефективності таким чином, щоб основні чинники поточної діяльності привертати б більшої уваги на працівників. Тому, з великої кількості показників, у якості ключових варто обрати такі, які найбільш підходять для контролю та досягнення цілей. А.-К. Фрітце, К. Шнупп та К. Мьоллер наполягають на важливості ідентифікації таких KPI, які найбільше відображають ступінь досягнення візії організації і, тим самим, повністю віддзеркалюють його «дерево цілей». Автори вважають, що визначаючи пріоритетні показники KPI, ті, хто приймає рішення, повинні розглянути принципово різні показники (тобто фінансові й нефінансові альтернативи) та встановити зв'язок між KPI та стратегічними цілями організації. Крім того, оскільки варто брати до уваги думки різних зацікавлених сторін (стейкхолдерів) щодо пріоритетності KPI, процес їх визначення стає достатньо проблемним і складним управлінським рішенням [11, с. 58].

М. Лібе та М. Дроздзинські [4, с. 33], так саме як і Т. Райхман, М. Кісслер та У. Баумоль [3, с. 55, с. 150] пропонують у якості KPI використовувати показники із системи показників RL, що відображають загальногосподарчі, виробничі та фінансові аспекти діяльності підприємства, або із системи показників RL-R, у якій до попередніх показників додаються показники оцінки ризиків господарської діяльності. Оскільки в означені системи показників не входять показники, які б оцінювали або інтерпретували стан енергетичного господарства підприємства, то в багаторівневій інформаційній системі енергетичного контролінгу цей підхід не може бути використаним.

Енергетичні KPI мають відображати успіх підприємства в енергетичній діяльності. Як було зазначено вище, для їхнього впровадження потрібен скоординований підхід, який враховував би інтереси різних зацікавлених сторін та усю різноманітну гаму цілей підприємства.

У загальному вигляді покроковий алгоритм визначання енергетичних KPI можна окреслити наступними п'ятьма етапами:

1. Формулювання загальних енергетичних цілей. Тут йдеться про загальну місію компанії та її зв'язок з енергетичною політикою. Формування енергетичної політики є першим і вагомим кроком на шляху створення системи енергетичного менеджменту за міжнародним стандартом ISO 50001:2011 «Energy management systems – Requirements with guidance for use» («Системи енергоменеджменту – вимоги та керівництво щодо використання»). Згідно з цим стандартом питання енергетичної політики відносяться виключно до сфери відповідальності вищого керівництва організації. На великих підприємствах можливе делегування обов'язків та завдань представнику керівництва або групі з енергетичного менеджменту, але згідно з ISO 50001:2011 відповідальність за системне закріплення енергетичного менеджменту на підприємстві несе вище керівництво. Основними вимогами до документу є: постійне покращення рівня енергоефективності, відповідність законодавству та зобов'язанням перед третіми сторонами, зв'язок з енергетичними цілями і завданнями, регулярне

поновлення, тощо. Варто зазначити, що в енергетичній політиці не обов'язково вказувати деталізовані KPI, до яких має прагнути організація, в грошових одиницях, одиницях виміру обсягу, або відсотках. За думкою творців стандарту, саме існування на підприємстві затвердженого та прозорого документу з енергетичної політики має бути поштовхом до управління організаційною поведінкою та стимулювання співробітників до більш відповідального використання енергетичних ресурсів.

2. Енергетична стратегія вже більш детально описує шляхи досягнення енергетичних цілей підприємства. О. М. Лизунова відносить енергетичну стратегію до функціональних стратегій підприємства, тобто таких, що розробляються для кожного функціонального підрозділу в рамках окресленого напрямку діяльності (до інших ще відносяться: корпоративна стратегія, яка розробляється для всієї компанії; бізнес-стратегія – для кожного напрямку діяльності компанії та операційна). Вона також відмічає, що енергетична стратегія має взаємодіяти з бізнес-стратегією через ключові функціональні стратегії – у кожній з них є елементи енергетичної стратегії та заходи з енергоефективності, енергозбереження, тощо. Так, наприклад, кадрова політика включає заходи щодо підготовки кадрів для роботи на новому обладнанні, що підвищує енергоефективність і енергозбереження. Фінансова стратегія забезпечує бюджетування цільової енергетичної програми й отримання більш дешевих кредитів для цих цілей [12, с. 118].

3. Визначення факторів успіху (Critical Success Factor – CSF), тобто вирішальних, вкрай важливих факторів, на яких необхідно зосередитись для успіху підприємства. В англomовному середовищі їх прийнято називати критичними, але критичність тут розуміється в тому сенсі, що якщо цілі, пов'язані з цими факторами не будуть досягнуті, організація зазнає невдачі – можливо, катастрофічної. Термін був первісно використаний Р. Х. Даніелем (1961 рік, Гарвардська школа бізнесу) для визначення інформаційних потреб менеджерів. Визначення факторів успіху напряду пов'язано з формуванням набору KPI, бо на цьому етапі визначаються вимоги до відповідних KPI, щоб започаткувати основу для подальшого створення надійної інформаційної та контрольної бази.

4. За необхідністю визначаються також локальні виробничі цілі, які мають знайти своє кількісне вираження за допомогою KPI. Так, Стандарт ISO 50001:2011 застосовує поняття енергетична політика, енергоцілі, енергозадачі, а також енергетична базова лінія та групи заходів і дій (наприклад, попереджувальні, коригувальні), не як інструменти досягнення цілей планування, а як своєрідну ієрархію цілей. Локальні виробничі цілі (енергетичні підцілі) сприяють реалізації енергетичної стратегії та досягненню загальних енергетичних цілей, що були окреслені на першому етапі.

5. Останній крок пов'язаний з визначенням самих показників KPI, та їхніх цільових значень для подальшого порівняння з фактичними значеннями. При визначенні показників KPI варто пам'ятати одне з основних правил контролінгу: «неможливо управляти тим, що не можна виміряти». Іншими словами, необхідно використовувати у якості KPI вимірювані показники, тому що вони з більшою вірогідністю будуть досягнуті, чим цільові величини, котрі не вимірюються.

На сьогодні не існує єдиної точки зору, щодо енергетичних показників. У кожній галузі знань, що так чи інакше пов'язана з енергетичними питаннями,

є свої притаманні тільки їй енергетичні показники. Вони можуть навіть однаково називатися, але розраховуються по-різному (наприклад, показники енергоефективності в технічних, економічних, соціальних та екологічних науках мають неоднакове смислове навантаження і, відповідно, їхній розрахунок не є ідентичним). Тому до процесу визначення енергетичних КРІ для потреб кожної інформаційної системи треба підходити дуже відповідально і брати за основу інформаційні потреби конкретного підприємства в підготовці та прийнятті управлінських рішень в енергетичній сфері.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, у статті проаналізовано підходи щодо багаторівневої інформаційної системи контролінгу, розглянуто особливості інформаційного забезпечення для обґрунтування управлінських рішень в енергетичній сфері, запропоновано схему побудови багаторівневої інформаційної системи енергетичного контролінгу. За результатами дослідження можна зробити такі висновки:

- застосування контролінгу підвищує ефективність енергетичної сфери підприємства;
- реалізація інформаційної функції контролінгу потребує сучасної інформаційної системи, багаторівнева інформаційна система найкращим чином відповідає тенденціям розвитку виробничих відносин;
- багаторівнева інформаційна система енергетичного контролінгу має свої специфічні відмінності, пов'язані з функціонуванням енергетичної сфери підприємства, але вона є складовою загальної інформаційної системи.

Перспективи подальших досліджень стосуються розробки КРІ-моделей для різних енергетичних стратегій підприємства.

Література

1. Оліфіров О. В. *Контролінг інформаційної системи підприємства в умовах невизначеності* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами». Київ, 2004. 38 с.
2. Schaefer S. *Controlling und Informationsmanagement in Strategischen Unternehmensnetzwerken: Multiperspektivische Modellierung und interorganisationale Vernetzung von Informationsprozessen*. Springer Gabler / GWV Fachverlage GmbH. Wiesbaden, 2008. 399 p.
3. Reichmann, T., Kißler, M., Baumöl, U. *Controlling mit Kennzahlen – Die systemgestützte Controlling-Konzeption*. München : Vahlen, 2017. 890 p.
4. Liebe M., Drozdzyński M. *IT-gestützte Ausgestaltung eineGeSo-spezifischen mehrdimensionalen Controlling-Konzeption*. Eine gemeinsam mit Diamant Software und CIC entwickelte Lösung für das Gesundheits- und Sozialwesen. Controlling Zeitschrift 30. JAHRGANG. 4/2018. Pp. 31–40.
5. Rackow T., Javied T., Donhauser T., Martin C., Schuderer P., Franke J. *Green Cockpit : Transparency on Energy Consumption in Manufacturing Companies*. Procedia CIRP, 2015. Vol. 26. Pp. 498–503.
6. Gleich R., Schulze M. *Energiecontrolling : Konzeption und Umsetzung in der Praxis*. Controller Magazin. 2014. No. 39 (4). Pp. 71–75.
7. Пудычева Г. А. *Разработка концептуальных положений энергетического контроллинга*. Технологический аудит и резервы производства. 2014. № 5/2 (19). С. 39–43.
8. Degtiareva O., Pudychewa H., Stelling J.-N. *Modern energy challenges : economic and managerial approach*. Hochschule Mittweida Verlag, Diskussionspapier, 2019/07. 62 p.
9. Івахненко С. В. *Інформаційні технології в аудиті та внутрішньогосподарському контролі* : дис. ... доктора екон. наук : 08.00.09. Київ, 2011. 564 с.

10. Kovalyov A., Degtiareva O. *Formation of system frameworks of energy controlling. Technology Audit and Production Reserves*. 2018. № 1/4 (39). Pp. 40–44.
11. Fritze A.-K., Schnupp C., Möller K. *Strategy-based prioritisation of KPIs using the fuzzy analytic network process*. *Controlling – Zeitschrift Für Erfolgsorientierte Unternehmenssteuerung*, 29. Jahrgang, 2017, 2/2017. S. 58–68.
12. Лизунова О. М. *Формування енергетичної стратегії підприємства*. Економіка і організація управління. 2017. № 1 (25). С. 115–122.

References

1. Olifirov, O. V. (2004). *Controlling of information system of enterprise in conditions of uncertainty*: dissertation abstract [Kontrolinh informatsiinoi systemy pidpriemstva v umovakh nevyznachenosti: avtoreferat dysertatsii doktora ekon. nauk], Kyiv, 38 s. [in Ukrainian]
2. Schaefer, S. (2008). *Controlling und Informationsmanagement in Strategischen Unternehmensnetzwerken: Multiperspektivische Modellierung und interorganisationale Vernetzung von Informationsprozessen*. Springer Gabler / GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden, 399 p.
3. Reichmann, T., Kißler, M., Baumöl, U. (2017). *Controlling mit Kennzahlen – Die systemgestützte Controlling-Konzeption*. München: Vahlen, 890 p.
4. Liebe, M., Drozdzyński, M. (2018). *IT-gestützte Ausgestaltung eineGeSo-spezifischen mehrdimensionalen Controlling-Konzeption*. Eine gemeinsam mit Diamant Software und CIC entwickelte Lösung für das Gesundheits- und Sozialwesen. *Controlling Zeitschrift* 30. JAHRGANG, No. 4, pp. 31–40.
5. Rackow, T., Javied, T., Donhauser, T., Martin, C., Schuderer, P., Franke, J. (2015). *Green Cockpit: Transparency on Energy Consumption in Manufacturing Companies*. *Procedia CIRP*, Vol. 26, pp. 498–503.
6. Gleich, R., Schulze, M. (2014). *Energiecontrolling: Konzeption und Umsetzung in der Praxis*. *Controller Magazin*, No. 39 (4), pp. 71–75.
7. Pudychева, G. A. (2014). Conceptual development of energy controlling [Razrabotka kontseptualnykh polozheniy energeticheskogo kontrollinga], *Tekhnologicheskii audit i rezervy proizvodstva*, No. 5/2 (19), s. 39–43 [in Russian]
8. Degtiareva, O., Pudychева, H., Stelling, J.-N. (2019). *Modern energy challenges: economic and managerial approach*. Hochschule Mittweida Verlag, Diskussionspapier, No. 7, 62 p.
9. Ivakhnenkov, S. V. (2011). *Information technologies in audit and internal economic control*: dissertation [Informatsiini tekhnolohii v audyti ta vnutrishnihospodarskomu kontroli: dissertatsiia doktora ekon. nauk], Kyiv, 564 s. [in Ukrainian]
10. Kovalyov, A., Degtiareva, O. (2018). *Formation of system frameworks of energy controlling*. *Technology Audit and Production Reserves*, No. 1/4 (39), pp. 40–44.
11. Fritze, A.-K., Schnupp, C., Möller, K. (2017). *Strategy-based prioritisation of KPIs using the fuzzy analytic network process*. *Controlling – Zeitschrift Für Erfolgsorientierte Unternehmenssteuerung*, 29. Jahrgang, 2/2017, pp. 58–68.
12. Lyzunova, O. M. (2017). *The formation of the energy strategy of an enterprise* [Formuvannia enerhetychnoi stratehii pidpriemstva], *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, No. 1 (25), s. 115–122 [in Ukrainian]

УДК 331.52:331.567

Оксана Володимирівна ОРЛИК

кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: orox@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1235-7838>

НЕФОРМАЛЬНА ЗАЙНЯТИСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ФАКТОР ТІНІЗАЦІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

Орлик, О. В. *Неформальна зайнятість населення як фактор тінізації та економічної небезпеки*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 164–177.

Анотація. У статті на основі узагальнення статистичних даних досліджено сучасні тенденції розвитку неформального ринку праці в Україні протягом 2016–2018 рр. Об'єктом дослідження є неформальна зайнятість, яка виступає фактором економічної небезпеки для країни в цілому та її суб'єктів господарської діяльності. Метою статті є виявлення характеру змін, що відбуваються у структурі неформальної зайнятості в Україні протягом останніх років, зокрема, після реформування пенсійної системи. У процесі дослідження використовувалися такі загальнонаукові методи: аналітико-монографічний – при вивченні літературних джерел з теми дослідження; аналізу та синтезу – для узагальнення статистичних даних щодо тенденцій розвитку неформального ринку праці; системного аналізу, абстрагування, логічних узагальнень – при визначенні характерних особливостей та причин виникнення неформальної зайнятості; абстрактно-логічний – для формування висновків. Проведено порівняльний аналіз неформально зайнятого населення за видами економічної діяльності, статтю, місцем проживання, статусом зайнятості. За результатами дослідження було встановлено: переважна більшість зайнятих у неформальному секторі працює у сільському, лісовому та рибному господарствах; серед загальної кількості неформально зайнятих осіб переважають чоловіки; найвищий рівень неформальної зайнятості зафіксований серед чоловіків і жінок 40–49 та 50–59 років; більш ніж половина неформально зайнятих проживають у сільській місцевості; майже половина неформально зайнятих осіб працюють не за наймом. На основі проведеного дослідження визначено характерні особливості та найбільш вагомі причини виникнення неформальної зайнятості. Окреслено ризики існування неформальної зайнятості та неоднозначні наслідки її поширення. Запропоновано деякі шляхи зниження рівня неформальної зайнятості в країні, зокрема, у сфері податкового законодавства, трудових відносин, соціального страхування.

Ключові слова: тінізація; неформальний ринок праці; неформальна зайнятість; економічна небезпека; ризики; наслідки.

Оксана Владимировна ОРЛИК

кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической кибернетики и информационных технологий, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: orox@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1235-7838>

НЕФОРМАЛЬНАЯ ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ КАК ФАКТОР ТЕНИЗАЦИИ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОПАСНОСТИ

Орлик, О. В. Неформальная занятость населения как фактор тенизации и экономической опасности. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов / Под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 164–177.

Аннотация. В статье на основе обобщения статистических данных исследованы современные тенденции развития неформального рынка труда в Украине на протяжении 2016–2018 гг. Объектом исследования является неформальная занятость, которая выступает фактором экономической опасности для страны в целом и ее субъектов хозяйственной деятельности. Целью статьи является выявление характера изменений, происходящих в структуре неформальной занятости в Украине в последние годы, в частности, после реформирования пенсионной системы. В процессе исследования использовались следующие общенаучные методы: аналитико-монографический – при изучении литературных источников по теме исследования; анализа и синтеза – для обобщения статистических данных о тенденциях развития неформального рынка труда; системного анализа, абстрагирования, логических обобщений – при определении характерных особенностей и причин возникновения неформальной занятости; абстрактно-логический – для формирования выводов. Проведен сравнительный анализ неформально занятого населения по видам экономической деятельности, полу, месту жительства, статусу занятости. По результатам исследования было установлено: подавляющее большинство занятых в неформальном секторе работает в сельском, лесном и рыбном хозяйствах; среди общего количества неформально занятых лиц преобладают мужчины; высокий уровень неформальной занятости зафиксирован среди мужчин и женщин 40–49 и 50–59 лет; больше половины неформально занятых проживают в сельской местности; почти половина неформально занятых лиц работает не по найму. На основе проведенного исследования определены характерные особенности и наиболее весомые причины возникновения неформальной занятости, а также риски ее существования и неоднозначные последствия распространения. Предложены некоторые пути снижения уровня неформальной занятости в стране, в частности, в сфере налогового законодательства, трудовых отношений, социального страхования.

Ключевые слова: тенизация; неформальный рынок труда; неформальная занятость; экономическая опасность; риски; последствия.

Oksana ORLYK

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics and Information Technology, Odessa National Economics University, Ukraine,
e-mail: orox@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1235-7838>

INFORMAL POPULATION EMPLOYMENT AS A FACTOR OF SHADOWING AND ECONOMIC DANGER

Orlyk, O. (2020). *Informal population employment as a factor of shadowing and economic danger*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Neformalna zainiatist naseleennia yak faktor tinizatsii ta ekonomichnoi nebezpeky; za red.: M. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 164–177.

Abstract. The article investigates the current trends of informal labor market development in Ukraine during 2016–2018, based on a synthesis of statistical data. The object of study is informal employment, which acts as a factor of economic danger for the country as a whole and its business entities. The purpose of the article is an identification of the nature of changes

occurring in the structure of informal employment in Ukraine in recent years, in particular, after the pension system reform. In the research process, the following general scientific methods were used: analytical-monographic – in the study of literary sources on the research topic; analysis and synthesis – to summarize statistical data on development trends of the informal labor market; system analysis, abstraction, logical generalizations – in determining the characteristic features and causes of informal employment; abstract-logical – for conclusions forming. A comparative analysis of the informally employed population by type of economic activity, gender, place of residence, employment status has been conducted. According to the study results, it was established: the vast majority of workers in the informal sector work in agriculture, forestry and fisheries; among the total number of informally employed persons, men predominate; a high level of informal employment was recorded among men and women 40–49 and 50–59 years old; more than half of the informally employed persons live in rural areas; almost half of informally employed persons are self-employed. Based on the conducted study, the characteristic features and the most significant reasons of informal employment occurrence, as well as the risks of its existence and ambiguous consequences of the spread, are determined. Some ways of reducing of informal employment level in the country are proposed, in particular, in the field of tax legislation, labor relations and social insurance.

Keywords: shadowing; informal labor market; informal employment; economic danger; risks; effects.

JEL classification: E240; E260; J210; J230

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.164-177](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.164-177)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується тіньовою економічною діяльністю, яка набула значних масштабів та специфічних форм вияву, й переміщенням частини зайнятого населення з офіційного сектора економіки до неофіційного – тіньового сектору.

Існування неформального (тіньового) ринку праці зумовлює суттєве скорочення дохідної частини державного бюджету, зокрема, частки податкових надходжень. Звідси зменшується видаткова частина на виплату пенсій та інших соціальних виплат, заробітної плати, стипендій тощо. Кошти, що обертаються у сфері тіньового ринку праці, створюють суттєву перешкоду на шляху забезпечення сталого розвитку економіки країни та загрожують її економічній безпеці, що підтверджує важливість цього дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. У науковій літературі спостерігається активізація досліджень у сфері виявлення факторів, що сприяють розвитку тіньової економіки в країнах із ринковими механізмами господарювання. Одним із таких факторів тінізації виступає неформальна зайнятість населення, яка є сегментом у структурі українського ринку праці. Проблемам неформальної зайнятості присвячено праці таких науковців, як: С. Кожем'якіна, С. Калініна [1], І. Л. Петрова [2], В. Р. Сердюк, І. В. Заюков [3], Л. Д. Яценко, Л. М. Якушенко [4], М. О. Джаман [5], М. Трифонов [6], Н. М. Краус, Є. Г. Самойленко [7], І. В. Ангелко [8], М. Наумова [9], Н. В. Волкова, К. Р. Сосенкова, О. А. Карпа [10] та ін. Але аналіз цих досліджень свідчить про те, що усіх сучасних аспектів розвитку даного феномену у період проведення пенсійної реформи не було охоплено, тому є потреба у переусвідомленні раніше отриманих результатів і вирішенні в комплексі нових завдань, що виникли.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми.

Неформальна зайнятість виступає фактором тінзації економіки та посилює економічну небезпеку країни й суб'єктів її господарювання. У сучасних умовах актуальність вирішення проблеми неформальної зайнятості зумовлена її значними масштабами, негативним впливом на стан і розвиток ринку праці, на соціально-економічну ситуацію в країні. В останні роки в країні змінилися тенденції та масштаби неформальної зайнятості, окреслилася низка характерних особливостей цього процесу. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне дослідити сучасні тенденції розвитку даного феномену і викласти своє бачення щодо цього питання.

Постановка завдання. Метою статті є: дослідити сучасні тенденції розвитку неформального ринку праці й такого фактору тінзації та економічної небезпеки для держави і суб'єктів її господарювання, як неформальна зайнятість; визначити характерні особливості та причини виникнення неформальної зайнятості; визначити ризики існування та наслідки поширення неформальної зайнятості для країни та суб'єктів її господарювання; запропонувати деякі шляхи зниження рівня неформальної зайнятості в країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні поширеною моделлю ринків праці є дуалістична, або поділ ринків праці на формальну і неформальну (неофіційну, нерегламентовану) частини.

За висновками МОП, зайнятість у неформальному секторі найбільше поширена в країнах з недостатньо розвиненими економіками, що неспроможні забезпечити адекватну зайнятість і соціальний захист від безробіття, насамперед у країнах зі швидко зростаючим населенням [11, с. 4]. У країнах, що переходять до ринку, неформальний сектор становить від 30 до 60% економічно активного населення. У менших розмірах він існує й у розвинених країнах. За критеріями МОП, неформальний сектор характеризується незначним капіталом або його відсутністю, переважанням ручної праці, незареєстрованістю, відсутністю доступу до джерел фінансування і кредиту [2, с. 110–111].

Характерними рисами реального розвитку ринку праці в Україні стали:

- недовикористання праці, про що свідчить нижчий, ніж в інших транзитивних економіках, рівень зайнятості та його фактична незмінність у доволі тривалому періоді;
- надмірна експансія неформальної зайнятості, її тісне переплетіння з формальною, що обумовлює дерегульованість і неконтрольованість багатьох процесів у соціально-трудовій сфері;
- відсутність прогресивних структурних зрушень в економіці, і, відповідно, у сфері зайнятості, гальмування інноваційних перетворень, здатних забезпечити підвищення конкурентоспроможності національної робочої сили;
- розбалансованість ринків праці та освітніх послуг, унаслідок чого виникли перекося у кількісно-якісній структурі ринку праці;
- ігнорування взаємозв'язку темпів зростання продуктивності праці та заробітної плати, що об'єктивно звужувало джерела розвитку та обмежувало попит на працю [2, с. 5–6].

Гострота цих та інших проблем спонукає до дослідження особливостей неформальної зайнятості населення як фактора тінзації господарської діяльності та економічної небезпеки.

Неформальна зайнятість існує як у неформальному, так і у формальному секторах економіки. Існування зайнятості в офіційно незареєстрованому секторі економіки, передбачає приховування від обліку та оподаткування результатів

дозволеної законодавством діяльності, зумовлене можливістю отримувати більші прибутки, ніж у легальному секторі, а також для певної категорії населення є основним джерелом доходу. Високі ставки оподаткування поряд зі слабким контролем за сплатою податків, відсутність безготівкового обігу за участі фізичних осіб, створюють передумови для неформального сектора економіки України.

Неформальний сектор зайнятості не є монолітним. У даному аспекті його основною варіативною ознакою є різноманіття видів діяльності, що приносять дохід. Типовими видами діяльності неформального сектору в Україні є неоплачувана робота у сімейному бізнесі, випадкова оплачувана робота, робота вдома, вулична торгівля тощо.

До сучасних тенденцій функціонування ринку праці в Україні можна віднести значні обсяги неформальної зайнятості. Дані статистичних обстежень дозволяють визначити основні тенденції розвитку неформальної зайнятості в Україні.

Аналіз динаміки неформальної зайнятості населення показує, що за період 2016–2018 рр. її загальний рівень зменшився на 10,6%. Кількість неформально зайнятих у 2016 р. становила 3961,2 тис. осіб, або 24,3% загальної кількості зайнятого населення віком 15–70 років, у 2018 р. – 3541,3 тис. осіб та 21,6% відповідно (рис. 1).

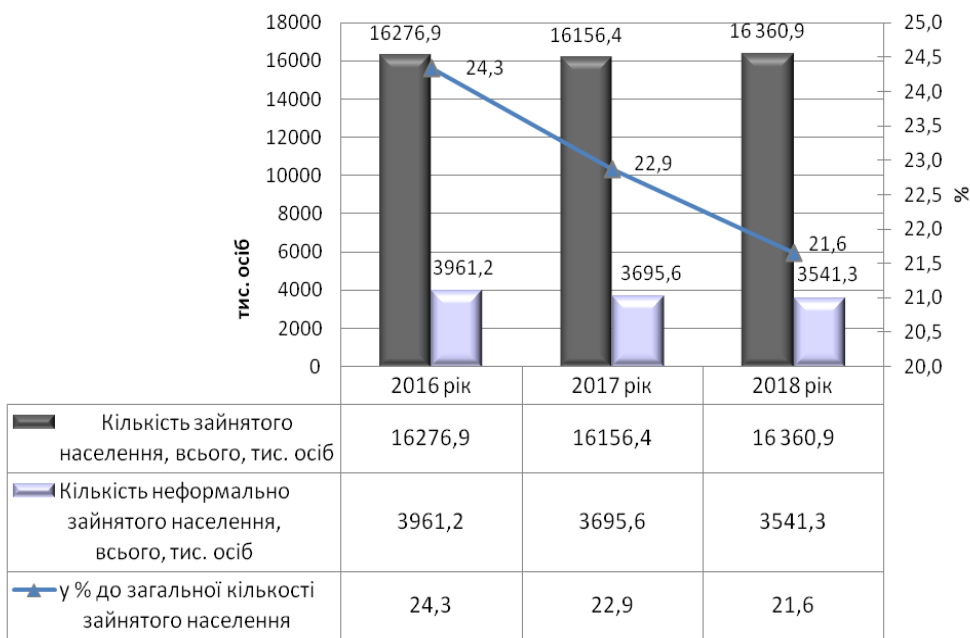

Рис. 1. Динаміка чисельності та питомої ваги неформально зайнятого населення України віком 15–70 років у 2016–2018 рр.

Джерело: розроблено автором за даними [12]

Неформальний сектор економіки за цей період був місцем докладання праці для кожної четвертої-п'ятої людини з-поміж зайнятих.

Серед причин зниження неформальної зайнятості в українській економіці протягом 2016–2018 рр. можна вважати реформування пенсійної системи, що послужило поштовхом населенню до офіційного оформлення на роботу для накопичення необхідного стажу та отримання у майбутньому пенсії.

Динаміка неформально зайнятого населення України за видами економічної діяльності наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Неформально зайняте населення України віком 15–70 років
за видами економічної діяльності у 2016–2018 рр.

Види економічної діяльності	Роки		
	2016	2017	2018
Кількість неформально зайнятого населення віком 15–70 років, всього, тис. осіб	3961,2	3695,6	3541,3
у т.ч. за видами економічної діяльності, у % до підсумку:			
сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	40,8	42,1	42,9
промисловість	6,1	5,6	5,5
будівництво	15,5	16,1	15,9
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	20,9	19,6	18,2
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3,5	3,3	4,2
тимчасове розміщування й організація харчування	2,6	2,4	2,2
інші види економічної діяльності	10,6	10,9	11,1

Джерело: розроблено автором за даними [12]

Як видно з даних табл. 1 рівень неформальної зайнятості знижувався у таких видах економічної діяльності, як: промисловість, оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, тимчасове розміщування й організація харчування. Водночас неформальна зайнятість населення збільшувалася у сільському господарстві, лісовому господарстві та рибному господарстві, будівництві, транспорті та інших видах діяльності.

Переважає більшість зайнятих у неформальному секторі (40,8% – у 2016 р., 42,9% – у 2018 р.) працює в сільському, лісовому та рибному господарствах. Це обумовлено нерозвиненістю ринкових відносин у цих сферах, відсутністю альтернативи зайнятості на сільськогосподарських підприємствах, низькою конкурентоспроможністю сільського населення. За таких обставин варто визнати, що неформальна діяльність селян відіграє важливу роль у забезпеченні їх доходів та насиченні ринку сільськогосподарської продукції.

На несільськогосподарські види неформальної зайнятості припадає незрівнянно менша частка у загальній структурі зайнятого населення: на транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність (3,5% – у 2016 р., 4,2% – у 2018 р.), тимчасове розміщування й організацію харчування (2,6% – у 2016 р., 2,2% – у 2018 р.), промисловість (6,1% – у 2016 р., 5,5% – у 2018 р.).

Домінантною сферою прикладання праці у несільськогосподарському неформальному секторі є оптово-роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (20,9% – у 2016 р., 18,2% – у 2018 р.), будівництво (15,5% – у 2016 р., 15,9% – у 2018 р.). При цьому помітне зниження частки неформальної

зайнятості у оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (з 20,9% до 18,2%) пояснюється зростанням попиту на послуги у цих видах діяльності на офіційному ринку праці.

До інших видів неформальної зайнятості, які становили 10,6% – у 2016 р. і 11,1% – у 2018 р., можна віднести різноманітні послуги населенню, врахувати які дуже складно.

Соціально-демографічний склад неформально зайнятих протягом 2017–2018 рр. залишився сталим. За даними Державної служби статистики України протягом вказаного періоду кожний четвертий чоловік (26,0% – у 2017 р., 24,5% – у 2018 р.) та майже кожна п'ята жінка (19,5% – у 2017 р., 18,6% – у 2018 р.) були задіяні у неформальному секторі. Серед загальної кількості неформально зайнятих переважають чоловіки (табл. 2).

Таблиця 2

Зайнятість населення у неформальному секторі економіки
за статтю та віковими групами у 2017–2018 рр.

Показники	2017 р.				2018 р.			
	Жінки		Чоловіки		Жінки		Чоловіки	
	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %
Кількість неформально зайнятого населення віком 15–70 років, всього	1514,7	100,0	2180,9	100,0	1469,5	100,0	2071,8	100,0
у т.ч. за віковими групами:								
15–24	140,7	9,3	244,9	11,2	128,7	8,8	215,9	10,4
25–29	165,4	10,9	328,8	15,1	153,6	10,5	298,3	14,4
30–34	173,3	11,4	339,4	15,6	187,2	12,7	328,3	15,8
35–39	185,2	12,2	283,3	13,0	172,4	11,7	272,0	13,1
40–49	375,6	24,8	497,6	22,8	375,7	25,6	488,9	23,6
50–59	355,1	23,4	386,7	17,7	341,2	23,2	380,8	18,4
60–70	119,4	7,9	100,2	4,6	110,7	7,5	87,6	4,2

Джерело: розроблено автором за даними [12]

При цьому у вікових групах неформально зайнятих 15–39 років зафіксоване переважання чоловіків (54,9% – у 2017 р., 53,7% – у 2018 р.), а серед осіб середнього (40–59 років) та похилого віку (більше 60 років) – жінок (відповідно 56,1% та 56,3%).

Аналіз неформальної зайнятості у розрізі вікових груп показує, що у неформальному секторі економіки переважно працюють особи працездатного віку, де їх частка у 2018 р. склала 92,5% серед жінок і 95,8% серед чоловіків.

Поширення неформальної зайнятості серед молоді обумовлене пошуком додаткового заробітку під час здобуття освіти. Найчастіше молодь залучається на низькооплачувані роботи, які не вимагають кваліфікації, навичок та відповідного досвіду роботи. Це, зазвичай, робота у магазинах, супермаркетах, місцях громадського харчування. Останнім часом також набувають поширення

різноманітні види робіт, пов'язані з використанням комп'ютерної техніки (набір текстів, сканування, криптографія та інші) [8, с. 127].

Найвищий рівень неформальної зайнятості як серед жінок, так і чоловіків зафіксований серед осіб 40–49 та 50–59 років. Варто зауважити, що наразі представники саме цих вікових категорій населення є найбільш уразливими та соціально незахищеними в країні. Дискримінація осіб середнього та передпенсійного віку у доступі до офіційних робочих місць змушує їх шукати неформальні джерела отримання додаткових засобів існування.

Неформальна зайнятість серед осіб пенсійного віку в першу чергу спричинена низьким рівнем пенсійного забезпечення. Бажання продовжити трудову діяльність змушує їх погоджуватися на неформальну зайнятість, працювати на посадах не привабливих для молодих працівників. Крім цього, в офіційному секторі економіки пропозиція праці для цієї вікової категорії стикається з обмеженим попитом на неї.

Особливістю неформальної зайнятості в Україні є переважне її поширення серед сільського населення. Так більш ніж половина неформально зайнятих проживають саме у сільській місцевості: 54,1% – у 2017 р., 54,8% – у 2018 р., тоді як відповідний показник для міського населення становив 45,9% – у 2017 р., 55,2% – у 2018 р. (табл. 3).

Як бачимо з наведених даних, найвищий рівень неформальної зайнятості жителів сільської місцевості зафіксований серед населення середнього віку (40–59 років): 44,7% – у 2017 р., 45,9% – у 2018 р.

Таблиця 3

Зайнятість населення у неформальному секторі економіки
за місцем проживання та віковими групами у 2017–2018 рр.

Показники	2017 р.				2018 р.			
	Міські поселення		Сільська місцевість		Міські поселення		Сільська місцевість	
	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %
Кількість неформально зайнятого населення віком 15–70 років, всього	1697,2	100	1998,4	100	1599,6	100	1941,7	100
у т.ч. за віковими групами:								
15–24	148,1	8,7	237,5	11,9	126,5	7,9	218,1	11,2
25–29	245,2	14,4	249,0	12,5	212,2	13,3	239,7	12,3
30–34	281,3	16,6	231,4	11,6	271,7	17,0	243,8	12,6
35–39	247,7	14,6	220,8	11,0	236,8	14,8	207,6	10,7
40–49	408,9	24,1	464,3	23,2	406,5	25,4	458,1	23,6
50–59	312,2	18,4	429,6	21,5	288,4	18,0	433,6	22,3
60–70	53,8	3,2	165,8	8,3	57,5	3,6	140,8	7,3

Джерело: розроблено автором за даними [12]

За умов хронічного безробіття на селі основною сферою прикладання праці стала нелегальна робота за наймом у фермерських господарствах, а також робота

в особистих підсобних господарствах, де переважає ручна низькопродуктивна праця, що знижує мотивацію до праці та сприяє тінізації виробничо-збутових процесів аграрного сектору, зростанню навантаження на соціальні фонди.

Практично виживають лише ті села, які розміщені вздовж великих автомагістралей за рахунок того, що люди мають можливість займатися малим бізнесом (будують кафе, станції техобслуговування, або просто сидять при дорозі та продають власну продукцію) [5, с. 5].

Отже, основною причиною дуже значного розповсюдження неформальної зайнятості в сільській місцевості є брак альтернатив зайнятості. У міській місцевості зайнятість у неформальному секторі менше завдяки більш сприятливій кон'юктурі на ринку праці та наявності попиту на робочу силу в офіційному секторі, порівняно з сільською місцевістю. З огляду на це, цілком зрозумілою стає різниця у частці неформально зайнятого населення міст та сіл за окремими віковими групами.

Варто відзначити, що і серед жителів міських поселень також найбільший відсоток неформально зайнятого населення приходить на 40–59 років, хоча порівняно з жителями сільської місцевості він менший: 42,5% – у 2017 р., 43,4% – у 2018 р. Як бачимо, ця частка зростає, як серед жителів сільської місцевості, так і міських поселень.

Наведені дані також свідчать про те, що у 2017–2018 рр. найбільша сумарна частка неформально зайнятого населення серед жителів міст та сіл припадає на вік 15–39 років: якщо серед міського населення вона становила 53,0–54,3%, то серед сільського населення цей показник коливався у межах 46,8–47,0%. Що ж стосується осіб похилого віку (60–70 років), то за вказаний період до неформальної економіки було залучено 3,2–3,6% городян і 7,3–8,3% сільських жителів.

Майже половину неформально зайнятих (50,8% – у 2017 р., 52,6% – у 2018 р.) становлять особи, які працюють не за наймом. Переважна більшість із них (77,1–77,5%) мешкає у сільській місцевості. Натомість основна маса працюючих за наймом – це міські жителі (69,9–70,1%). При цьому, як серед найманих працівників переважають чоловіки (60,4–60,7%), так і серед працюючих не за наймом також переважають чоловіки, хоча частка їх дещо менша (56,5–57,7%) (табл. 4).

Варто відзначити, що дані, представлені Державною службою статистики України, не можна вважати остаточними. Насправді кількість зайнятих у неформальному секторі економіки може бути більшою, зважаючи на важкість його обстеження.

Таблиця 4

Зайнятість населення у неформальному секторі економіки за статтю, місцем проживання та статусом зайнятості у 2017–2018 рр.

Показники	2017 рік				2018 рік			
	за наймом		не за наймом		за наймом		не за наймом	
	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %
Кількість неформально зайнятого населення віком 15–70 років	1819,3	100	1876,3	100	1678,1	100	1863,2	100
у т.ч. за статтю:								
– жінки	720,7	39,6	794,0	42,3	659,8	39,3	809,7	43,5

Продовження табл. 4

– чоловіки	1098,6	60,4	1082,3	57,7	1018,3	60,7	1053,5	56,5
у т.ч. за місцем проживання:								
– міські поселення	1275,5	70,1	421,7	22,5	1172,9	69,9	426,7	22,9
– сільська місцевість	543,8	29,9	1454,6	77,5	505,2	30,1	1436,5	77,1

Джерело: розроблено автором за даними [12]

Оскільки ринок праці України відноситься до трансформаційної моделі, то за своїми характеристиками неформальна зайнятість в Україні схожа на аналогічні феномени в країнах периферійного капіталізму: значні масштаби поширення неформальної зайнятості, слабка розвиненість промислово-виробничої сфери, розмивання межі між формальною та неформальною зайнятістю. Вторинний характер неформальної зайнятості об'єднує Україну з розвиненими капіталістичними країнами Європи [6].

Разом з тим, неформальна зайнятість в Україні має низку специфічних рис. Оскільки неформальна зайнятість має вторинний характер, то прибутки від неї є нижчими за доходи, отримані одночасно за допомогою офіційної та неофіційної діяльності. Загальна кількість та частка неформально зайнятих розподілені нерівномірно та залежать від регіону та місцевості проживання. У сільській місцевості неформальна зайнятість є чи не єдиним засобом виживання. Через це в аграрних областях заходу та півночі України частка неформально зайнятих осіб найбільш висока. Цим же пояснюється переважання серед неформально зайнятих осіб, які працюють не за наймом.

Більшість населення, залученого до неформальної економіки, цілком свідомо та добровільно зробила вибір на її користь. Таким чином, неформальна зайнятість перетворилася на стратегію пристосування та діяльності в умовах капіталістичних відносин. Насамперед це стосується самозайнятих. Водночас багато роботодавців схильні порушувати норми трудового законодавства, нав'язуючи працівникам неформальну зайнятість як безальтернативне явище. А поглиблення економічної кризи дає підстави прогнозувати подальше поширення та поглиблення практик неформальної зайнятості.

Найбільш вагомими причинами виникнення неформальної зайнятості в економіці України на даному етапі, є:

- нестабільність податкового законодавства;
- складна система оподаткування;
- високий податковий тиск на роботодавця, високе податкове навантаження на особисті доходи громадян і, зокрема, процент відрахувань до соціальних фондів, що провокує перехід великої частини економіки у «тінь». На рік загальна кількість податків в Україні становить понад 100 (для порівняння, у Швейцарії – 2, у Сінгапурі – 5, Латвії – 7, Китаї – 4) [7, с. 65];
- високе навантаження на фонд заробітної плати, особливо у секторі малого і середнього підприємництва;
- низький рівень заробітної плати у державному секторі економіки, що сприяє «відпливу» частини трудових ресурсів у «тінь» задля отримання більших доходів;
- збереження значної частки неперспективних робочих місць, дефіцит гідної роботи;

– дисбаланс між ринками праці та освітніх послуг – перекоси у кількісно-якісній структурі, домінування пропозиції над попитом, перевищення попиту на окремі спеціальності і відсутність його на інші, невідповідність рівня кваліфікації потребам роботодавців. Поглиблення диспропорцій, що існують на вітчизняному ринку праці, призводять до збільшення рівня безробіття, зокрема, серед випускників ЗВО [13, с. 89];

- порушення роботодавцем прав найманих працівників;
- низька конкурентоспроможність певної частки населення на ринку праці, насамперед через невідповідну освіту та кваліфікацію;
- зміна трудових мотивацій населення у бік прагнення суб'єктів до самостійності в господарюванні, робота на самих себе;
- недосконалість нормативно-правової бази, яка регулює ринок праці, забезпечення зайнятості та соціального захисту населення;
- нерегульована трудова міграція населення як зовнішня, так і внутрішня, представники якої значною мірою стають неформально зайнятими;
- відсутність ефективної системи контролю та покарання за порушення роботодавцями чинного законодавства у сфері трудових відносин;
- відсутність системних структурних зрушень, спрямованих на модернізацію економіки, її інноваційний розвиток;
- фінансова нестабільність економіки та порушення економічної рівноваги;
- незначне залучення прямих іноземних інвестицій, погіршення інвестиційного клімату в країні, низька інвестиційна активність держави та реального сектора економіки;
- значні перешкоди на шляху розвитку підприємництва, високий ступінь ризику вітчизняного бізнесу;
- надмірне регулювання підприємницької діяльності, високий рівень корупції державних службовців.

Наслідки поширення неформальної зайнятості є неоднозначними:

- неформальну зайнятість можна розглядати в якості вимушеної форми адаптації населення в умовах несприятливої соціально-економічної ситуації в країні, що безумовно має позитивні наслідки, зокрема: зниження кількості безробітних та напруження на ринку праці; можливість на певний період часу отримувати дохід, який є вищим порівняно із соціальними виплатами по безробіттю;
- відкриваючи доступ до нових професій і дозволяючи відносно «дешево» здобувати нові навички, неформальна зайнятість є важливим механізмом соціальної, трудової та професійної мобільності;
- така зайнятість часто виступає інкубатором малого підприємництва: на практиці часто відбувається трансформація самозайнятості у підприємництво, що супроводжується створенням нових легальних робочих місць;
- неформальна зайнятість здатна забезпечувати більш високу зайнятість, у тому числі за рахунок залучення до трудових відносин тих категорій людей, яким в іншій ситуації було б складно знайти роботу в силу специфіки своїх можливостей, наприклад, інвалідам;
- така зайнятість відіграє деяку позитивну роль у забезпеченні зайнятості та доходів населення, у створенні робочих місць тощо [4, с. 7–8; 9; 10, с. 527].

Разом з тим, неформальна зайнятість супроводжується ризиками, що створюють економічну небезпеку для держави, суб'єктів її господарювання та суспільства у цілому:

- недоодержання надходжень до бюджету та соціальних фондів, які могли б бути спрямовані на розвиток соціально-економічної сфери та підвищення рівня й якості життя населення;

- ускладнення процесів регулювання зайнятості населення;

- ускладнення контролю за грошовим обігом;

- гальмування процесів модернізації економіки та формування усталеної ринкової системи в силу низької капіталоємності та продуктивності праці;

- обмеження можливості отримання повної та достовірної економічної інформації, що негативно впливає на процеси макроекономічного прогнозування, розробку ефективних програм розвитку соціально-економічної системи держави;

- гальмування процесів ефективного використання наявного трудового потенціалу внаслідок поширеності незахищених форм зайнятості;

- втрата професійно-кваліфікаційних навичок особистості, зниження її матеріального та культурного рівня внаслідок тривалої зайнятості у неформальному секторі, що призводить до значного зниження якості трудового потенціалу країни;

- ускладнення здійснення контролю за умовами праці, правами інтелектуальної власності;

- відсутність контролю якості товарів і послуг, що надаються;

- формування у суспільстві атмосфери припустимості порушення податкового, трудового та іншого законодавств;

- сприяння зростанню корупції та тіньової економіки;

- створення сприятливого середовища для кримінальної діяльності тощо.

Очевидно, що неформальний вид зайнятості тільки сприяє тінізації економіки та посилює економічну небезпеку. Тому держава повинна усіма способами сприяти легалізації неформальної зайнятості в країні, вирішувати проблеми детінізації економіки, забезпечувати існування переважно офіційного ринку праці.

Висновки і перспективи подальших розробок. За результатами дослідження можна зробити такі висновки. Причинами зниження частки неформальної зайнятості в країні протягом 2016–2018 рр. можна вважати проведення пенсійної реформи, а також те, що значна кількість неформально зайнятих як у неформальному, так і у формальному секторах української економіки є прихованою для обстежень.

Серед причин стримування процесів зниження неформальної зайнятості в країні можна відзначити:

- значну вигідність незареєстрованої зайнятості, яка дає змогу ухилятися від сплати податків як робітникам, так і роботодавцям;

- дискримінацію осіб середнього та передпенсійного віку у доступі до офіційних робочих місць та рівні заробітної плати;

- трудові відносини, які легко перервати;

- залучення до неформальної діяльності одного або кількох членів родини, як характерна для України сімейна стратегія.

Для вирішення проблеми неформальної зайнятості в Україні можна рекомендувати декілька актуальних шляхів, зокрема:

- вдосконалення законодавчої бази, зокрема у сфері трудових відносин, оподаткування, підприємництва;

- оптимізація відрахувань до соціальних фондів;

- спрощення податкового законодавства;

- підвищення стабільності та привабливості формальної зайнятості;

- впровадження системи соціального страхування, у тому числі медичного;
- забезпечення реального захисту соціально вразливих верств населення.

Подальших досліджень потребують питання пов'язані з розробкою комплексної системи заходів, спрямованої на зменшення частки неформально зайнятого населення в Україні, розв'язання найбільш гострих суперечностей розвитку ринку праці.

Література

1. *Ринок праці та зайнятість в Україні : реалії та перспективи* : кол. монографія / За ред. С. Кожем'якіної, С. Калініної. Київ : ІПК ДСЗУ, 2018. 424 с.
2. *Український ринок праці : особливості розвитку та ефективність функціонування* : кол. монографія / За ред. І. Л. Петрової. Київ : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2009. 450 с. URL: http://library.krok.edu.ua/media/library/category/monografiji/petrova_0004.pdf (дата звернення: 28.02.2020).
3. Сердюк В. Р., Заюков І. В. *Сучасні підходи до професійної підготовки економічно активного населення як складової інноваційного розвитку економіки України* : монографія. Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2007. 177 с.
4. Яценко Л. Д., Якушенко Л. М. *Ризики поширення та шляхи мінімізації тіньової зайнятості в Україні* : аналітична доповідь. Серія «Соціальна політика». 2015. № 23. 12 с. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/tinyova_zaynatist-71558.pdf (дата звернення: 05.03.2020).
5. Джаман М. О. *Проблеми зайнятості населення України та пропозиції щодо їх вирішення у контексті економічного розвитку*. Сучасні проблеми ринку праці і зайнятості в контексті політики швидкого економічного зростання : матер. засідання круглого столу (Київ, 17 травня 2018 р.) / За наук. ред. С. М. Кожем'якіної. Київ : ІПК ДСЗУ, 2018. С. 4–6.
6. Трифонов М. *Неформальна зайнятість населення України : кількісний та якісний виміри*. URL: <https://commons.com.ua/uk/neformalna-zajnyatist-naselennya> (дата звернення: 11.03.2020).
7. Краус Н. М., Самойленко Є. Г. *Тіньова зайнятість і офіційне безробіття на ринку праці : світовий досвід і українські реалії*. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2014. № 1 (63). С. 64–71.
8. Ангелко І. В. *Неформальна зайнятість населення України в сучасних умовах господарювання*. Український соціум. 2010. № 3 (34). С. 124–132.
9. Наумова М. *Неформальна зайнятість в Україні : аналіз факторів впливу*. Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства. 2018. № 2. URL: <http://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/169/162> (дата звернення: 12.03.2020).
10. Волкова Н. В., Сосенкова К. Р., Карпа О. А. *Проблеми тіньової зайнятості в Україні*. Молодий вчений. 2017. № 5 (45). С. 525–528.
11. *Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості населення* : Наказ Державної служби статистики України № 16 від 23.01.2013 р. 24 с. URL: https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/18/metod_16.pdf (дата звернення: 16.03.2020).
12. *Державна служба статистики України* : сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 17.03.2020).
13. Орлик О. В. *Взаємодія ринків праці та освітніх послуг в контексті забезпечення економічної безпеки*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. 2018. Вип. 2 (66). С. 85–98. DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.2\(66\).2018.85-98](https://doi.org/10.33987/vsed.2(66).2018.85-98).

References

1. *The labor market and employment in Ukraine: realities and prospects*: monograph (2018). Ed. by S. Kozhemiakina, S. Kalinina [Rynok pratsi ta zainiatist v Ukraini: realii ta perspektivy: monohrafiia; za nauk. red. S. Kozhemiakinoi, S. Kalininoi], IPK DSZU, Kyiv, 424 s. [in Ukrainian]

2. *Ukrainian labor market: features of development and functioning efficiency*: monograph (2009). Ed. by I. L. Petrova [Ukrainskyi rynek pratsi: osoblyvosti rozvytku ta efektyvnist funktsionuvannia: monohrafiia; za red. I. L. Petrovoi], Kyiv, 450 s. Retrieved from: http://library.krok.edu.ua/media/library/category/monografiji/petrova_0004.pdf [in Ukrainian]
3. Serdiuk, V. R., Zaiukov, I. V. (2007). *Modern approaches to the professional training of the economically active population as a component of innovative development of the Ukrainian economy*: monograph [Suchasni pidkhody do profesiinoi pidhotovky ekonomichno aktyvnoho naselennia yak skladovoi innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy: monohrafiia], UNIVERSUM-Vinnytsia, Vinnytsia, 177 s. [in Ukrainian]
4. Yatsenko, L. D., Yakushenko, L. M. (2015). *Risks of spread and ways to minimize shadow employment in Ukraine*: analytical report [Ryzyky poshyrennia ta shliakhy minimizatsii tinovoi zainiatosti v Ukraini], Analitychna zapyska, Seriia «Sotsialna polityka», No. 23, 12 s. Retrieved from: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/tinyova_zaynatist-71558.pdf [in Ukrainian]
5. Dzhaman, M. O. (2018). *Problems of employment of the Ukrainian population and proposals for their solution in the context of economic development* [Problemy zainiatosti naselennia Ukrainy ta propozytsii shchodo yikh vyrishennia u konteksti ekonomichnoho rozvytku], Suchasni problemy rynku pratsi i zainiatosti v konteksti polityky shvydkoho ekonomichnoho zrostantia: materialy zasidannia kruhloho stolu 17 travnia 2018 r., IPK DSZU, Kyiv, s. 4–6 [in Ukrainian]
6. Tryfonov, M. *Informal employment of the Ukrainian population: quantitative and qualitative measurement* [Neformalna zainiatist naselennia Ukrainy: kilkisnyi ta yakisnyi vymiry]. Retrieved from: <https://commons.com.ua/uk/neformalna-zajnyatist-naselennya> [in Ukrainian]
7. Kraus, N. M., Samoilenko, Ye. H. (2014). *Shadow employment and official unemployment in labor market: the world experience and Ukrainian reality* [Tiniova zainiatist i ofitsiine bezrobittia na rynku pratsi: svitovy dosvid i ukraïnski realii], Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli, No. 1 (63). s. 64–71 [in Ukrainian]
8. Anhelko, I. V. (2010). *Informal employment of the Ukrainian population in current business conditions* [Neformalna zainiatist naselennia Ukrainy v suchasnykh umovakh hospodariuvannia], Ukrainskyi sotsium, No. 3 (34). s. 124–132 [in Ukrainian]
9. Naumova, M. (2018). *Informal employment in Ukraine: analysis of influencing factors* [Neformalna zainiatist v Ukraini: analiz faktoriv vplyvu], Ekonomiko-pravova paradyhma rozvytku suchasnoho suspilstva, No. 2. Retrieved from: <http://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/169/162> [in Ukrainian]
10. Volkova, N. V., Sosenkova, K. R., Karpa, O. A. (2017). *The problems of shadow employment in Ukraine* [Problemy tiniovoi zainiatosti v Ukraini], Molodyi vchenyi, No. 5 (45), s. 525–528 [in Ukrainian]
11. *Methodological provisions for population informal employment determining*: Law of Ukraine, No. 16, 23.01.2013 [Metodolohichni polozhennia shchodo vyznachennia neformalnoi zainiatosti naselennia: Nakaz Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy, No. 16, 23.01.2013], Kyiv, 24 s. Retrieved from: https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/18/metod_16.pdf [in Ukrainian]
12. *State Statistics Service of Ukraine*: website [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
13. Orlyk, O. V. (2018). *The interaction between labor markets and educational services in the context of economic security providing* [Vzaïemodiia rynkiv pratsi ta osvïtikh posluh v konteksti zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky], Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen, Vyp. 2 (66), s. 85–98. DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.2\(66\).2018.85-98](https://doi.org/10.33987/vsed.2(66).2018.85-98) [in Ukrainian]

УДК 658.8:620.9:658.5

Галина Олександрівна ПУДИЧЕВА

кандидат економічних наук, докторантка кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: pudychева@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9350-3509>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Пудичева, Г. О. *Теоретичні засади дослідження енергетичного господарства як логістичної системи*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 178–189.

Анотація. У статті визначено сутність енергетичного господарства, виділено три його рівні за територіальною ознакою: мікро- (рівень підприємства), мезо- (адміністративно-територіальні утворення) та макрорівень (енергетичне господарство країни). Запропоновано авторське визначення енергетичного господарства, яке, на відміну від існуючих, не обмежується лише рівнем підприємств. Вказано на технологічну, територіальну та економічну єдність об'єктів енергетичного господарства. Мета статті полягає у дослідженні основних бізнес-процесів, які відбуваються в енергетичному господарстві, на основі чого робиться висновок про можливість розгляду енергетичного господарства як логістичної системи. Для досягнення поставленої мети використано такі загальнонаукові методи: систематизації, узагальнення, абстрагування, аналогії, аналізу та синтезу. Запропоновано схему основних бізнес-процесів в енергетичному господарстві, що охоплює п'ять стадій. Проведено критичний аналіз підходів до визначення поняття «логістична система», наявних у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. На основі проведеного аналізу обґрунтовано, що логістичну систему можна розглядати як відносно стійку сукупність ланок у певному бізнес-середовищі, яка забезпечує інтегроване управління потоками з метою реалізації «семи правил логістики». Зроблено акцент на тому, що використання логістичного підходу в енергетичному господарстві дозволяє представити бізнес-процеси, що відбуваються у ньому, як потокову модель. Автор розділяє в енергетичному господарстві потоки енергетичних ресурсів, які за своєю природою є матеріальними потоками, та енергетичні потоки, що є потоками послуг. Зроблено висновок про те, що розгляд енергетичного господарства як логістичної системи дає змогу стверджувати про формування нового напрямку – енергетичної логістики.

Ключові слова: енергетика; енергетичне господарство; енергетична система; логістична система; потоки; бізнес-процеси.

Галина Александровна ПУДЫЧЕВА

кандидат экономических наук, докторант кафедры экономики предприятия и организации предпринимательской деятельности, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: pudychева@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9350-3509>

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ХОЗЯЙСТВА КАК ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Пудычева, Г. А. Теоретические основы исследования энергетического хозяйства как логистической системы. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов / Под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 178–189.

Аннотация. В статье определена сущность энергетического хозяйства, выделены три его уровня по территориальному признаку: микро- (уровень предприятия), мезо- (административно-территориальные образования) и макроуровень (энергетическое хозяйство страны). Предложено авторское определение энергетического хозяйства, которое, в отличие от существующих, не ограничивается только уровнем предприятий. Указано на технологическое, территориальное и экономическое единство объектов энергетического хозяйства. Цель статьи состоит в исследовании основных бизнес-процессов, которые происходят в энергетическом хозяйстве, на основе чего делается вывод о возможности рассмотрения энергетического хозяйства как логистической системы. Для достижения поставленной цели использованы следующие общенаучные методы: систематизации, обобщения, абстрагирования, аналогии, анализа и синтеза. Предложена схема основных бизнес-процессов в энергетическом хозяйстве, которая охватывает пять стадий. Проведен критический анализ подходов к определению понятия «логистическая система», имеющих в отечественной и зарубежной научной литературе. На основе проведенного анализа обосновано, что логистическую систему можно рассматривать как относительно устойчивую совокупность звеньев в определенной бизнес-среде, которая обеспечивает интегрированное управление потоками с целью реализации «семи правил логистики». Сделан акцент на том, что использование логистического подхода в энергетическом хозяйстве позволяет представить бизнес-процессы, происходящие в нем, как потоковую модель. Автор разделяет в энергетическом хозяйстве потоки энергетических ресурсов, которые являются по своей природе материальными потоками, и энергетические потоки, являющиеся потоками услуг. Сделан вывод о том, что рассмотрение энергетического хозяйства как логистической системы позволяет утверждать о формировании нового направления – энергетической логистики.

Ключевые слова: энергетика; энергетическое хозяйство; энергетическая система; логистическая система; потоки; бизнес-процессы.

Halyna PUDYCHEVA

PhD in Economics, Doctoral Student of Enterprise Economics and Entrepreneurship
Activity Organization Department, Odessa National Economic University, Ukraine,
e-mail: pudycheva@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9350-3509>

THEORETICAL BASIS OF THE STUDY OF ENERGY FACILITIES AS A LOGISTICS SYSTEM

Pudycheva, H. (2020). *Theoretical basis of the study of energy facilities as a logistics system*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Teoretychni zasady doslidzhennia enerhetychnoho hospodarstva yak lohistychnoi systemy; za red.: M. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-economicnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 178–189.

Abstract. The essence of the energy system is defined in the article and its three levels are distinguished by territorial criteria: micro- (enterprise level), meso- (administrative-territorial formations) and macro level (energy system of the country). The author's definition of the energy system is proposed, which, unlike the existing ones, is not limited only by the level of enterprises. The technological, territorial and economic unity of the objects of the energy systems is indicated. The purpose of article is to study the main business processes that occur

in the energy sector. Based on this, a conclusion is drawn about the possibility of considering the energy economy as a logistics system. To achieve this goal, the following general scientific methods were used: systematization, generalization, abstraction, analogy, analysis and synthesis. A scheme of the main business processes in the energy sector is proposed, which covers five stages. A critical analysis of approaches to the definition of the concept of «logistics system», available in the domestic and foreign scientific literature, is conducted. Based on the analysis, it is substantiated that the logistics system can be considered as a relatively stable set of links in a certain business environment, which provides integrated flow management in order to implement the «logistics mix». The emphasis is made on the fact that the use of the logistic approach in the energy sector allows to present the business processes taking place in it as a stream model. The author distinguishes the flows of energy resources, which are inherently material flows, and energy flows, which are flows of services, in energy system. It is concluded that the consideration of the energy system as a logistics system allows confirming the formation of a new direction – energy logistics.

Keywords: energy sector; energy facilities; energy system; logistics system; flows; business process.

JEL classification: D300; O130; Q430

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.178-189](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.178-189)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема забезпечення підприємств, населення та економіки в цілому енергетичними послугами є дуже гострою для України в сучасних умовах. Наявність енергетичних ресурсів відповідної якості й кількості надає значні можливості для економічного зростання та розвитку, сприяє зростанню добробуту громадян. На сьогоднішній день в енергетичній галузі спостерігаються негативні тенденції, а саме, посилюється залежність від імпорتنих енергоносіїв, рівень енергетичної ефективності залишається досить низьким, частка відновлюваних джерел енергії в енергетичному балансі зростає повільними темпами. Саме тому підвищується інтерес науковців та практиків до проблем ефективного управління енергетичним господарством.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженню проблем енергетичної галузі присвячено роботи таких науковців, як В. Г. Сазикін, А. Г. Кудряков, А. А. Макаров, Л. А. Мелентьев, І. Дінсер, А. Абу-Райаш [1] та ін. Впровадження логістичного підходу в управління енергетичними господарствами висвітлюється у роботах Н. Григор'євої, Д. Жаї, Дж. Шанг, Ф. Янг, Ш. Анг [2] та ін. Проте, концепція енергетичної логістики є доволі новою і залишається недостатньо висвітленою у наукових публікаціях.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині серед вчених-економістів робляться спроби визначити теоретичні засади застосування логістичної концепції у сфері енергетики, зокрема, наголошується на можливості виділення окремого предметного напрямку в логістиці – енергетичної логістики, розроблене її визначення, окреслено об'єкт та предмет дослідження, принципи та задачі. Однак залишається не сформованим загальне бачення енергетичного господарства як логістичного утворення. Вважаємо, що вирішення цієї проблеми створить підґрунтя для подальшого формування основ енергетичної логістики, зокрема її методичного інструментарію.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних бізнес-процесів, які відбуваються в енергетичному господарстві, а також з'ясування можливості розгляду його як логістичної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток енергетики чинить визначальний вплив на розвиток економіки в цілому. Це обумовлено універсальним характером енергії, використання якої супроводжує будь-який господарський процес. Збільшення обсягів виробництва в масштабах усієї економіки призводить до збільшення обсягів використання енергетичних ресурсів різних видів. У теперішній час енергетика являє собою складний міжгалузевий господарський комплекс, що існує у формі енергетичного господарства. Енергетичне господарство включає такі галузі промисловості, як електроенергетика, вугільна, нафтова, нафтопереробна та газова промисловість, а також енергетичне господарство міст та сільських місцевостей, які, у свою чергу, можуть розглядатися як взаємопов'язані системи [3, с. 12].

Розглядаючи ієрархію енергетичних систем, В. Г. Сазикін та А. Г. Кудряков відзначають, що всі елементи енергетичної системи функціонально пов'язані єдністю генерування, передачі та споживання енергії. Вони розглядають підсистеми енергетичної системи, розділяючи їх за функціональною ознакою. Так, енергетична система, на їх погляд, включає електроенергетичну систему, в яку входить система електропостачання [4, с.41].

Такий підхід заслуговує на увагу, оскільки кожна галузь енергетики (наприклад, електроенергетика, нафтова, газова, нафтопереробна промисловість тощо) має свої особливості функціонування і, як наслідок, управління.

Водночас, вважаємо, що за територіальною ознакою доцільно виділяти три рівні енергетичного господарства, а саме:

- мікрорівень – енергетичне господарство окремого підприємства;
- мезорівень – енергетичне господарство адміністративно-територіальних одиниць (міста, села, селища, територіальної громади, району, області тощо);
- макрорівень – єдине енергетичне господарство країни.

Енергетичне господарство кожного рівня являє собою складну систему, склад та структура якої відображає рівень розвитку продуктивних сил.

На сьогоднішній день основними споживачами енергії є підприємства. Тому забезпеченню ефективного функціонування енергетичних господарств саме на мікрорівні повинно приділятися достатньо уваги.

За визначенням Великої радянської енциклопедії: «Енергетичне господарство підприємства – сукупність установок, які служать для перетворення та передачі енергії, та відповідних служб, які забезпечують безперебійне постачання підприємства всіма видами енергії та енергоносіїв (електроенергією, паливом, парою, газом тощо) установлених параметрів та при найменших витратах [5]. Вважаємо, що таке визначення є доволі вдалим, оскільки відображає основну мету існування енергетичного господарства підприємства, а саме забезпечення потреб підприємства усіма видами енергетичних послуг відповідної якості при найменших витратах.

Склад та структура енергетичного господарства підприємства відповідає обраній системі енергопостачання, а саме, зовнішній (централізованій), комбінованій або внутрішній (децентралізованій). Зовнішнє енергопостачання являє собою варіант енергопостачання, при якому всі види енергії споживач отримує зі сторони. Комбіноване енергопостачання відображає ситуацію, коли частина енергетичних послуг надходять зі сторони (наприклад, електроенергія), а інша виробляється самостійно (наприклад, тепло з власної котельної). Варіант внутрішнього енергопостачання передбачає повне забезпечення енергією всіх видів від власних установок [6, с. 469]. Водночас, будь-яке енергетичне

господарство як система характеризується певною цілісністю, сталістю та єдністю елементів, частин та підсистем.

На думку А. А. Макарова та Л. А. Мелентьєва, системи в енергетиці відрізняються технологічною, територіальною та економічною єдністю. При цьому, технологічна єдність обумовлена такими факторами:

- широка взаємозамінність різних видів палива та енергії;
- комбінований характер багатьох енергетичних процесів (сумісний видобуток нафти та газу, комплексний характер переробки нафти тощо);
- взаємопов'язаність режимів роботи різних типів енергетичних об'єктів, яка обумовлена нерозривністю процесів виробництва та споживання енергії, та використанням на енергетичних установках різних видів палива для компенсації коливань розмірів енергоспоживання;
- необхідність взаємного резервування галузей паливної промисловості шляхом створення запасів палива та вільних виробничих потужностей з його добутку та розподілу.

Територіальна єдність обумовлюється злиттям у єдиний енергетичний комплекс енергетики усіх районів країни, створення електроенергетичної системи, а також систем газо- та нафтопостачання, які охоплюють більшість території країни.

Економічна єдність енергетичного господарства обумовлена його технологічною та територіальною єдністю й пов'язана з тим, що доцільність введення в експлуатацію того чи іншого об'єкта енергетики залежить, як правило, від економічних характеристик багатьох інших об'єктів [3, с. 12].

Складність енергетичного господарства, його комплексний характер та значні фінансові витрати, які зазвичай супроводжують процеси забезпечення енергією споживачів, викликають необхідність здійснення ефективного управління енергетичним господарством з метою його оптимального функціонування.

Пропонуємо розглядати енергетичне господарство будь-якого рівня як систему взаємопов'язаних технічних об'єктів, які служать для виробництва, перетворення, передачі, розподілу та використання певними споживачами енергії установлених параметрів при найменших витратах, а також відповідних служб та організацій, які забезпечують управління ефективним здійсненням даних процесів.

Варто зауважити, що в іноземній літературі еквівалентом поняття «енергетичного господарства» є поняття «енергетична система» («energy system»), функцією якої є надання енергетичних послуг (електроенергія, опалення, охолодження, водопостачання та зберігання енергії) кінцевим споживачам. Ці енергетичні послуги постачаються до п'яти основних секторів споживання, зокрема, житлового, промислового, комерційного, сільськогосподарського та транспортного [6, с. 59].

Виконання енергетичним господарством своєї мети досягається, за рахунок того, що його окремі об'єкти виконують різні функції та пов'язані з різними процесами перетворення енергетичних ресурсів на енергетичні послуги.

А. А. Макаров та Л. А. Мелентьєв виділяють чотири стадії перетворення енергії в енергетичному господарстві, а саме:

- 1) видобуток природних енергетичних ресурсів;
- 2) переробка природних енергетичних ресурсів;

- 3) виробництво електроенергії, пари та гарячої води;
- 4) споживання різних видів палива та енергії [3, с. 14].

Вважаємо, що такий перелік стадій є доволі вдалим, однак, говорячи про енергетичне господарство, не варто забувати про процеси, пов'язані з передачею та розподілом енергії.

Необхідним є розгляд окремих стадій енергетичного ланцюга постачань як окремого бізнес-процесу із входом та виходом. Ураховуючи вище зазначене, представимо авторське бачення процесів в енергетичному ланцюзі (рис. 1).

Схема, наведена на рис. 1 розглядає енергетичне господарство як поєднання окремих бізнес-процесів, спрямованих на надання кінцевому споживачу енергетичних послуг відповідних параметрів з найменшими витратами.

Варто внести деякі уточнення:

1. Ця схема не відображає всі види ресурсів, які є вхідними по відношенню до процесів (наприклад, фінансові, інформаційні, трудові, матеріальні та інших), та результатів процесів (фінансових, соціальних та інших), хоча їх наявність у даних процесах не викликає сумніву.

2. Схема не містить логістичні операції транспортування, складування, зберігання тощо, які здійснюються по відношенню до енергетичних ресурсів.

3. На етапі споживання палива та енергії як один із результатів зазначена продукція та послуги різних галузей, однак процеси, що відбуваються в енергетичному господарстві, впливають на процес їх виробництва опосередковано, оскільки енергетичні послуги – лише одна зі складових матеріально-ресурсного забезпечення виробничих процесів.

4. Відходи, які утворюються на етапі споживання енергетичних ресурсів мають зв'язок з процесом виробництва електроенергії, пари та гарячої води в тій мірі, в якій відходи промислового виробництва та побутового споживання можуть бути використані як альтернативні джерела енергії.

Вважаємо, що енергетичне господарство (енергетичну систему) можна розглядати з точки зору логістичного підходу, тобто як логістичну систему. Поняття логістичної системи є одним із найважливіших у теорії логістики.

Найбільш поширеним у вітчизняній літературі є визначення логістичної системи як адаптивної системи зі зворотним зв'язком, що виконує ті або інші логістичні функції та операції, складається, як правило, з декількох підсистем та має розвинуті зв'язки із зовнішнім середовищем [7; 8, с. 32; 9, с. 27; 10, с. 25]. Однак, вважаємо, що таке визначення є доволі невдалим, оскільки відображаючи сутність системного підходу, воно є дуже загальним і не відбиває специфіки логістичного управління потоками.

Погоджуємося з думкою М. А. Окландера, який підкреслює важливість дослідження логістичних систем, вказуючи що логістика може існувати тільки у формі логістичної системи підприємства [11, с. 6]. Автор визначає логістичну систему як організаційно-управлінський механізм, пов'язаний з досягненням потрібного рівня інтеграції логістичних функцій за рахунок організаційних перетворень у структурі управління та впровадження спеціально розроблених управлінських процедур (операційних систем), основою яких є планування постачання, підтримка виробництва і фізичного розподілу як єдиного матеріального потоку [11, с. 68]. Однак у даному визначенні система ототожнюється з механізмом, а об'єкт управління логістики обмежується лише матеріальним потоком.

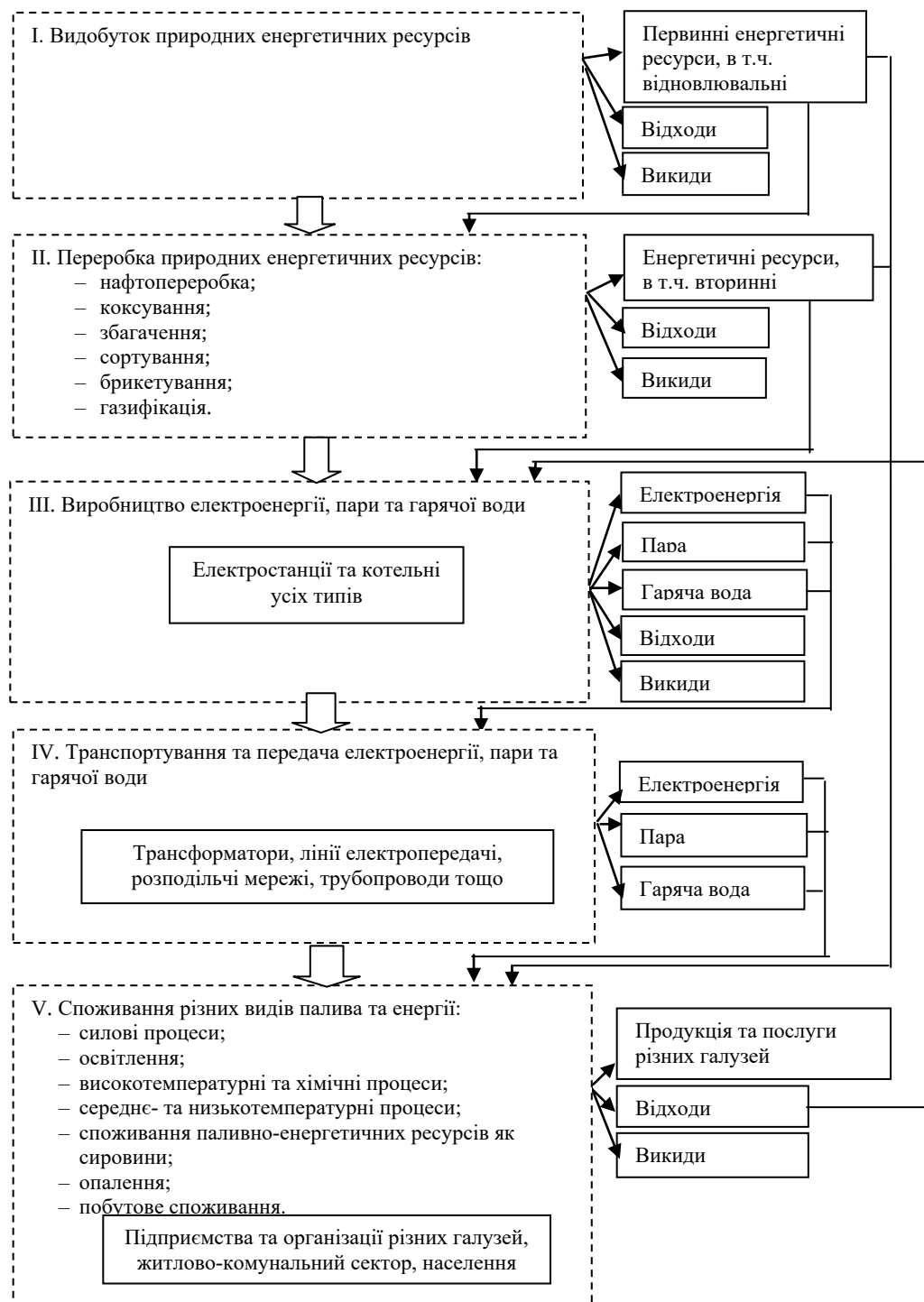

Рис. 1. Схема основних процесів в енергетичному господарстві

Джерело: розроблено автором на основі [3, с. 14; 4, с. 59; 5, с. 4]

В. І. Сергєєв називає логістичною системою відносно стійку сукупність ланок (структурних/функціональних підрозділів компанії, а також

постачальників, споживачів та логістичних посередників), взаємопов'язаних й об'єднаних єдиним управлінням логістичним процесом для реалізації корпоративної стратегії організації бізнесу [9, с. 28]. Проте, вважаємо, що метою формування логістичної системи повинні стати не стратегічні бізнес-інтереси, а задоволення потреб споживача у певних видах товарів та послуг відповідно до виконання «7 правил логістики». Крім того, розгляд логістичної системи не повинен обмежуватися тільки рівнем окремого підприємства, оскільки серед видів логістичних систем виділяються не лише мікрологістичні (рівень підприємств), але й мезологістичні (рівень корпорацій) та макрологістичні, що передбачають управління потоковими процесами за участю декількох і більше незалежних суб'єктів господарювання, не обмежених у територіальному розташуванні [8, с. 33–34]. При цьому, мікрологістика вирішує локальні питання переміщення потоків у рамках підприємств або їх окремих підрозділів; мезологістика забезпечує інтеграцію в одну систему декількох підприємств однієї галузі для досягнення логістичної мети; а макрологістика вирішує загальні (глобальні) питання, пов'язані з рухом потоків на міждержавному, державному й міжрегіональному рівні [10, с. 28–29].

Зарубіжні дослідники визначають логістичну систему як мережу організацій, людей, діяльності, інформації та ресурсів, залучених у фізичний потік продуктів від постачальника до споживача. Логістична система може складатися із трьох основних підсистем: постачання, виробництва та розподілу (дистрибуції) [12, с. 371]. Крім того, розглядається можливість функціонування логістичних систем як на мікрорівні, так і на макрорівні. На мікрорівні логістична система визначається як специфічно організована система, яка забезпечує інтеграцію всередині певного бізнес-середовища. У свою чергу, таке бізнес-середовище складається з організаційних мереж людей, які мають технічні навички, та які націлені на ефективне управління потоками товарів та інформації. Логістична система зазвичай складається з таких підсистем: постачання, транспорт, сервісне забезпечення, виробництво, складування, розподіл, та відносини між ними. На національному рівні, логістична система зазвичай формується з активностей, які пов'язані з потоками товарів у національній економіці, та складаються зі зберігання, обробки, транспортування, а також пов'язаних управлінських та інформаційних процесів. Ці види діяльності виконуються спеціалізованими секторами, пов'язаними з логістикою, виробничими та невиробничими секторами [13, с. 309].

Таким чином, можна розглядати логістичну систему як відносно стійку сукупність ланок (структурних та функціональних підсистем) у певному бізнес-середовищі (як у середині підприємства, так і поза його межами), яка забезпечує інтегроване управління потоками з метою реалізації «семи правил логістики».

Взагалі ж, концепція логістики базується на системному та процесному підходах та прагне шляхом запровадження відповідних логістичних технологій перетворити будь-який процес у безперервний потік (тобто позбавитися від будь-яких розривів, непродуктивних простоїв тощо). Основною ідеєю концепції є створення додаткової споживчої цінності товарів (послуг) при мінімізації сукупних витрат у ланцюзі їх постачань. Її реалізація на практиці в окремих сферах економічної діяльності (на транспорті, у виробництві, торгівлі тощо) дає феноменальні результати [14, с. 12].

Сутність логістичного підходу полягає в тому, що управління повинно здійснюватися наскрізним потоком, а не відокремленими потоками, розділеними

за окремими функціями або операціями. Різноспрямовані потоки розглядаються не ізольовано, а комплексно, тобто забезпечується системність у прийнятті управлінських рішень. Вважаємо, що даний підхід доцільно застосовувати і в управлінні енергетичним господарством.

Дійсно, процеси, які відбуваються в енергетичних системах, містять декілька стадій, учасники яких формують енергетичний ланцюг постачання. Використання логістичного підходу в управлінні енергетичним господарством дозволить оптимізувати потокові процеси у ньому з точки зору мінімізації загальних витрат.

Управління енергетичним господарством на основі логістичного підходу є важливим для забезпечення системності взаємодії учасників на всіх стадіях енергетичного ланцюга (ланцюга перетворення енергії), що є відображенням руху енергії від її джерел до кінцевого споживання.

Сучасний розвиток логістики (період неологістики) можна охарактеризувати комплексним урахуванням спільної роботи всіх підрозділів підприємства при організації ефективної його діяльності. Для цього функціонування підприємства потрібно розглядати як роботу єдиного цілого, що складається з окремих ланок. Саме тому можна стверджувати, що робота енергетичного господарства промислового підприємства являє собою потоковий логістичний бізнес-процес, що вимагає оптимізації задля досягнення максимальної ефективності роботи всього підприємства.

Критерієм логістичного підходу до управління енергетичним господарством є мінімізація витрат, а сам процес представляє собою впорядковану в часі послідовність логістичних операцій, спрямовану на забезпечення підрозділів підприємства енергетичними послугами відповідного виду та якості в необхідній кількості у необхідне місце і час.

Однією з моделей представлення бізнес-процесів є потокова модель. Вона пов'язана з описом процесу як потоку об'єктів (потік на вході – перетворення – потік на виході). В якості потоку в даному випадку виступають потоки енергетичних ресурсів на вході процесу та потоки енергії на його виході. Як зазначалося вище, саме потоки є основним об'єктом вивчення логістики.

Вважаємо, що всередині системи енергетичного господарства в якості центрального об'єкта управління відповідно до логістичного підходу також можна розглядати потоки.

Н. Григор'єва, розглядаючи особливості поточкових процесів в енергетичній логістиці, стверджує, що основним видом потоків у логістиці на енергетичних підприємствах є матеріальні потоки (потоки енергії), які характеризуються такими параметрами:

- вид енергії (електрична, теплова та інші);
- кількість спожитої та виробленої енергії;
- унікальність товару (відсутність замінників);
- сполучення у часі виробництва та споживання енергії;
- відсутність товарних запасів;
- вартісні характеристики: обсяг випуску та продажу, собівартість;
- та інші [15, с. 38–39].

Проте, вважаємо, що варто розрізняти енергетичні потоки і потоки енергетичних ресурсів, які є основними у роботі енергетичного господарства. Енергетичні ресурси здебільшого мають матеріальну форму, і їх рух може розглядатися як матеріальний потік.

Однак на промислових підприємствах і енергетичні потоки, і потоки енергетичних ресурсів будуть супутніми по відношенню до основних матеріальних потоків підприємства у цілому (сировини, матеріалів, незавершеного виробництва, готової продукції).

Потік енергетичних ресурсів представляє собою матеріальний потік, що є вхідним у системі енергетичного господарства підприємства. Для потоку енергетичних ресурсів, як для матеріального потоку, головною характеристикою є безперервність. Для забезпечення споживача відповідною кількістю енергії, учасники потокових процесів всередині енергетичного господарства повинні забезпечувати один одного та споживача «точно вчасно». До логістичних операцій, пов'язаних з потоками енергетичних ресурсів відносяться навантаження, транспортування, розвантаження, комплектування, складування, пакування тощо.

Енергетичні потоки, на відміну від потоків енергетичних ресурсів, не мають матеріальної форми. Енергетичний потік являє собою спрямований рух енергетичних послуг (електричної та теплової енергії у вигляді електричного току, пару та гарячої води), пов'язаний з рухом матеріальних, інформаційних та інших ресурсних потоків як у рамках логістичної системи, так і поза нею. Енергетичні потоки виникають при трансформації енергетичних ресурсів у енергетичні послуги.

Завданням управління енергетичними потоками у логістичних системах є повне та своєчасне забезпечення кінцевих споживачів енергії енергетичними послугами у повному обсязі, у відповідні терміни та з мінімальними витратами.

Потоки енергетичних ресурсів та енергетичні потоки є основними по відношенню до енергетичного господарства та супутніми щодо підприємства у цілому. Однак ефективне управління ними неможливе без врахування їх взаємозв'язків з інформаційними, фінансовими та іншими видами потоків. Крім того, в енергетичному господарстві циркулюють інші види супутніх потоків. Наприклад, до складу вихідного потоку включаються різні види відходів (зола, відпрацьоване паливо тощо) та викидів (діоксид вуглецю та інші).

Потоки можна поділити на внутрішні та зовнішні залежності від того, функціонують вони всередині логістичної системи чи поза її межами. Крім того, потоки є вхідними (надходять ззовні до логістичної системи) та вихідними (виходять з логістичної системи).

Ефективність управління потоковими процесами в енергетичному господарстві підприємства безпосередньо впливає на ефективність роботи як самого енергетичного господарства, так і підприємства загалом. Потоки, проходячи через логістичну систему, певним чином трансформуються, змінюючи свої параметри та характеристики.

Отже, за своєю природою функціонування енергетичного господарства будь-якого рівня є потоковим процесом, а саме енергетичне господарство – логістичною системою. У зв'язку з цим виникає можливість використання в управлінні енергетичним господарством логістичного підходу, який передбачає системну інтеграцію окремих бізнес-процесів підприємства з метою оптимізації потокових процесів.

На сьогоднішній день доволі успішно розвиваються такі функціональні області логістики, як логістика постачання, виробництва, розподілу, логістика складування, транспортування, запасів. Вони широко застосовуються на практиці сучасними підприємствами, мають розроблене теоретичне підґрунтя та

відіграють ключову роль у концепції інтегрованої логістики. Водночас з'являються нові напрямки галузевої (предметної) логістики, які мають свої особливості залежно від тієї галузі, в якій формуються, функціонують та розвиваються логістичні системи. До них відносяться такі напрямки, як торговельна, промислова, інформаційна, фінансова, банківська, туристична, комерційна логістика, сіті-логістика, «зелена» логістика, логістика обслуговування тощо. Серед них особливе місце повинна зайняти енергетична логістика, оскільки процеси виробництва та споживання енергії супроводжують майже всі господарські процеси сучасних підприємств будь-якої галузі.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, енергетичне господарство (енергетична система) – це система взаємопов'язаних технічних об'єктів, які служать для виробництва, перетворення, передачі, розподілу та використання певними споживачами енергії установлених параметрів при найменших витратах, а також відповідних служб та організацій, які забезпечують управління ефективним здійсненням даних процесів. В середині енергетичного господарства відбувається безліч бізнес-процесів, пов'язаних з рухом та перетворенням потоків, зокрема, потоків енергетичних ресурсів та енергетичних потоків. Енергетичне господарство як логістична система забезпечує інтегроване управління цими потоками з метою реалізації «семи правил логістики». Використання логістичного підходу в управлінні енергетичним господарством є основою формування нового наукового напрямку енергетичної логістики.

Подальші дослідження варто зосередити на визначенні критеріїв ефективності енергетичної логістики як на рівні підприємств, так і на макрорівні.

Література

1. Dincer I., Abu-Rayash A. *Energy sustainability*. Chapter 3 – Energy systems. 2020. Pp. 59–92.
2. Zhai D., Shang J., Yang F., Ang Sh. *Measuring energy supply chains' efficiency with emission trading : A two-stage frontier-shift data envelopment analysis*. Journal of cleaner production. 2019. Vol. 210. Pp. 1462–1474.
3. Макаров А. А., Мелентьев Л. А. *Методы исследования и оптимизации энергетического хозяйства*. Новосибирск : Наука, 1973. 274 с.
4. Сазыкин В. Г., Кудряков А. Г. *Иерархия энергетических систем. Общие подходы к управлению. Роль технических наук в развитии общества* : сб. статей Междунар. науч.-практ. конф. (г. Уфа, 10 декабря 2014 г.). Уфа : Аэтерна, 2014. С. 40–43.
5. *Энергетическое хозяйство предприятия*. Большая советская энциклопедия. URL: https://gufo.me/dict/bse/Энергетическое_хозяйство_предприятия (дата звернення 23.03.2020).
6. Осипов В. І. *Економіка підприємства* : підруч. Одеса : Маяк, 2005. 724 с.
7. Родников А. Н. *Логистика : терминологический словарь*. Москва : ИНФРА-М, 2000. 340 с.
8. Кальченко А. Г. *Логістика* : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2000. 148 с.
9. Пономарьова Ю. В. *Логістика* : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 192 с.
10. *Глосарій логістичних термінів* / Укл. С. О. Огієнко, І. П. Дзобко. Харків : Вид. ХНЕУ, 2009. 60 с.
11. Окландер М. А. *Логістична система підприємства* : монографія. Одеса : Астропринт, 2004. 312 с.

12. Fahimnia B., Molaei R., Ebrahimi M. H. *Integration in logistics planning and optimization*. Logistics operations and management. 2001. Pp. 371–391.
13. Dang V. L., Yeo G. T. *Weighing the key factors to improve Vietnam's logistics system*. The Asian journal of shipping and logistics. 2018. No. 34 (4). Pp. 308–316.
14. Смерчевська С. В. Концепція логістизації як новітня система поглядів на формування національної економічної політики. Інноваційна логістика : концепції, моделі, механізми / За наук. ред. М. Ю. Григорак, Л. В. Савченко. Київ : Логос, 2015. С. 8–30.
15. Григорьева Н. Особенности потоковых процессов в энергетической логистике. РИСК : Ресурсы, Информация, Снабжение, Конкуренция. 2012. № 4. С. 38–40.

References

1. Dincer, I., Abu-Rayash, A. (2020). *Energy sustainability*. Chapter 3 – Energy systems, pp. 59–92.
2. Zhai, D., Shang, J., Yang, F., Ang, Sh. (2019). *Measuring energy supply chains' efficiency with emission trading: A two-stage frontier-shift data envelopment analysis*. Journal of cleaner production, Vol. 210, pp. 1462–1474.
3. Makarov, A. A., Melentev, L. A. (1973). *Methods of research and optimization of energy system* [Metody issledovaniya i optimizatsyyi energeticheskogo khozyaystva], Nauka, Novosibirsk, 274 s. [in Russian]
4. Sazykin, V. G., Kudryakov, A. G. (2014). *Hierarchy of energy systems. General managerial approaches* [Ierarkhiya energeticheskikh sistem. Obshchie podkhody k upravleniyu], Rol tekhnicheskikh nauk v razvitii obshchestva, Aeterna, Ufa, s. 40–43 [in Russian]
5. *Energy system of enterprise* [Energeticheskoe khozyaystvo predpriyatiya], Bolshaya sovetskaya entsyklopediya. Retrieved from: https://gufo.me/dict/bse/Энергетическое_хозяйство_предприятия [in Russian]
6. Osypov, V. I. (2005). *Enterprise economics* [Ekonomika pidpriemstva], Maiak, Odesa, 724 s. [in Ukrainian]
7. Rodnikov, A. N. (2000). *Logistics: terminological dictionary* [Logistika: terminologicheskoy slovar], INFRA-M, Moskva, 340 s. [in Russian]
8. Kalchenko, A. H. (2000). *Logistics* [Lohistyka], KNEU, Kyiv, 148 s. [in Ukrainian]
9. Ponomariova, Yu. V. (2003). *Logistics* [Lohistyka], Tsentr navchalnoi literatury, Kyiv, 192 s. [in Ukrainian]
10. Ohiienko, S. O., Dzbobko, I. P. (2009). *Glossary of logistics terms* [Hlosarii lohistrychnykh terminiv], Vydavnytstvo KhNEU, Kharkiv, 60 s. [in Ukrainian]
11. Oklander, M. A. (2004). *Logistics system of enterprise: monograph* [Lohistrychna systema pidpriemstva: monohrafiia], Astroprint, Odesa, 312 s. [in Ukrainian]
12. Fahimnia, B., Molaei, R., Ebrahimi, M. H. (2001). *Integration in logistics planning and optimization*. Logistics operations and management, pp. 371–391.
13. Dang, V. L., Yeo, G. T. (2018). *Weighing the key factors to improve Vietnam's logistics system*. The Asian journal of shipping and logistics, No. 34 (4), pp. 308–316.
14. Smerchevska, S. V. (2015). *Concept of logistization as a newest system of views at the formation of economic policy*. Ed. by M. Yu. Grygorak, L. V. Savchenko [Kontseptsiiia lohistryzatsii yak novitnia systema pohliadiv na formuvannia natsionalnoi ekonomichnoi polityky; za nauk. red. M. Yu. Hryhorak, L. V. Savchenko], Innovatsiina lohistyka: kontseptsii, modeli, mekhanizmy, Lohos, Kyiv, s. 8–30 [in Ukrainian]
15. Grigoryeva, N. (2012). *Features of flow processes in energy logistics* [Osobennosti potokovykh protsessov v energeticheskoy logistike], RISK: Resursy, Informatsiya, Snabzhenie, Konkurentsiya, No. 4, s. 38–40 [in Russian]

***МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ***

УДК 339.97 (510)

Павло Петрович НЕСЕНЕНКО

кандидат економічних наук, доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: nppod@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6399-3511>

Володимир Олегович ПОЛІЩУК

студент факультету економіки та управління підприємництвом, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: st_vlad0901@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6492-2923>

**СУЧАСНИЙ СТАН, МІСЦЕ ТА РОЛЬ КНР
У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ**

Несененко, П. П., Поліщук, В. О. *Сучасний стан, місце та роль КНР у світовій економіці*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 191–202.

Анотація. У статті розглянуто проблеми розвитку економіки КНР, а також особливості проведення реформ у часі через призму з'ясування можливостей та механізмів входження країни на світовий ринок з посиленням її місця та ролі на ньому. Продемонстровано, що тільки розширення національного внутрішнього ринку може створити необхідні передумови для повноцінного входження у світову економіку. Особливу увагу приділено питанням підтримки економіки за допомогою державних програм інвестицій в інфраструктуру. Зазначено, що простежуються стійкі темпи зростання економіки Китаю у 2011-2018 роках, розвиток його промисловості, будівництва, що значно розширило можливості країни впливати на міжнародну економіку. Звідси випливає висновок про стабільний розвиток економіки Китаю в намаганні уряду зосередитися на відкритті на зовнішньому ринку нових його сегментів національної економіки з проведенням подальшої лібералізації цін, що робить країну економічно більш могутньою. Наочно продемонстровано як динамічне зростання обсягу промислового виробництва держави за останні два десятиліття перетворило Китай на провідну країну світу. Наголошено, що КНР, займаючи лідируючі позиції в світі по виробництву багатьох видів продукції, наразі зосереджена на необхідності збільшення внутрішнього споживання, щоб зробити економіку менш залежною від експорту в майбутньому. Обґрунтовано ідею стосовно того, що обмеженість простору внутрішнього ринку по мірі його зростання потребує пошуку нових територій для подальшої реалізації та розвитку свого виробництва.

Ключові слова: економіка КНР; зовнішній ринок; світова економіка; новий етап глобалізації; соціально-економічний розвиток.

Павел Петрович НЕСЕНЕНКО

кандидат экономических наук, доцент кафедры общей экономической теории и экономической политики, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: nppod@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6399-3511>

Володимир Олегович ПОЛІЩУК

студент факультета экономики и управления предпринимательством, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: st_vlad0901@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6492-2923>

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, МЕСТО И РОЛЬ КНР В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Несененко, П. П., Полищук, В. О. *Современное состояние, место и роль КНР в мировой экономике*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов / Под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 191–202.

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы развития экономики КНР, а также особенности проведения реформ во времени через призму выяснения возможностей и механизмов вхождения страны на мировой рынок с усилением ее места и роли на нем. Продемонстрировано, что только расширение национального внутреннего рынка может создать необходимые предпосылки для полноценного вхождения в мировую экономику. Особое внимание уделено вопросам поддержки экономики при помощи государственных программ инвестиций в инфраструктуру. Отмечено, что прослеживаются устойчивые темпы роста экономики Китая в 2011-2018 годах, развитие его промышленности, строительства, что значительно расширило возможности страны влиять на международную экономику. Отсюда делается вывод о стабильном развитии экономики Китая в попытке правительства сосредоточиться на открытии на внешнем рынке новых его сегментов национальной экономики с проведением дальнейшей либерализации цен, что делает страну экономически более могущественной. Наглядно продемонстрировано как динамический рост объемов промышленного производства государства за последние два десятилетия превратил Китай в передовую страну мира. Отмечено, что КНР, занимая лидирующие позиции в мире по производству многих видов продукции, сейчас сосредоточена на необходимости увеличения внутреннего потребления, чтобы сделать экономику менее зависимой от экспорта в будущем. Обоснована идея относительно того, что ограниченность пространства внутреннего рынка по мере его роста требует поиска новых территорий для дальнейшей реализации и развития своего производства.

Ключевые слова: экономика КНР; внешний рынок; мировая экономика; новый этап глобализации; социально-экономическое развитие.

Pavel NESENENKO

PhD in Economics, Associate Professor, General Economic Theory and
Economic Policy Department, Odessa National Economic University, Ukraine,
e-mail: nppod@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6399-3511>

Volodymyr POLISHCHUK

Student of Economics and Entrepreneurship Management Faculty,
Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: st_vlad0901@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6492-2923>

CURRENT STATE, PLACE AND ROLE OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN THE WORLD ECONOMY

Nesenenko, P., Polishchuk, V. (2020). *Current state, place and role of the People's Republic of China in the world economy*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Suchasnyi stan, mistse ta rol KNR u svitovii ekonomitsi; za red.: M. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin, *Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 191–202.

Abstract. The article considers the problems of China's economy development, as well as the peculiarities of reforms over time through the prism of elucidating the possibilities and

mechanisms of the country's entry into the world market with the strengthening of its place and role in it. It has been demonstrated that only the expansion of the national internal market can create the necessary prerequisites for a full entry into the global economy. Particular attention is paid to supporting the economy through the government infrastructure investment programs. It was noted that sustainable growth of China's economy in 2011-2018, the development of its industry, construction, are being traced, which significantly expanded the country's opportunities to influence an international economy. Hence the conclusion is made about sustainable development of the China's economy in an attempt by the government to focus on opening its new segments of the national economy on the foreign market with further liberalization of prices, which makes the country economically more powerful. It has been clearly demonstrated how the dynamic growth of state industrial production over the past two decades has transformed China into a leading country in the world. It is noted that China, which has a leading position in the world in the production of many types of products, is now focused on the need to increase domestic consumption in order to make the economy less dependent on exports in the future. The idea that the limited space of the internal market as it grows requires the search for new territories for further realization and development of its production is substantiated.

Keywords: PRC economy; foreign market; world economy; new stage of globalization; socio-economic development.

JEL classification: F010; O100; O400

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.191-202](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.191-202)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Китай на даному етапі розвитку світової економіки показує колосальні результати росту та розвитку національної економічної системи та її показників. Майже за 43 роки економічних та соціальних перетворень Китай трансформувався в одну з найпотужніших держав світу. Економічні та соціальні трансформації почалися у 1978 році з приходом до влади Ден Сяопіна та запровадженням «політики реформ та відкритості», проведення якої призвело до суттєвого зростання та розвитку економіки Китаю. У 1978 році за показником ВВП Китай посідав 11-те місце у світі, та вже через тридцять років йому вдалося досягти неймовірних результатів – обігнати Німеччину та стати третьою економікою світу, а вже у 2010 році випередити Японію і зайняти другу сходинку в світовій економіці, поступаючись лише США. Завдяки проведеним реформам та стрімкому економічному зростанню Китай перетворився з бідної відсталोї держави на одну з найпотужніших економік світу. Вивчення досвіду економічного розвитку Китаю є вкрай актуальним завданням з метою його імплементації та адаптації до українських реалій.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблемам щодо розвитку економіки Китаю та його ролі у світовій економіці науковцями загалом, особливо в останні десятиліття, приділено багато уваги. Так, досліджено китайську економіку, модель її розвитку, специфіку вибору та причини, що викликали стрімкий вихід Китаю на світовий ринок. Вказується на велику роль китайської соціалістичної модернізації, в яку органічно включені як форми прояву ринкових процесів, так і процесів соціалізації. Заслужують на увагу праці, що характеризують загальний стан країни, таких авторів, як В. Г. Гельбрас, В. О. Кіктенко, А. І. Ондасинова, Е. П. Пивоварова, В. Я. Портякова, О. С. Селіщева, Лю Вэйта та ін., а також роботи авторів, які розкривають окремі аспекти розвитку країни в сільському господарстві як дуже

важливій галузі та інших сферах діяльності: Л. Д. Боні, Г. К. Абілекової, А. І. Ондасиної. З роботами загального плану цих авторів тісно пов'язані і проблеми ролі Китаю у світовій економіці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасними науковцями проаналізовано низку важливих аспектів міжнародної економіки та політики. Однак, враховуючи складність питання і його багатогранність, не всі з них висвітлені детально та глибоко. Це пов'язано зі стрімкими процесами глобалізації та різним рівнем розвитку країн, які в ньому задіяні. Тому виникає справедливе питання щодо ефективності включення країн, що розвиваються, у ці процеси. Наприклад, розвиток інтеграційних об'єднань держав з ринками, що розвиваються, може передбачати необхідність застосування державної економічної політики як репродуктивної, так і продуктивної моделей, що без політекономічного аспекту вирішити неможливо. В розробках такого плану переважно домінують аспекти соціології, маркетингу, політики. Є й інші питання, що потребують уточнення та розробки з боку саме політичної економії.

Постановка завдання. Основною метою дослідження є поглиблення вивчення політекономічної сутності та специфіки взаємодії сучасного Китаю зі світовою економікою, стану, місця та ролі цих процесів в умовах трансформації національного ринку, які втілюються в міжнародній економічній політиці держави з метою вдосконалення останньої.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найважливішими особливостями світової економіки на початку XXI століття є падіння темпів її розвитку після кризи 2008–2010 років і значне прискорення процесів глобалізації.

Однак зовнішній ринок завжди пов'язаний із внутрішнім, його змінами та розвитком. Це стосується і Китаю. Постає питання про те, чому починаючи з 2010 року він стає найбільшим у світі експортером. Забігаючи наперед, можна сказати, що це стало наслідком посилення ринкових процесів у країні наприкінці 70-х років XX ст. Поштовхом до цього спочатку були реформи у сільському господарстві, як найбільш відповідаючі рівню економічної уособленості, що дозволили почати забезпечувати населення країни продовольством і стимулювати попит у промисловості [1, с. 6].

Потім накопичений досвід дозволив перенести їх позитивні підходи вже на промислове виробництво. Разом з цим поступово впроваджувалися лібералізація цін, фінансова децентралізація, розширення автономії для державних підприємств, розгалужена банківська система і фондові ринки, що плавно продовжили процеси поступового переходу від централізованого планування до регульованого ринку. Цьому одночасно сприяло і розширення можливостей внутрішнього приватного сектору, піднесення зовнішньої торгівлі та інвестиції в неї.

Реформи в Китаї здійснювалися поступово, згідно з відомим афоризмом «переходячи річку намацуй каміння». По мірі прискореного розвитку економіки відходила у минуле ера дефіциту, а внутрішній ринок перетворився з ринку продавця на ринок покупця. Пропозиція продукції деяких традиційних галузей виявлялася надлишковою, а ринок ставав перенасиченим, що загострювало боротьбу за виживання та, зрозуміло, звужувало простір для його розвитку всередині країни. Перевиробництво побутової техніки, текстильних виробів, товарів легкої промисловості та їх затоварення вели до простою обладнання та чималого марнотратства. Перехід Китаю від ринку продавця до ринку покупця

засвідчив рух від економіки, коли головним було вирішення виробничих проблем, до етапу, проблем попиту. Звідси обмеженість простору внутрішнього ринку для подальшого розвитку виробництва потребувала освоєння нових територій, і, як наслідок, вихід країни за її межі з використанням для цього глобального ринку та його ресурсів [2, с. 38].

Останніми роками Китай відновив свою підтримку державних підприємств у секторах, важливих для його економічної безпеки, націлившись на лідерство в глобальній конкуренції. Причому посилення ринкових засад відбувалося завдяки розумній централізації влади в одних руках – Комуністичної партії Китаю на засадах розробки п'ятирічних планів, як першої форми планування поки що без наявності її вищої форми – планомірності.

Період з 1978 по 2010 рік став періодом різкого підвищення ефективності економіки, чому сприяла політика реструктуризації. Відбулося десятиразове збільшення ВВП, за яким Китай, обійшовши у 2001 році Японію, вже у 2010 році став другим у світі. На сьогодні по доларовій вартості обсягу аграрного і промислового виробництва він обігнав й США.

Економіка Китаю у 2011–2019 рр. продовжувала зростати стійкими темпами, переважно завдяки політиці внутрішнього і зовнішнього стимулювання інвестицій, яка активно проводилася під час глобальної фінансової кризи. Плани уряду на 13-ту П'ятирічку, прийняті в березні 2016 року, були спрямовані на продовження модернізації економіки і робили акцент на збільшення внутрішнього споживання для поступового перетворення країни на менш залежну від експорту [3, с. 106].

Розвиток сучасної світової економіки показує, що провідними локомотивами її зростання є США, Європейський Союз та Японія, а центром світового прогресу – країни Західної цивілізації. Проте сучасне прискорене піднесення нових індустріальних країн Далекого Сходу, і особливо Китаю, наприкінці XX – початку XXI століття наочно демонструє тенденцію руху до перетворення останнього спочатку до рівня першої держави світу, а з часом, – і центру світового економічного розвитку в майбутньому.

Це підтверджують успіхи Китаю на початку третього тисячоліття, як «розгортання однієї з основних глобальних тенденцій – переміщення центру економічного розвитку із Заходу на Схід, яка має всі передумови для збереження цього вектора у довгостроковій перспективі». Варто зазначити, що за 10 років після вступу до СОТ частка Китаю на світовому ринку зросла з 4,3% до 10,4%, що зробило його першою у світі країною-експортером та другою країною-імпортером. Середнє щорічне зростання товарного експорту склало 22%, збільшившись у 4,9 рази, а середнє щорічне зростання імпорту склало 21% і його обсяг збільшився у 4,7 рази. Крім того, його державні валютні резерви зросли в 14 разів, або з 212,2 млрд. дол. у 2001 р. до 3,9 трлн. дол. наприкінці 2018 року, а загальний експорт за цей період примножився у 6 разів [3, с. 108–109].

Після початку політики реформ та відкритості китайська економіка зберігала темпи стрімкого зростання протягом 30 років. Правда, якщо середні темпи ВВП Китаю у 1978–2014 рр. становили 9,7%, то у 2015 році вони впали до 6,9%. У світовій міжнародній торгівлі в 2015 році за показниками імпорту та експорту товарів Китай перебував на першому місці та протягом трьох років, починаючи з 2013 року, впевнено зберігав цю позицію. За обсягом експорту й імпорту послуг він посідав друге місце у світі. Згідно з попередніми розрахунками, частка Китаю у світовій торгівлі збільшилася з 12,2% до більш як

13%. Крім того, за масштабами виробничого сектору країна у 2010 році обійшла США і посіла перше місце у світі за розміром одержаних іноземних інвестицій протягом 24 років. Причому дуже висока їх частка, майже 80% всіх іноземних інвесторів, припадає на етнічних китайців, що проживають за кордоном. За розмірами власних інвестицій за кордон Китай посідає 3 місце у світі і перше серед країн, що розвиваються, а з 2006 р. вже протягом 13 років поспіль він перший за розмірами валютних резервів.

Найбільш значущі спрямування експорту Китаю – США, Гонконг, Японія, Республіка Корея, Євросоюз, як в найбільш розвинені країни. Причому, якщо зустрічний європейський імпорт перевищує китайський експорт приблизно в півтора рази, то американський – майже втричі, що забезпечує Китаю значний «запас міцності» як в глобальній економіці, так і в світовій політиці, надійно захищаючи його від спроб тиску з боку США.

Успішна реалізація програми соціально-економічного розвитку КНР забезпечується посиленням відкритості її економіки, розвитком зовнішньоекономічних зв'язків відповідно до прийнятої у 1999 році концепції «йти назовні» (цзоучуцзюй). При цьому китайське керівництво здійснює політику стримування щодо застосування сили поряд із зусиллями щодо модернізації збройних сил і бере активну участь у регіональному та глобальному міжнародному співробітництві з метою отримання «асиметричної вигоди». Реалізація вказаного прагматичного курсу, що триватиме принаймні протягом двох десятиріч, диктується потребою Китаю у зовнішніх ринках, інвестиціях і технологіях, щоб забезпечити експортно-орієнтовану спрямованість зростання країни. Саме для задоволення цієї потреби КНР зробила вагомий внесок у стимулювання таких регіональних процесів співробітництва, як АСЕАН–Китай (10+1), АСЕАН–Китай, Японія і Республіка Корея (10+3), Шанхайська організація співробітництва, АТЕС, Саміт країн Східної Азії, БРІКС. 1 січня 2010 р. вступила в дію ЗВТ між АСЕАН і Китаєм, яка з часом може трансформуватися у митний союз і спільний ринок. Особливу роль ініціатора та мотора інтеграційних проєктів відіграє Китай у Східній і Південно-Східній Азії, а також у АТР, демонструючи наміри виконувати цю роль в усьому світі [4, с. 58].

Динамізм економічного розвитку КНР відображають статистичні дані (табл. 1), що наочно свідчать про стрімке зростання зовнішньоторговельного обороту Китаю, починаючи з 90-х років XX століття, особливо експорту, що зумовило досягнення позитивного торговельного сальдо, його неухильне зростання та вражає збільшення золотовалютних резервів КНР.

Таблиця 1
Товарооборот, експорт та імпорт товарів КНР (100 млн. дол. США)

Роки	Товарооборот	Експорт	Імпорт	Сальдо
1	2	3	4	5
1978	206,4	97,5	108,9	-11,4
1980	381,4	181,2	200,2	-19,0
1985	696,0	273,5	422,5	-149,0
1990	1154,4	620,90	533,50	87,4
1995	2808,6	1487,8	1320,8	167,0
2000	4742,9	2492,0	2250,9	241,10
2005	14219,1	7619,50	6599,5	1020,0
2010	29740,0	15777,5	13962,4	1815,1

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
2011	36418,6	18983,8	17434,8	1549,0
2012	38671,2	20487,1	18184,1	2303,1
2013	41589,9	22090,0	19499,9	2590,1
2014	43015,3	23422,9	19592,3	3830,6
2015	44956,2	25098,6	20459,8	4638,8
2016	46587,3	26598,3	20968,2	5630,1
2017	47526,8	28549,1	22467,3	6081,8
2018	49968,6	29654,7	23054,7	6600,0

Джерело: [1; 5; 6]

Поряд із різким збільшенням зовнішньоекономічних зв'язків Китаю, з їх кількісним зростанням, необхідно звернути увагу на тенденцію до збільшення в китайському експорті продукції переробної промисловості та зменшення частки сировини, про що красномовно свідчать дані табл. 2.

Таблиця 2

Структура експорту товарів КНР

	1990		2000		2010		2015		2018	
	Обсяг млн. дол., 100 млн.	Питома вага, %	Обсяг млн. дол. США, 100 млн.	Питома вага, %	Обсяг млн. дол. США, 100 млн.	Питома вага, %	Обсяг млн. дол. США, 100 млн.	Питома вага, %	Обсяг млн. дол. США, 100 млн.	Питома вага, %
Експорт	620,9	100	2492,1	100	15777,3	100	25098,6	100	29654,7	100
Сировина	158,9	25,6	254,6	10,2	816,9	5,2	926,4	3,69	1028,3	3,47
Продукція обробної промисло- вості	461,8	74,4	2237,5	89,8	14960,7	94,8	24172,2	96,31	28626,4	96,5

Джерело: [1; 5; 6]

Необхідно констатувати, що вищезазначену позитивну динаміку не порушила навіть глобальна фінансово-економічна криза 2008–2010 років. Забезпечення такого стрімкого покращення структури експорту було досягнуто КНР за рахунок створення умов, які сприяли впровадженню в економіку сучасної техніки і технологій, завдяки політиці сприяння надходженню іноземних інвестицій, результатом чого й стало перетворення Китаю у «світову фабрику», продукція якої почала відповідати вимогам сучасного ринку та впевнено завойовувати його. Причому частка високотехнологічного експорту в загальному обсязі китайського експорту перевищила 30%.

Важливою особливістю розвитку зовнішньоекономічних зв'язків Китаю стало охоплення ним країн на всіх континентах планети (табл. 3).

Дані табл. 3 демонструють стабільність і глобальність зовнішньоекономічних зв'язків Китаю, показуючи збільшення обсягу споживання китайських товарів у переважній більшості країн світу.

Таблиця 3

Товарооборот між Китаєм і основними регіонами світу, %

Регіон	Частка в загальному обороті Китаю			Частка в експорті Китаю			Частка в імпорті Китаю		
	2014	2016	2018	2014	2016	2018	2014	2016	2018
Азія	52,85	52,32	50,52	50,73	50,22	49,64	55,38	56,19	57,05
Африка	5,15	4,8	4,93	4,53	4,86	4,29	5,9	4,16	4,37
Європа	18,01	17,7	17,9	18,73	17,62	17,91	17,15	17,36	16,97
Латинська Америка	6,12	6,17	6,02	5,82	5,72	5,47	6,48	5,95	5,39
Північна Америка	13,84	15,45	17,43	18,19	19,38	20,04	9,4	10,41	11,15
Океанія	3,79	3,56	3,2	1,99	2,12	2,94	5,59	4,74	5,07

Джерело: [1; 5; 6]

Наведені вище дані справедливо підтверджують, що у своєму економічному розвитку Китай досяг вражаючих успіхів і став країною, яка поступово посилює свій вплив на глобальну економіку.

Причому, варто зазначити, що позиція КНР відрізняється від країн, що розвиваються, країн з перехідною економікою та заможних держав, виступаючи тим містком, який їх поєднає. Так, Китай для розвитку інтеграційних об'єднань держав з ринками, що розвиваються, обрав модель продуктивної державної економічної політики, а не репродуктивної моделі, що копіює розвиток розвинених країн, консервуючи процеси відставання тих, що менш розвинені. Причому в них він монтує процеси соціалістичної модернізації з опорою на їх серцевину – інноваційні технології. Крім того, Китай стоїть на позиціях збереження цивілізаційної різноманітності світу, виступає проти його «вестернізації», розуміючи, що внаслідок «вестернізації», у першу чергу, потерпають країни і регіони світу, що базуються на якісно відмінних, наприклад, від американських, соціокультурних цінностях. Це дуже важливо враховувати і для українських реалій. КНР неухильно проводить незалежну і самостійну мирну зовнішню політику, розвиваючи відносини дружби та співробітництва з усіма країнами світу на п'яти принципах мирного співіснування: взаємної поваги до територіального суверенітету, взаємного ненападу, невтручання у внутрішні справи, рівності та взаємної вигоди, мирного співіснування в нових умовах, розвиваючи ідеї конфуціанства [7, с. 111].

Міжнародна стратегія Китаю містить дві компоненти – мир і розвиток, в основі яких покладено [7, с. 112]:

- незворотний тренд економічної глобалізації;
- незворотний тренд формування багатопольярного світу;
- швидкий розвиток науки і технологій;
- загострення конкуренції між країнами;
- диверсифікацію культурних конфліктів та культурної інтеграції.

Метою зовнішньої політики КНР є досягнення ним до середини XXI ст. статусу наддержави. Китай протягом найближчих десятиліть намагатиметься відновити традиційний китаєцентристський світовий порядок. На думку китайських економістів, знадобиться ще багато часу, можливо років десять, для наведення порядку в управлінні глобальною економікою, при якому організаційна структура управління світу має відповідати його багатопольярності.

Китайські дослідники вважають, що підвищення статусу держави на основі зростання її економічної потужності означає збільшення її політичного впливу, що відповідно зменшує статус інших держав. У зовнішній політиці підкреслюється необхідність уникнення світової війни, наголошується на відмові від гегемонізму і силової політики. При цьому у різноманітних інтерпретаціях китайських учених і політиків під «глобальним гегемоном» розуміють США, під «регіональним гегемоном» – Японію. КНР кидає виклик планетарним претензіям США, беручи активну участь у формуванні майбутньої світової архітектури. На особливу увагу заслуговують пропозиції Китаю щодо покращення глобального управління, висловлені під час 11 саміту G20 у Ханчжоу. Саме на цьому саміті Китай закликав побудувати інноваційну, динамічну, взаємопов'язану, взаємовигідну та інклюзивну економіку [1, с. 13].

При цьому особливу увагу у своїх зовнішніх зв'язках Китай приділяє питанням забезпечення інноваційного розвитку, що відповідає висновкам науковців: «Сучасний конкурентний потенціал національних економік реалізується в інноваційній парадигмі розвитку».

Китай досяг успіхів завдяки реалізації політичної стратегії розвитку, розробленої Ден Сяопіном, в основу якої покладено необхідність проведення незалежної зовнішньої політики миру, виходячи із фундаментальних інтересів народу Китаю та інших держав, необхідність не піддаватися ніякому зовнішньому тиску і не вступати в союз із жодною впливовою державою або групою країн, а також не створювати ніякого військового блоку, не приєднуватися до гонки озброєнь і не прагнути вирішувати власні проблеми шляхом військової експансії. Ден Сяопін планував здійснення модернізації Китаю як «розбудову соціалізму з китайською специфікою». Відповідно до ідей Ден Сяопіна стратегія національного розвитку, умовно, ґрунтується на двох базових принципах: теорії соціалізму початкового періоду та теорії соціалістичної ринкової економіки. Її сутність полягає у тому, що головна довгострокова мета китайського народу – перетворення країни в сильну, демократичну, соціалістичну сучасну державу [8].

Шлях до цієї мети включає три етапи [9, с. 25].

Перший етап, 1981–1990 рр., припускав подвоєння ВВП і вирішення проблем харчування та одягу. Вважається, що ці завдання виконані.

Другий етап, 1991–2000 рр., орієнтував на доведення ВВП до 1 трлн. дол. із прибутком на душу населення від 800 до 1000 дол. Реалізація планів даного періоду привела Китай до «відносного процвітання».

Третій етап, 2001–2050 рр., націлює на досягнення рівня розвинених держав і реалізацію основних ідей модернізації. Під модернізацією розуміється проведення політики реформ і відкритості, реалізація програм в області сільського господарства, енергетики, транспорту, науки і техніки. Сюди входить також концепція «одна країна, дві системи».

Успіхи, досягнуті Китаєм в економічному розвитку, є внеском КНР у стимулювання процвітання світової економіки. Наразі для КНР актуальними є три питання [10, с. 31–32]:

- 1) зменшення надлишку торговельного балансу;
- 2) забезпечення міжнародної фінансової стабільності;
- 3) реформування міжнародної економіки в такий спосіб, щоб від цього виграли як Китай, так і глобальна економіка.

Для подолання сучасних проблем економічного розвитку китайські вчені пропонують три стратегії [10, с. 40–41]:

1) диверсифікацію експортних каналів та ринків; спробу вийти на регіональні ринки країн Близького та Середнього Сходу, Південної Америки та Південно-Східної Азії;

2) подальшу диверсифікацію з метою підвищення наукоємності товарів, зниження їхньої вразливості до цінової конкуренції;

3) фокусування уваги на внутрішньому ринку КНР.

Протягом наступних двох десятиріч КНР може випередити США і стати найбільшою економікою у світі. Китай до 2050 р. має реалізувати такі стратегічні цілі соціально-економічного розвитку, як запровадження всебічної соціалістичної модернізації; значне підвищення статусу країни на міжнародній арені й вихід на перше місце у світі за сукупною державною потужністю; долучення до країн із середнім рівнем ВВП на душу населення; досягнення високого рівня життя народу; перетворення країни у потужну державу з високим рівнем матеріальної, правової та духовної цивілізації. Тобто, утворюється ситуація, коли жодна регіональна та глобальна проблема не вирішуватиметься без урахування інтересів Китаю. На думку китайських вчених, у найближчі 50 років посилюватиметься процес світової економічної інтеграції, внаслідок якого глобальна економіка набуватиме принципово нових форм. Пріоритетними стануть забезпечення національної безпеки та соціальної стабільності.

Інтеграція Китаю у глобальну економіку значно посилиться: щорічні темпи зростання ВВП мають скласти у середньому 6,3%; структура економіки зазнає кардинальних змін, обсяг зовнішньої торгівлі збільшуватиметься у середньому на 7,8% щорічно. Для досягнення мети – наблизитися до рівня розвинених країн до середини XXI століття, а після цього зробити країну «багатою і потужною», – необхідно не лише розширювати зв'язки із зовнішнім світом, але й розрахувати політику залучення іноземного капіталу й розширення зовнішніх відносин на довгостроковий період часу. Саме тому країни та регіони, які не були пріоритетними для зовнішньої політики КНР, наразі стали об'єктами першочергової уваги китайської дипломатії.

Відзначимо, що назву програми довгострокового розвитку КНР «Велика стратегія» було замінено у 2004 році на Заході на поняття «Пекінський консенсус». На увагу заслуговує постанова, прийнята 3-м пленумом ЦК КПК 18-го скликання, у якій міститься розділ «Прискорити створення зон вільної торгівлі», де йдеться про необхідність дотримання правил світової торгівлі, відстоювати відкрите двостороннє та багатостороннє регіональне і субрегіональне співробітництво, розширяти точки поєднання інтересів з різними країнами й регіонами, прискорити впровадження стратегії створення районів вільної торгівлі, взявши за основу сусідні райони.

Про роль Китаю як країни, розвиток якої впливає на увесь хід світової економіки, свідчить висунута ним глобальна Концепція «Один пояс, один шлях», в якій, перш за все, ставиться питання посилення єдності Європи і Азії, як обов'язкової передумови формування єдиного планетарного господарства, успішного просування глобалізації.

Висновки і перспективи подальших розробок. Економічна система Китаю в даний час є дуже складною, динамічною і важливою частиною світової економіки та зовнішньоекономічних відносин. Вихід країни на подібну траєкторію, починаючи з реформ Ден Сяопіна, відбувся завдяки трансформації

внутрішнього ринку шляхом поступового, послідовного та безперервного усунення засад централізованого планування та його заміни регульованим ринком. Завдяки цьому вдалося значно підвищити товарність зовнішнього ринку і повернути його у бік внутрішнього ринку.

Завдяки цьому, особливо активно з 2010 року, відбулися якісні зміни в експорті продукції, яку сьогодні виробляє Китай. КНР на сьогоднішній день випереджає всі інші країни світу, що свідчить про конкурентоспроможність товарів і економічний стан країни.

Подібне вдалося досягти завдяки орієнтації країни на принципи соціалістичної модернізації, в які було органічно вмонтовано механізм інноваційного розвитку, запровадження відкритих вільних економічних зон, використання принципу поступовості та спадкоємності розвитку. В інтеграційних об'єднаннях держав з ринками, що розвиваються, Китай обрав із двох моделей державної економічної політики (репродуктивної та продуктивної) продуктивну модель реформ, яку й досі поглиблює. Країні не до вподоби репродуктивна модель, так як вона консервує рівень країн з різними стартовими позиціями в процесах інтеграції, гальмуючи подальший розвиток слаборозвинених країн.

Сьогодні товарообіг Китаю став дуже серйозною проблемою для держав з високо розвинутою промисловістю, так як на світовому ринку користується великим попитом дешева, хоча, у своїй більшості, не дуже якісна продукція, через що знижується попит на якісні товари.

Говорячи про методи вдосконалення і перспективи розвитку економіки Китаю потрібно звернути увагу на демографічну ситуацію в країні, її величезне населення, що зумовлює велике споживання ресурсів, стимулює поглиблення розподілу праці, товарності, розвиває внутрішній та зовнішній попит і веде до підняття рівня життя усіх верств населення. Так, до 2020 року буде завершена програма повної ліквідації злиднів і продовжено програми значного підвищення ефективності аграрної сфери та поліпшення рівня життя жителів села, з чого, власне, і почалися динамічні реформи Ден Сяопіна.

За останні два десятиліття Китайська Народна Республіка остаточно перетворилася на державу, що динамічно розвивається. Це виявляється у зростанні обсягів промислового та аграрного виробництва, занятті нею провідних позицій у світі по виробництву багатьох видів продукції, 30% якої, вже зараз відповідає рівню світових стандартів.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку та удосконалення рекомендацій щодо використання економічної політики Китаю (або її окремих компонентів) в економічній політиці України.

Література

1. Радзівська С. О., Ус І. В., Покришка Д. С. *Глобальні домінанти розвитку Китаю*. Міжнародна економічна політика. 2017. № 1 (26). URL: <http://docplayer.net/63527434-Globalni-dominanti-rozvitku-kitayu.html> (дата звернення: 13.01.2020).
2. Гуань Сюэлін, Юй Пэн. *Почему Китай полон уверенности, проводя саммит G20 в Ханчжоу?* Китай. Иллюстрированный журнал. 2016. № 10 (132). С. 38–39.
3. Король В., Небильцова О. *Регіональна економічна інтеграція у Великій Східній Азії : детермінанти та бар'єри*. Міжнародна економічна політика. 2015. № 1 (22). С. 100–122.
4. Лук'яненко О. Д. *Інноваційні фактори глобальної конкурентоспроможності* : монографія. Київ : КНЕУ, 2017. 298 с.

5. *Обзор внешнеэкономической деятельности Китая*. Портал внешнеэкономической информации. URL: http://www.ved.gov.ru/exportcountries/economics_review (дата обращения: 15.01.2020).
6. *Экономическая статистика Китая*. Мировой атлас данных. URL: <https://knoema.ru/atlas/Китай> (дата обращения: 16.01.2020).
7. Олійник О. М. *Китай в «Азійському столітті» : геополітичний вимір, глобальна економічна стратегія, регіональні пріоритети*. Історичний розвиток глобальної периферії як чинник трансформації сучасної світосистеми : зб. наук. праць / НАН України, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інститут Конфуція Київського національного лінгвістичного університету. Київ, 2016. 272 с. С. 104–127.
8. *Саммит G-20 в Осаке*. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Саммит_G-20_в_Осаке_\(2019\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Саммит_G-20_в_Осаке_(2019)) (дата обращения: 17.01.2020).
9. Осельська О. С. *Геополітичний аналіз міждержавної інтеграції : концептуальні основи та методологія* : монографія. Дніпропетровськ : Грані, 2015. 400 с.
10. *Проблемы экономического роста и развития производительных сил в КНР* / Отв. ред. И. Н. Наумов. Москва : Институт Дальнего Востока РАН, 2017. 184 с.

References

1. Radzievska, S. O., Us, I. V., Pokryshka, D. S. (2017). *Global dominants of China's development* [Hlobalni dominanty rozvytku Kytaiu], Mizhnarodna ekonomichna polityka, No. 1 (26). Retrieved from: <http://docplayer.net/63527434-Globalni-dominanti-rozvitku-kitayu.html> [in Ukrainian]
2. Huan, Siuelin, Yuy, Pen (2016). *Why China is full of confidence by hosting the G20 Summit in Hangzhou?* [Pochemu Kitay polon uverenosti, provodya sammit G20 v Khanchzhou], Kitay, Illyustrirovany zhurnal, No. 10 (132), s. 38–39 [in Russian]
3. Korol, V., Nebyltsova, O. (2015). *Regional economic integration in the Greater East Asia: determinants and barriers* [Rehionalna ekonomichna intehtratsiia u Velykii Skhidnii Azii: determinanty ta bariery], Mizhnarodna ekonomichna polityka, No. 1 (22), s. 100–122 [in Ukrainian]
4. Lukyanenko, O. D. (2017). *Innovative factors of global competitiveness: monograph* [Innovatsiini faktory hlobalnoi konkurentospromozhnosti: monohrafiia], KNEU, Kyiv, 298 s. [in Ukrainian]
5. *Review of China's foreign economic activity*. Foreign economic information portal. Retrieved from: http://www.ved.gov.ru/exportcountries/economics_review [in Russian]
6. *China economic statistics* [Ekonomicheskaya statistika Kitaya], Mirovoy atlas dannyykh. Retrieved from: <https://knoema.ru/atlas/Китай> [in Russian]
7. Oliynyk, O. M. (2016). *China in the «Asian century»: geopolitical dimension, global economic strategy, regional priorities* [Kytai v «Aziiskomu stolitti»: heopolitychnyi vymir, hlobalna ekonomichna stratehiia, rehionalni priorytety], Istorychnyi rozvytok hlobalnoi peryferii yak chynnyk transformatsii suchasnoi svitosystemy: zb nauk. prats, NAN Ukrainy, DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy», Instytut Konfutsiia Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu, Kyiv, 272 s., s. 104–127 [in Ukrainian]
8. *G-20 Summit in Osaka (2019)*. Retrieved from: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Саммит_G-20_в_Осаке_\(2019\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Саммит_G-20_в_Осаке_(2019)).
9. Oselska, O. S. (2015). *Geopolitical analysis of interstate integration: conceptual foundations and methodology: monograph* [Geopolitychnyi analiz mizhnarodnoi intehtratsii: kontseptualni osnovy ta metodolohiia: monohrafiia], Hrani, Dnipropetrovsk, 400 s. [in Ukrainian]
10. *Problems of economic growth and development of productive forces in the PRC* (2017). Ed. by I. N. Naumov [Problemy ekonomicheskogo rosta i razvitiya proizvoditelnykh sil v KNR; pod red. I. N. Naumova], Institut Dalnego Vostoka RAN, 184 s. [in Russian]

АВТОРИ СТАТЕЙ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

1. **Сидоренко О. П.,** к.філософ.н., професор, завідувач кафедри філософії, історії та політології Одеського державного аграрного університету, м. Одеса;
Макуха С. М., к.е.н., доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
Коваленко О. А. к.філол.н., доцент кафедри української та іноземних мов Одеського державного аграрного університету, м. Одеса;

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

1. **Гургула Т. В.** д.е.н., професор кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування Львівського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України, м. Львів;

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

1. **Михайлюк О. Л.,** к.е.н., доцент кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
Нсчева Н. В. к.е.н., доцент кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу Одеського національного економічного університету, м. Одеса;

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

1. **Біль М. М.** д.е.н., старший науковий співробітник ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України», м. Львів;
2. **Ольвінська Ю. О.,** к.е.н., доцент кафедри статистики Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
Самотосенкова О. В. к.е.н., доцент кафедри статистики Одеського національного економічного університету, м. Одеса;

АНАЛІЗ, АУДИТ, ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ

1. **Волчек Р. М.,** к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
Большаков С. І. кандидат військових наук, судовий експерт ТОВ «Одеський науково-дослідний інститут судової експертизи та оцінки», м. Одеса;

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

1. **Дрозд І. К.,** д.е.н., професор, директор Центру підвищення кваліфікації Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, м. Київ;
Кузнюк А. Ю. магістрант за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Фінанси та кредит» Інституту післядипломної освіти Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, м. Київ;
2. **Мальований М. І.** д.е.н., професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Уманського національного університету садівництва, м. Умань;

МАРКЕТИНГ, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

1. **Бабій О. М.,** к.е.н., доцент кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
Тимченко К. С. аспірантка кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
2. **Дегтярьова О. О.** к.е.н., доцент кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
3. **Орлик О. В.** к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
4. **Пудичева Г. О.** к.е.н., докторантка кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності Одеського національного економічного університету, м. Одеса;

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

1. **Несененко П. П.,** к.е.н., доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
Поліщук В. О. студент факультету економіки та управління підприємництвом Одеського національного економічного університету, м. Одеса.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ODESSA NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY

**ВІСНИК
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

SOCIO-ECONOMIC RESEARCH BULLETIN

***Збірник наукових праць
Collection of scientific works***

№ 1 (72) 2020

No. 1 (72) 2020

За загальною редакцією:

*д.е.н., проф. Зверякова М. І., д.е.н., проф. Ковальова А. І.,
д.е.н., проф. Балджи М. Д., д.е.н., проф. Стелінга Й. та ін.*

Edited by:

*Prof. Zvieriakov M. I., Prof. Kovalyov A. I., Prof. Baldji M. D.,
Prof. Stelling J. N. and others*

Підп. до друку 26.05.2020. Формат
70х108/16. Папір офсетний. Гарнітура
Times New Roman. Ум. друк. арк. 19,94.
Наклад 50 прим. Зам. № 563.

Signed to print 26.05.2020. Format
70х108/16. Offset paper. Type: Times New
Roman. Conventional printed sheets 19,94.
Publication: 50 copies. Order No. 563.

Видавець ТОВ ВД «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон,
вул. Паровозна, буд. 46-А
Тел.: +38 (0552) 39-95-80
e-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво: 266864

Publishing House «Helvetika»
46-A, Parovozna str.,
Kherson, Ukraine, 73034
Phone: +38 (0552) 39-95-80
e-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Certificate: 266864

*Свідоцтво про внесення видання видавничої продукції до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції
від 20.08.2012 р., серія ДК № 4392.*

*Certificate of inclusion edition publishing products in State Register of publishing subjects,
distributors and manufacturers of printed products from 20.08.2012. Series DK No. 4392.*